

Allò que no va explicar Rousseau

El món clàssic al Contracte Social

Max Pérez Muñoz 2B de Batxillerat
IES Alexandre Deulofeu
Tutor: Antoni Cobos Fajardo

Índex

Presentació i objectius.....	4
Estudi.....	7
Biografia de Jean-Jaques Rousseau	8
Obra i sistema filosòfic.....	10
Base teòrica sobre l'ésser humà: Discurs sobre la desigualtat entre els homes.....	10
Intermezzo.....	12
L'aplicació educativa: Emili o de l'educació.....	12
L'aplicació política: El Contracte Social.....	13
Conclusió.....	14
Contracte Social: Anàlisi en profunditat.....	16
Primer pas: Del corrompiment a la necessitat d'un pacte.....	16
Segon pas: La naturalesa del pacte.....	17
Tercer pas: El problema de la propietat.....	18
Quart pas: La llei i el govern.....	18
Interpretacions.....	20
Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social	23
Els mons antics que hi apareixen.....	23
La civilització romana.....	24
Les civilitzacions gregues.....	25
Tipus de referències.....	26
2.1 Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic.....	26
2.2 Referències a la mitologia grecolatina.....	27
2.3 Referències literàries.....	27
2.4 Referències a lleis i costums greco-romanes.....	28
2.5 Referències a fets i accions de personatges de la història antiga.....	28
2.6 Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat.....	29
2.7 Comparacions amb adjectius.....	29
2.8 Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom històric, de costums, legislatiu o referit a personatges del context antic.....	30
2.9 Referències a l'etimologia de paraules del món antic.....	30
2.10 Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic	31
3. Utilització de les referències.....	31
4. Situació de les referències dins l'obra.....	33
4.1 Demostració	33
4.2 Causa que provoca allò demostrat.....	34
Conclusions finals	35
Bibliografia.....	37
Webgrafia.....	38
Annex: Textos i materials:	39
Glossari de conceptes.....	40
Personatges grecs.....	43
Personatges romans de la Monarquia.....	45
Personatges de la República romana.....	46
Personatges romans de l'Imperi.....	48
Anotació de les referències.....	49
Tipus de referències.....	90

Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic.....	91
Referències a la mitologia grecolatina.....	92
Referències literàries.....	93
Referències a lleis i costums greco-romanes.....	95
Referències a fets i accions de personatges de la història antiga.....	104
Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat.....	107
Comparacions o associacions amb adjectius.....	114
Exlicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom històric, de costums, legislatiu o referent a personatges del context antic.....	115
Referències a l'etimologia de paraules del món antic.....	120
Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic.....	121

Presentació i objectius

La primera vegada que vaig llegir l'obra del *Contracte Social*, que va representar l'inici d'una infinitat de lectures posteriors, vaig quedar fascinat per la seva profunditat filosòfica i replantejament de les postures polítiques que jo coneixia, perquè, en efecte, significava una revolució total enfront la meua perspectiva vital i reflexiva.

He de reconèixer també que, igual que fa un infant, vaig començar a explicar l'obra a tots els meus amics i companys i, fins i tot, a recomanar-la passionalment a tot aquell que jo considerava de la meua confiança. La desil·lusió, però, es va produir quan vaig veure que ningú ho entenia, possiblement perquè no em sabia expressar prou bé, i, alhora, perquè ningú es llegia l'obra. Em vaig decebre enormement, ho he de reconèixer.

Va passar el temps i jo encara continuava llegint aquell llibre magnífic que, sense cap vacil·lació possible, continuava considerat un dels millors que s'haguessin escrit mai. I un dia, de cop, immers en el context filosòfic, vaig adonar-me que realment no era complicat el llibre en si, sinó els aspectes secundaris que contenia. Efectivament, vaig observar clarament, en una de les meves lectures, que existia un sol capítol de l'obra el qual estava dedicat al món clàssic greco-romà. I, a partir d'aquí, a les meves lectures van començar a presentar-se com a visibles moltíssimes referències a aquests món, i no tan sols en aquell apartat en concret, sinó al llarg de tot el transcurs del llibre; unes referències que anteriorment m'havien passat com a desapercebudes.

Jo, gràcies a que havia tingut la sort d'haver rebut una educació clàssica prou àmplia i vàlida, no m'havia adonat que era una obra on continuament es parlava dels antics, i que havia sigut per això, precisament perquè els coneixia prou bé, pel que m'havia pogut permetre una lectura i comprensió de l'obra prou directa .

Va ser llavors quan em vaig plantejar: *com podria ajudar a les persones que, malauradament, no tenen un coneixement prou ampli del món antic però que, per contrari, tenen interès a llegir-se l'obra? Com els hi puc facilitar la lectura?*

I va ser justament amb la possibilitat d'elecció d'un tema per elaborar el meu treball de recerca d'aquest curs de 2on de batxillerat, quan vaig trobar l'oportunitat perfecte per a dedicar-m'hi amb cos i ànima: per aconseguir que el gran missatge filosòfic i polític que transmet l'obra no es perdi o no pugui arribar al públic actual, a causa d'una simple conjuntura social i cultural que li és contrària; perquè al comprendre-la et plantejes la teua societat i política, i perquè, efectivament, puguis valorar-la amb un sentit més crític. Resumidament: fer renèixer un clàssic que, com veurem, és la base de tota la política moderna.

Si algú prengués el llibre del *Contracte Social*, fos qui fos, després d'haver llegit aquest treball o estudi al respecte, què hi guanyaria? Què n'obtindria? Resumidament: li seria útil?

Aquesta persona, primerament, haurà conegut la vida i pensament del filòsof que va compondre el llibre que vol llegir, cosa imprescindible, sobretot el pensament, per comprendre'l en un sentit filosòfic complet, perquè Rousseau no el va escriure com a quelcom independent, sinó que el relacionava amb les seves altres teories i obres, creant, doncs, una xarxa filosòfica interconnectada que esdevé com a una sola visió i teoria amb, simplement, diferents membres que la componen.

I haurà comprès, també, que tot aquest sistema roussonià el que realment pretén no és la especulació filosòfica sinó, per contrari, l'aplicació pràctica a la societat humana de les reflexions que fa *a priori* (Discursos): mitjançant l'educació (*Emili o de l'educació*) i la política (*Contracte Social*).

En segon lloc, un cop hagi comprès això anterior, aquest suposat lector també haurà copsat el concepte polític que proposa l'obra del *Contracte Social*, és a dir, s'endinsarà a la lectura d'una

manera ja preparada, amb certes idees roussonianes prèvies, de manera que aconseguirà entendre sense dificultat excessiva les proposicions i sentències del filòsof (voluntat general, estat de dret, tipus intercanviable de govern, etc); i si encara, que podria ser, li quedés algun dubte o simplement aquest se li presentés durant el transcurs del llibre pròpiament dit, sempre podrà cercar lliurement un suport auxiliar aquí, de manera que tindrà l'oportunitat de comparar les explicacions de l'autor amb les d'aquest treball i poder, a partir de la barreja de les dues, arribar al concepte que se li resistia. Representaria, doncs, una ajuda de comprensió lectora.

I, finalment, segurament també se li presentaria, a aquest lector imaginari, una de les més altes dificultats que presenta la lectura de l'obra als nostres dies i que, efectivament, aquest treball també pot solucionar. Estem parlant de les 123 referències al món clàssic greco-romà que hi apareixen i que en dificulten la lectura si no se'n té un coneixement força ampli. De manera que si ell llegís el treball present les analitzaria a fons i comprendria, doncs, de quines civilitzacions antigues en concret es parla (Atenes, Esparta i Roma) i com funcionaven políticament, solucionant així moltes de les possibles confusions i ignoràncies.

Entendria també quins tipus de referències podria trobar i quines en concret pertanyen a quin cada estil (pensament filosòfic i polític, mitologia, literatura, lleis i costums, accions i fets de personatges, contextos històrics, comparacions o associacions amb adjectius, explicacions subjectives de Rousseau, etimologia de paraules antigues i comparacions entre els antics i els actuals de l'autor), de manera que es fixaria en un aspecte o en un altre d'aquestes (segons el tipus), cosa que faria que li resultés més còmode la lectura d'aquestes citacions.

També les acabaria apreciament enormement, i, per tant, ja no s'enutjaria més amb elles al llegir-les o trobar-les i no comprendre-les, perquè copsaria la seva funció de recolzament i d'exemplificació a les teories de l'autor i que, per tant, no representen un destorb premeditat introduït amb malícia, sinó una ajuda al lector, perquè, efectivament, l'ajuda a entendre les explicacions (funció de comprensió) i alhora el distreu (funció pedagògica), fent-li passar bé la lectura, però que, a causa de l'època en que ens ha tocar viure, s'han descontextualitzat al no ser habitual el coneixement d'aquestes èpoques antigues que, al segle de Rousseau, era corrent.

I, alhora, entendria, doncs, que l'autor les va introduir no arbitràriament, perquè la seva presència o aparició presenta una irregularitat molt gran relacionada amb la temàtica de cada llibre i/o capítol de l'obra (causa de que al capítol IV del llibre IV s'hi trobi tantes), cosa que demostra que tenen una funció específica ja que, sinó, la seva aparició seria més repartida; i també, en part, perquè el context neoclàssic en que va viure va impulsar-lo a fer-ho. Per tant, no és a causa d'ell que han arribat a presentar una dificultat al nostres dies: ell ho feia per ajudar tant al lector com a les seves explicacions.

Una vida i una obra; un llibre i unes referències. Ara, aquest suposat lector, ja ho coneixeria tot: ens hauríem acostat més que mai a la faceta clàssica i filosòfica de Jean-Jaques Rousseau; i justament, d'aquesta manera, hauríem conegut també un dels veritables significats del *Contracte Social* que malauradament, a causa del nostre context històric actual, se'ns escaparia si no poguéssim tenir l'oportunitat d'adquirir o conèixer un mínim d'idea de les polítiques del món antic, cosa que m'he proposat oferir a possibles lectors del nostre avenir com aquest que m'ha servit d'exemple al llarg d'aquest apartat. Tanmateix no és sinó a tu, lector actual i de carn i ossos, a qui pertany el dret de decidir si ho he aconseguit realment o, pel contrari, si tot representa una cortina de fum sense fonament ni utilitat possible.

Per a realitzar aquest treball, doncs, he seguit una estructura de menys a més concret, és a dir: començant per qui era l'autor de l'obra i en quin context històric va viure i publicar-la.

Donar una visió global del sistema filosòfic que va elaborar aquest filòsof i escriptor per tal de també contextualitzar el nostre llibre a la història del pensament occidental.

Oferir un dossier de resum i explicació del *Contracte Social* en si per ja familiaritzar-se amb les teories que conté.

Presentar, també, un estudi exhaustiu sobre les referències al món antic greco-romà, en que s'hi expliqui bàsicament de què tracten i de quina manera, és a dir, de quines civilitzacions en concret es parla i en quins punts concrets d'aquestes es centren les citacions, a més a més d'una explicació de la funcionalitat que presenten aquestes dins la seva situació o distribució del llibre.

I finalment, facilitar encara més l'acostament a l'obra oferint uns textos i materials addicionals, consistents en una anotació concreta de cada referència i alhora amb una sèrie de glossaris sobre conceptes i personatges que hi apareixen, que acabarien de centrar-se amb molta precisió en les dificultats de lectura actuals.

Realitzar tota aquesta feina no va ser, certament, gens fàcil. Tanmateix el mètode que vaig utilitzar era prou útil i eficaç. Primerament, evidentment suposant la prèvia lectura de l'obra, vaig haver de cercar la localització exacte de totes aquestes referències clàssiques a l'obra i, per tant, fer-ne una recompte i organització exhaustives, fixant-me concretament en cada citació i estudiant què diu, de manera que, a partir d'aquesta primera informació, vaig poder elaborar els textos i materials addicionals de suport al lector, deduint, alhora, de quines civilitzacions es feia menció.

En segon lloc, mitjançant gràfiques i taules de compte a partir de les anteriors i havent-ne apreciat el significat, vaig comprendre moltes qüestions sobre aquestes citacions com, per exemple, la seva funció o utilitat en el conjunt del llibre i el perquè de la seva col·locació en concret; és a dir, la part teòrica de l'apartat d'estudi de les referències.

Un cop fet tot allò anterior, que representa la part més concreta del treball, vaig endinsar-me al terreny purament filosòfic, és a dir, elaborar els resums i estudis referents a la temàtica concreta de l'obra, és a dir, al seu missatge. Per a aquesta feina, encara que ja en coneixia gran part, vaig haver de cercar, també, quina era la història del pensament occidental i, concretament, quin paper hi representava el *Contracte Social*; una recerca intel·lectual.

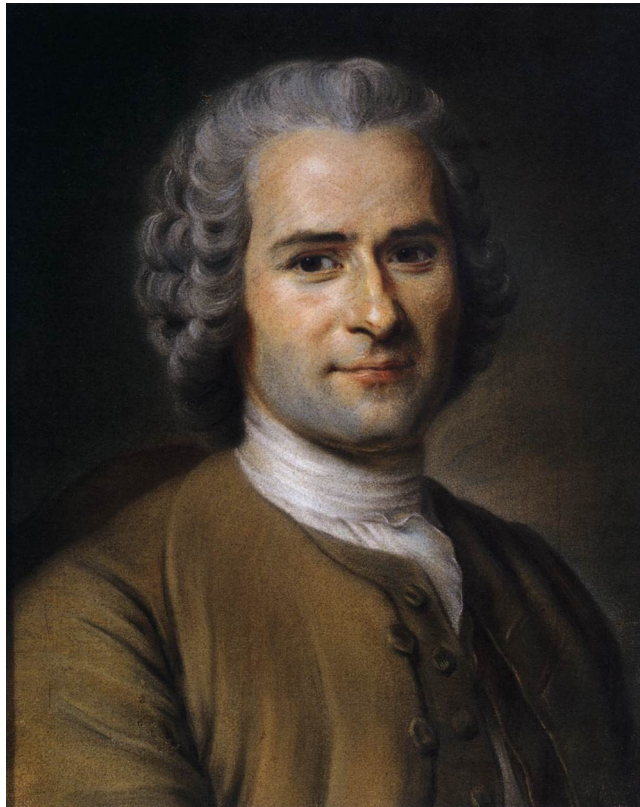
Finalment sols em quedava, com ja he dit anteriorment, investigar qui era realment l'autor de l'obra i, efectivament, en quin context històric, polític i cultural va elaborar-lo, cosa que permet comprendre, encara més, el significat del seu sistema filosòfic que, igualment, exposo aquí sens falta, juntament amb el perquè de l'impuls que va portar a escriure'l.

D'aquesta manera, doncs, queda englobat tant el context extern com intern de l'obra, és a dir, totes les seves facetes hi són tractades d'una manera molt profunda i, alhora, prou entenedora, apropant-se, doncs, a possibles lectures de qualsevol persona, sigui quin sigui el seu grau de coneixement del món antic; això ja no representaria una dificultat.

Perquè un llibre que ja no es comprén, sigui pel que sigui, és un llibre mort; encara que sempre quedaran traductors i adaptadors valents que li tornaran la vida i aquella joventut amb què va néixer. "Com?" us preguntareu: doncs facilitant que un nou lector torni a impregnar-lo d'un alè càlid i una bona lectura crítica.

Estudi

Biografia de Jean-Jaques Rousseau

Retrat de Jean-Jaques Rousseau, obra de Maurice Quentin de la Tour pintada l'any 1753.
Actualment es troba exposada al museu d'Art i història de Ginebra.

Jean-Jaques Rousseau va néixer el 28 de Juny de l'any 1712 a la ciutat de Ginebra quan aquesta encara era independent de Suïssa. Amb tan sols 10 anys l'infant es va trobar orfe de mare i amb el pare exiliat, de manera que passà a disposició del seu oncle, un humil rellotger de la ciutat que l'introduí en aquest ofici, l'únic que realment tindria durant la seva vida. Tanmateix, l'any 1728, un adolescent Rousseau va escapar-se de la ciutat per buscar una vida més escaient per ell a partir de les seves aspiracions juvenils.

Va refugiar-se durant els següents vuit anys a casa de Madame Warens, prop d'Annecy, una coneguda de la família que l'acollí maternalment i l'instruí en música i literatura, donat-li alhora una primera aproximació a la filosofia occidental. Quan ja va tenir una certa edat considerable es traslladà a unes habitacions pròpies, on va continuar la seva formació autodidàcticament.

L'any 1742 l'Acadèmia de les ciències de París va atorgar un premi a Rousseau per un projecte innovador sobre música que ell havia presentat. D'aquesta manera va començar a establir llaços amb la capital francesa, on s'hi establí al trobar el que seria la seva companya per la resta de la seva vida: Thérèse Levasseur.

El seu treball va sorprendre força als intel·lectuals de l'època, i sobretot a Jean le Rond d'Alembert, encarregat principal de l'elaboració de l'enciclopèdia il·lustrada, que justament va visitar-lo l'any 1745 per demanar-li que hi col·laborés amb entrades i expilacions de l'àmbit musical. Aquesta vinculació directa amb el moviment filosòfic i cultural de l'època va obrir-li moltes portes, i potser la més rellevant va ser la oportunitat de conèixer a Denis Diderot, un dels pensadors més rellevants de l'època, amb qui no tan sols es convertí en un company, sinó també en un amic inseparable.

Les influències d'aquestes amistats intel·lectuals i un dur treball, van portar a Rousseau a presentar, l'any 1750, una altra obra a l'Acadèmia, però aquest cop era un discurs filosòfic el que el va fer guanyar un premi. La institució havia obert un concurs amb la pregunta: *Contribueixen les arts i les ciències a corrompre a l'individu?* Ell hi va donar una resposta afirmativa molt contundent. Aquesta concepció filosòfica tan peculiar va despertar la curiositat de tot París, i, així, l'autor va ser convidat a moltes tertúlies de les classes més altes de la societat d'aquell moment, fent que la seva situació econòmica i social millorés considerablement. La culminació d'aquest període és la coneixença de Voltaire, el filòsof il·lustrat per excel·lència, que es va interessar força per la nova teoria però negativament, ja que van mantenir unes grans disputes intel·lectuals durant tota la vida. A partir d'aquell any Rousseau es dedicà amb cos i ànima a l'escriptura de dos obres en concret que tardà més de deu anys en escriure, sortint a la llum l'any 1768, i que conformen el sistema filosòfic que l'ha fet passar a la història del pensament: *Emili o de l'educació* i també *El contracte social*.

Aquestes dues últimes grans obres van ser interpretades a la seva època, en ple Antic Règim, com un atemptat a la moral i a la monarquia de Lluís XV, de manera que Rousseau va ser perseguit durament per la corona francesa. Trobà, però, refugi a l'Anglaterra i curiosament a casa d'un dels altres filòsofs capitals del pensament occidental: David Hume. Tot i així, l'any 1770, se li va permetre tornar amb la condició de no escriure res més sobre filosofia ni política. Així, els últims anys de la seva vida els va dedicar a la botànica i a escriure les seves confessions autobiogràfiques. Va morir el 20 de Maig de 1778 a Emenville d'un sobtat atac de cor.

Obra i sistema filosòfic

El sistema filosòfic de Jean-Jaques Rousseau està exposat principalment en tres de les seves obres bàsiques, a partir de les quals el pensador mostra, en cada una, un dels seus punts clau per abordar una xarxa intel·lectual molt relacionada entre si, és a dir, conceptes independents que sense estar en un conjunt no tenen un sentit complet o simplement no aporten res ètic o pràctic.

Per què, efectivament, la filosofia roussoniana, igual com d'altres anteriors com ara la de Plató, té una clara finalitat funcional, que no eludeix pas la necessitat d'una base epistemològica i antropològica, sinó tot el contrari: a partir d'unes reflexions *a priori* sobre l'ésser humà, el filòsof és capaç de proposar una solució social-política, i també d'ètica individual, per assolir allò que ell considera que és l'estat ideal per a la nostra existència, que no res és més que el retorn a la nostra naturalesa inicial; la més pura.

1. Base teòrica sobre l'ésser humà: *Discurs sobre la desigualtat entre els homes*

La Il·lustració era el moviment filosòfic predominant, i amb més força, que acollia França i en general tota Europa, en el transcurs del segle XVIII. Aquesta filosofia, encarnada per pensadors com Diderot o Voltaire, pretenia un progrés de l'ésser humà, és a dir, un alçament intel·lectual que reforçés la seva condició i aconseguís descobrir els secrets del món i l'existència mitjançant la ciència i la força de la raó. Aquest període és identificat amb el nom del *segle de les llums*; l'home, després de tota una època barroca, torna a redescobrir-se a si mateix i apostar per la seva capacitat racional. Aquest plantejament dona els seus fruits amb l'aparició de l'*Enciclopèdia il·lustrada*, una sèrie de volums que comprenien tots els coneixements sobre tots els àmbits coneguts fins aquell moment.

A partir d'aquesta ambició intel·lectual van esdevenir de gran importància totes les arts i ciències, que prengueren una dimensió social molt important, recolzada per institucions com l'Acadèmia de les ciències de París i també per les universitats del moment.

Tanmateix aquesta transformació no va fer canviar formalment la societat, ja que en ple Antic Règim la noblesa i la burgesia adinerada continuaven els seus moviments d'aparences i privilegis sota un absolutisme fort i total, que tan sols va aprofitar per abaixar un xic la mirada cap a assumptes culturals.

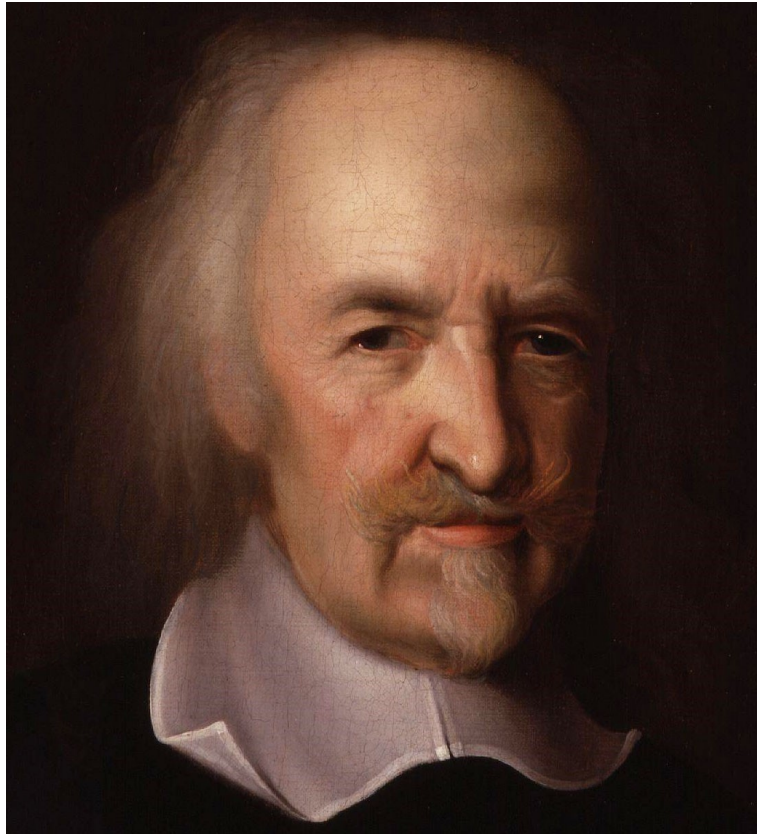
Davant aquesta situació l'home culte era el més ben considerat. Aquell que coneixia bé una ciència concreta, o fins i tot més d'una, era un científic a admirar, i també aquell que professava una art era un artista molt respectat i cridat per mecenes també il·lustrats.

I, així, tota l'alta societat impulsava la literatura, la pintura, la física i també la filosofia, convertint-se aquesta època en un període d'enyorança per tots aquells que estimen les manifestacions de la ment i sentiments humans; una època on l'ésser humà torna a ser el centre del món.

Va ser concretament, doncs, enfront aquesta visió i filosofia humana, conta la que Rousseau va posicionar-se. Efectivament, l'any 1755 el pensador va presentar a l'Acadèmia de les ciències de París la seva obra *Discurs sobre la desigualtat entre els homes*, la qual pretenia respondre afirmativament la pregunta de si contribueixen les arts i les ciències a corrompre l'individu, desenvolupant encara més àmpliament el *Discurs* que l'havia fet guanyar un premi cinc anys abans.

Aquest discurs, escrit als 38 anys de l'autor, exposa una teoria agosarada i totalment contrària a la ideologia il·lustrada, ja que argumenta que no és la raó la mare de totes les coses sinó la naturalesa, font d'on prové tot ésser, inclús l'humà. Efectivament, Rousseau rebutja l'home actual perquè considera que ha estat corromput per les arts i les ciències, és a dir, per la societat en general; per corromput entenia el filòsof el concepte de alterar la verdadera naturalesa humana, aquella que teníem en un estat primitiu però que l'hem perduda.

Aquesta teoria, força complexa, té les bases en un pensador anterior: Thomas Hobbes (1588-1679). Aquest filòsof del segle XVII manté una teoria presocial i primitiva de l'home, similar a Rousseau, amb les quals ell s'inspirà. Hobbes proposa un estat anterior de l'home anomenat *pampolèmia*, en el qual el caos dominava fortament a falta d'una força unitària que els governés, és a dir, a falta d'una societat política. Allà, segons ell, l'home era un llop pel propi home (*homo homini lupus*) ja que l'única llei que hi regia era la del més fort, és a dir, la supervivència i l'ambició dominaven enfront un terror insaciable, a causa d'aquesta situació de “tot s'hi val”. Era una guerra continua.

Retrat de Thomas Hobbes, obra de John Michael Wright pintada entre els anys 1669-1670.
Actualment es troba exposada al *National Portrait Gallery* de Londres.

Rousseau aprofita aquesta idea però la desmenteix totalment, més que això podríem dir que la capgira més aviat. Efectivament, ell ens diu: “l'home és bo per naturalesa” (rebutjant així la teoria de Hobbes) ja que en un estat presocial l'home vivia tranquil·lament guiat simplement pels seus instints, depreciant completament tot el que tenia a veure amb el dolor o l'ambició (defectes presos *a posteriori* al ser corromputs) en una perfecte harmonia amb l'entorn i la natura. A més a més, en aquest estat ideal, l'ésser humà gaudia d'una completa llibertat a causa que la igualtat regna a la natura, on no hi ha la necessitat de reis ni governants.

Així, d'aquesta manera, Rousseau explica en el seu discurs que l'ésser humà gaudia d'una perfecció natural completa que no el limitava en res. Tanmateix es lamenta que l'estat natural a desaparegut, com dèiem, i les arts i les ciències no són, doncs, una manifestació a seguir sinó una font de corrupció total al ser simples creacions humanes i no naturals, ajudant encara més a que l'home s'allunyi d'aquell estat que ell enyora, i creant, així, les desigualtats que hi ha entre els individus, no pas naturals sinó socials, ja que, a apart de les possibles discrepàncies físiques inevitables, les altres diferències són simplement adquirides a base d'associacions socials. Així, tot allò que diferencia

l'home civilitzat del bàrbar natural és pervers.

La raó no és res per a Rousseau sinó una font de corrupció, i el concepte de progrés és contradictori a l'il·lustrat, igual que tota la filosofia roussoniana, ja que, pel filòsof, progressar seria ni més ni menys que endarrerir-se, és a dir, tornar a l'estat d'on ha sortit l'ésser humà: l'estat natural, un estat ideal que s'adapta harmònicament a l'home; allà on s'ha de tornar.

2. Intermezzo

Acceptant, doncs, la inevitable realitat de corrupció que sofria l'ésser humà, va veure Rousseau que era inútil lamentar-se d'aquest fet, de manera que l'únic que es podia intentar era tornar d'alguna manera a aquell estat. Tanmateix al presentar-se l'home com a ja corromput, mentre juga amb les seves ciències i arts, era molt complicat, o quasi podríem dir impossible, tornar-hi: el mal ja estava fet. Però el filòsof no es va donar per vençut i, com havíem dit, va idear un mètode força complex per a recobrar, almenys parcialment ja que la totalitat era impossible, les regles naturals, creant una nova societat que les seguís més fidelment.

Per aconseguir-ho Rousseau va recórrer en primer lloc a la educació: ja que si les noves generacions pujaven ja amb harmonia natural aquesta es perpetuaria. I en segon lloc a l'organització política: creant-ne una que garantís les llibertats i drets dels quals l'home gaudia a la natura d'aquell estat presocial. D'aquesta manera les actituds personals i les col·lectives quedaven englobades dins el seu sistema filosòfic, donant com a resultat, si es segueixen aquests paràmetres, la societat que més s'acosta a la perfecció natural, aportant així, com veiem, una funcionalitat ètica-social a la seva reflexió anterior.

3. L'aplicació educativa: *Emili o de l'educació*

L'any 1762 Rousseau va publicar una obra mig tractat i mig literària anomenada *Emili o de la educació*, en la qual el filòsof ens explica fil per randa com s'hauria d'educar una persona perquè no sigui corrompuda ni per la societat, ni per les ciències, ni per les arts, és a dir, com aconseguir un humà que mantingui l'harmonia natural.

Com deia l'obra és mig literària, a causa que l'autor utilitza un personatge imaginari anomenat Emili: el nen que és educat per ell. Cal remarcar el fet que Emili comença a rebre l'educació roussoniana des de gairebé haver nascut, cosa que va revolucionar la concepció pedagògica del moment. "L'educació comença a la infantesa" diu el propi Rousseau.

Efectivament, si s'intenta educar a un adult possiblement no s'aconseguirà res, perquè, segons el filòsof, l'individu ja ha estat corromput a aquestes altures, de manera que s'ha de intervenir des de el primer contacte amb el món que tingui aquesta persona. Per aquesta aportació, avui dia modificada parcialment però vigent en la seva base, Rousseau és considerat en moltes ocasions com el pare de la pedagogia moderna.

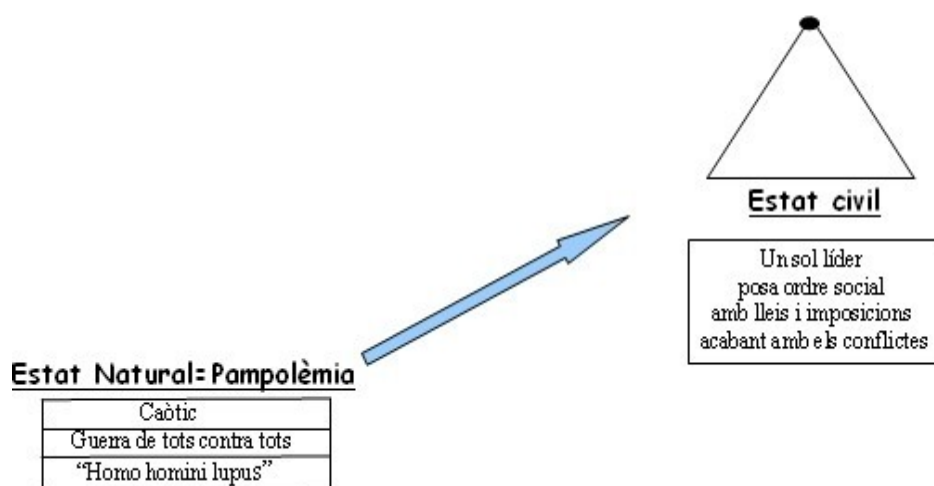
Així doncs, com dèiem, Rousseau durant l'obra va seguint l'educació d'Emili durant totes les seves etapes de joventut, aproximadament fins als 20 anys. L'educació que allà rep el petit és una sèrie d'ensenyances que acosten a l'individu a la puresa i bondat de la naturalesa i no tant preceptes independents, sinó més aviat una actitud de respecte i harmonia enfront aquesta, de manera que el primer que fa Rousseau és apartar-lo de la societat durant la seva etapa de formació.

Tanmateix, segons el filòsof, un cop hagi passat aquesta etapa haurem obtingut un home independent i capaç de ser feliç, a més a més d'un individu capaç d'integrar-se en una societat i comunitat política de manera correcta, assumint la responsabilitat de ciutadà i capaç de poder gaudir dels drets i la llibertat que aquesta suposadament li proporcionarà: el següent repte de Rousseau.

4. L'aplicació política: *El Contracte Social*

En l'estat natural, com havíem dit, l'ésser humà gaudia d'una igualtat i llibertat absolutes al repugnar-li el dolor, l'ambició, etc, és a dir, les característiques negatives que, segons Rousseau, són adquirides pel corrompiment. Per garantir, doncs, aquestes característiques, tan anhelades en una societat nova, s'havia d'organitzar-la d'alguna manera en que ningú fos superior a ningú (ja que sense igualtat no pot existir la llibertat) i que alhora es pogués protegir l'individu i els seus béns. La solució, doncs, la dóna Rousseau en el seu fantàstic llibre *El Contracte Social*, una tractat publicat també el 1762.

El títol de l'obra torna a fer referència a Thomas Hobbes i al seu sistema presocial de la pampolèmia. Efectivament, el filòsof anglès també va optar per aportar una solució política al problema de la guerra continua, exposada a la seva obra *Leviatan*, la qual va anomenar “pacte social”. Aquesta solució consistia en imposar, mitjançant un pacte entre els individus, un governant que possés unes lleis i ordres de caire polític i social, de manera que s'aturés el conflicte de tots contra tots i es seguís una norma concreta, proposada irrevocablement pel governant/rei. Es pot apreciar, doncs, que és una justificació clara i directa de l'absolutisme, que va ser molt utilitzada pels monarques europeus.

Tanmateix, davant el mateix problema de la pampolèmia, un altre filòsof anglès anomenat John Locke (1632-1704) va seguir també la tradició començada per Hobbes amb la seva obra *Assaig sobre el govern civil*. En aquesta s'exposa també un pacte social però de caire representatiu, és a dir, que no es pretén un sol governant per a solucionar el problema, sinó representants dels individus, a més que aquests no han de tenir la missió d'imposar l'ordre, sinó tan sols assegurar la propietat privada dels ciutadans, una de les úniques coses, segons Locke, que la natura no protegeix (veiem, doncs, que és menys pessimista que Hobbes respecte la naturalesa humana). Locke és, doncs, la primera encarnació del liberalisme polític que, dos segles més tard, serà polit per J.S Mill (1806-1873).

Sigui com sigui Rousseau tan sols es va inspirar en aquestes teories, ja que realment la seva tan sols hi té a veure pel que respecte al concepte del “pacte social”.

Efectivament, s'ha de tenir en compte que el filòsof ja parteix d'una base diferent a la dels altres dos

autors (no de la pampolèmia sinó de que s'ha de tornar a la natura), i que, per tant, el que ell procura en el seu llibre és aconseguir restablir les llibertats que l'home tenia a l'estat natural. Diu el propi Rousseau tan sols al començar l'obra: “L'home ha nascut lliure, però per totes bandes es troba encadenat”. Per tant, com veiem, s'ha de procurar un sistema que respecti les lleis naturals i que el govern no representi una cadena més per a l'home, però, alhora, que sigui factible políticament parlant. Rousseau el que fa, doncs, és aplicar una política de dret, és a dir, que la llei és la màxima representació governamental, i aquesta és elaborada no per una minoria o uns representants, sinó per tots els individus/ciutadans que componen l'Estat, de manera que és el poble mateix el seu propi amo, és a dir, que és ell mateix el que s'imposa les lleis i, per tant, és un poble lliure, sense altres que li dictin què ha de fer, respectant així la llibertat natural.

*Retrat de John Locke, obra de Godfrey Kneller pintada l'any 1697.
Actualment es troba exposada al State Hermitage Museum de St. Petersburg.*

Tanmateix quedaria molt pobre dir que el *Contracte Social* és tan sols això ara exposat, ja que, realment, té un contingut molt més ampli i elaborat, amb matisos que ajuden a comprendre realment el sistema roussiounià, i el que potser és més important: treballant-la a fons és una obra que ens ajuda a comprendre realment els fets que transformaren el món modern en contemporani; la força de les idees que canviaren la societat.

5. Conclusió

Ens vist, doncs, que l'obra del *Contracte Social* no és una obra totalment independent i que, per tant, té tot un context filosòfic al darrere que li dona un sentit propi i, potser, inclús diferent per aquell que el llegeix sense conèixer l'altra obra de Rousseau. De manera que en cap circumstància s'ha de descontextualitzar *El Contracte Social*, perquè, al fer-ho, estariem entrant en un anacronisme

filosòfic important que ens faria mal interpretar l'obra o fins i tot trobar-la absurda o contradictòria: El contracte té una funció específica dintre un sistema de xarxa i aquest, encara que ha sigut oblidat per molts intèrprets, apareix en el petit prefaci de l'obra: *Vull cercar si pot haver-hi a l'ordre civil alguna regla d'administració legítima i segura prenent als homes tal i com son i les lleis tal i com poden ser [...] , fent referència a tot l'explicat en aquest apartat.*

Contracte Social: Anàlisi en profunditat

Recuperar la llibertat;

breu frase que resumeix i sintetitza, *grosso modo*, el missatge del *Contracte Social*, perquè, efectivament, Rousseau pretén reprendre aquell estat ideal que, amb ignorància de l'autor respecte la causa, l'home ha perdut.

Veiem que el tema de l'obra, doncs, dóna ja per suposada aquesta manca de llibertat, a causa, com havíem dit, que la demostració d'això rau a càrrec dels seus primers llibres/discursos, on expressa aquella idea del perfecte estat natural on cal tornar. Aquest llibre és, doncs, la solució al problema; la pregunta aquí seria: *com podem aconseguir els éssers humans recobrar aquella vida lliure i harmoniosa on no faltava res, i on la felicitat regnava i els conflictes eren inexistents?*

No es d'estranyar, en vistes d'aquest primer cop d'ull, que molts el tractessin d'un llibre i una filosofia en general molt utòpics. Efectivament, inclús el propi David Hume (1711- 1776), un dels grans filòsofs empiristes, l'etiqueta d'aquesta manera.

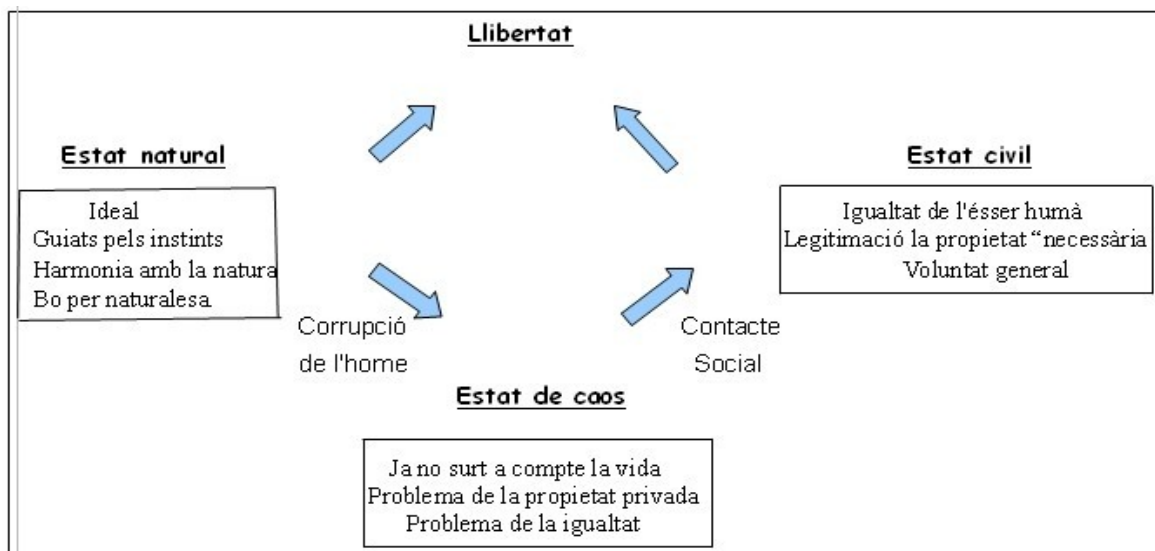
Tanmateix els arguments i reflexions plasmats són d'una racionalitat indubtable, cosa que fa trontollar la visió anterior, tot i que aquesta interpretació dura encara fins als nostres dies.

Sigui com sigui, per poder jutjar amb autoritat suficient sobre aquesta qüestió primerament s'ha d'haver llegit i comprés el que Rousseau ens exposa en la seva obra, cosa que em dispenso a explicar tot seguit.

1. Primer pas: Del corrompiment a la necessitat d'un pacte

L'home fora de la naturalesa harmoniosa s'ha trobat inesperadament en un moment en que ja no pot mantenir-se per si mateix, de manera que desapareixeria si no fes res per canviar aquest fet. Efectivament, l'humà ha de trobar una solució al problema.

Una possibilitat seria utilitzar la força enfront altres individus que ell trobi i així mantenir-se, però malauradament aquesta opció falla en el punt que hom no és prou fort sempre per aconseguir el que necessita, a no ser que la força es torni un dret que els altres han de complir, però això també és absurd a causa que, qui obeeix per força no obeeix pel dret que té l'altre, de manera que Rousseau deixa ben clar que la força no és un bon recurs (Ll. I, cap. III). Igualment el filòsof parla amb la mateixa negativitat de la possibilitat de l'esclavitud, perquè argumenta que ningú obeeix “per que si”, sinó que al darrere sempre hi ha el problema anterior de la força (Ll. I, cap. IV), deixant d'aquesta manera, doncs, l'absoluta necessitat d'un pacte entre individus de igual a igual, és a dir, en que amb la força de les raons, i no la física, s'estableixin les condicions necessàries: el Contracte Social.

2. Segon pas: La naturalesa del pacte

Acceptant, doncs, la necessitat d'un pacte, la següent qüestió que s'ha de delimitar clarament és la naturalesa d'aquest, és a dir, quina mena de relacions estableix entre els individus.

Aquest punt, accepta el propi Rousseau, és un dels més complicats i problemàtics, per la simple raó que s'ha de crear un contracte/pacte que garanteixi les llibertats i drets que mantenia l'home en l'estat anterior, o, almenys, s'hi acosti molt. Però com en una comunitat, on cadascú té un paper molt marcat i on existeixen les obligacions, pot l'ésser humà ser lliure de la mateixa manera que ho era a la naturalesa, on existia una harmonia perfecte? És aquí on entra la novetat: *“Trobar una forma d'associació que defensi i protegeixi amb força comuna la persona i els béns de cada associat, i per la qual cadascun, unit-se a tots, no obeeixi, emperò, ningú més que a si mateix i quedi tan lliure com abans.”* (Ll. I, cap. VI)

Enfront aquesta situació, on el que busquem és la llibertat, el que menys em de fer és començar a diferenciar les persones, i és exactament el que fa Rousseau, perquè, efectivament, és impossible aconseguir la llibertat en un indret on la igualtat no hi regna, ja que, com pot hom ser lliure amb aquesta magnitud si hi ha algú superior a tu? De manera que per perpetuar una llibertat per a tothom (ja que naturalment no hi ha superiors ni inferiors, ja que la força no serveix), com establiríem qui és superior a qui sense entrar en una contradicció? El filòsof estableix una igualtat absoluta entre els individus del contracte. Efectivament, iguala a tots els contractistes al mateix nivell, cosa que significa que totes les decisions que s'hagin de prendre entre ells s'hauran de prendre de igual a igual. Tanmateix no ens hem de quedar simplement amb aquest concepte tan democràtic, sinó que em d'anar més enllà, igual que fa ell mateix, de manera que aquesta característica del contracte social representa la necessitat d'un acord comú entre tots els individus, de manera que totes les decisions preses per aquesta comunitat, tota junta, no poden allunyar-se de la teva llibertat individual, perquè, com pots ser esclau d'una cosa que tu has decidit? És impossible, de manera que formant part d'aquesta comunitat igualitària no obeeixes a ningú més que a tu mateix.

Sobre aquesta qüestió s'han fet moltes controvèrsies al llarg de la història, però val a dir que el propi Rousseau ja es va defensar sobre possibles contra-arguments, ja que una recriminació fàcil i alhora forta, és dir: què passa quan no hi ha un acord comú (que seria la majoria de les vegades)? Sobre això el filòsof diu que s'ha d'acatar a la “voluntat general”, és a dir, a allò que la majoria decideixi; ràpidament surt la següent pregunta: i són lliures, llavors, els que estan en minoria? Aparentment sembla que no, però al llibre se'ns diu clarament que aquests últims no és que siguin esclaus de les decisions de la resta, sinó que eren ells els que estaven equivocats al proposar la seva opinió, i que

precisament la voluntat general els ha de fer obrir els ulls: “se'ls ha d'obligar a ser lliures” ens diu Rousseau, perquè d'altre manera sols estarien seguint o una idea falsa o un interès molt personal que, en aquesta comunitat, com vèiem, és totalment perjudicial.

Finalment, sobre aquesta qüestió, surt el problema de si la voluntat general pot errar. Rousseau torna a trencar amb l'aparença i ens diu que no, perquè: “*mai no es corromp el poble, però tot sovint se l'entabana i només aleshores sembla voler allò que és dolent.*”, (Ll. II, cap. III), és a dir, que Rousseau diferencia la voluntat general, sempre recta i correcte, de la voluntat de tots, a vegades enganyada, i tan sols aconseguida si tots els individus mantenen la seva voluntat comunitària i pura; sense enganys, ni jocs, ni associacions externes al pacte que enganyin o canviïn allò que realment pensava i creia el contractista.

En resum, la sentència del pacte social seria: “*Cadascun de nosaltres posa en comú la seva persona i el seu poder sota la suprema direcció de la voluntat general; i nosaltres, com a cos, rebem cada membre com a part indivisible del tot*” (Ll. I, cap. VI), acceptant, així, com a autoritat a tothom i a ningú a la vegada: la llibertat.

3. Tercer pas: El problema de la propietat

Quan abans havíem parlat dels antecedents filosòfics de Rousseau, hem mencionat la figura de John Locke; doncs bé, amb la qüestió de la propietat cal tenir-lo molt present. Efectivament, com havíem dit el filòsof anglès entenia el problema de la propietat com a la feina primordial en que s'havia de basar l'Estat, atribuint legalment a cadascú el que li pertany, una de les poques coses que, segons Locke, la natura no ens assegura.

El nostre pensador, en canvi, en té una idea molt diferenciada de l'anterior, ja que recordem que Rousseau creu que la propietat, i totes les necessitats en general, estaven ja procurades i solucionades per l'estat natural. Però, com s'extreu, el corrompiment de l'home del que parla el filòsof comporta alhora la pèrdua d'aquest equilibri de la propietat que també hi havia, de manera que també s'ha de proposar una solució al respecte.

La propietat en Rousseau, per començar, no ha de ser excessiva, és a dir, que la propietat ha de ser simplement allò que l'individu necessita realment per subsistir, exactament igual que el que li oferia la natura harmònica, de manera que la propietat, més enllà d'això, suposa una distinció entre els individus del contracte, trencant aquella igualtat absoluta en la qual s'havia basat tot el sistema. Tanmateix els béns necessaris dels que parlàvem sí són assegurats a tothom de la mateixa manera, perquè al pertànyer tots els contractistes per igual, quina millor assegurança que la que proporciona el consens comú? Millor que la inseguretat d'haver de defensar la propietat per la força és segur, perquè, com havíem dit, ningú és eternament fort per defensar allò que té, i en canvi, d'aquesta manera, siguis com siguis, t'assegures que ho tindràs perquè així ho ha pactat tothom, inclòs tu mateix. S'observa, doncs, que mitjançant aquest sistema de la voluntat general i el consens la propietat es torna legítima, és a dir, passa de ser una inseguretat a ser un dret, aconseguint, d'una altra manera, acostar-se a la propietat natural que s'havia perdut.

4. Quart pas: La llei i el govern

El *Contracte Social*, que està dividit en quatre llibres successivament, continua tractant les idees anteriors durant la resta de la seva extensió, de manera que es van polint i aclarint els punts que potser es mostren més foscos. Tanmateix avança igualment en contingut, de manera que, per exemple, es parla més concretament de la “llei” en el llibre segon, i del “govern” en el llibre tercer:

Continuant, doncs, amb la seva teoria, un cop establertes ja les bases del contracte, Rousseau

exposa el concepte de llei, que comporta el motor primordial perquè el sistema funcioni. Efectivament, com ja havíem dit, el pacte roussonià manté o crea un estat de dret, és a dir, que la llei és la màxima expressió de l'autoritat de l'Estat, de manera que tornem al concepte de la igualtat i la llibertat, perquè aquesta llei, igual per a tothom, s'ha elegit mitjançant la voluntat general, l'expressió de tots els contractistes, de manera que tots ells són lliures i, a més a més, s'altar-se-la seria absurd, en principi, perquè, qui és tan estúpid de no complir una llei que ell mateix ha decidit? S'ha de comentar, però, que la naturalesa de la llei en aquest pacte és força més complexa del que sembla, perquè, com diu el propi Rousseau, aquesta no pot tractar o fer referència ni a béns, ni a actes, ni a fets, ni a persones en particular. Aquest concepte s'ha de concebre amb un raonament, força metafísic tot s'ha de dir, de l'unitat de la comunitat, ja que, argumenta, si la voluntat general tracta sobre quelcom particular fora de l'Estat, no hi té jurisdicció ni poder, perquè sinó estaria dintre d'ella mateixa; i pel contrari, si tractés sobre quelcom particular de dins l'Estat no tindria sentit, perquè aquest particular ja forma part de la comunitat, i per tant de la voluntat general, de manera que no és necessari parlar-ne particularment perquè ja té l'atenció necessària dintre la comunitat.

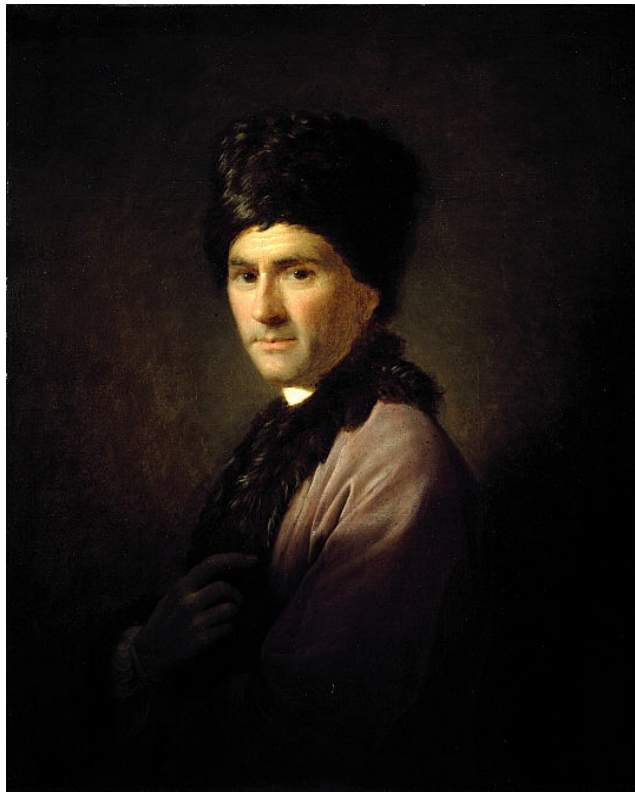
S'aprecia, doncs, que la llei roussoniana tan sols és la referència de les normes establertes comunament, mitjançant la voluntat general, sobre allò també comú, cosa que és comprensible en aquest afany per conservar la llibertat i la igualtat entre els homes.

Algú aquí podria fer la objecció correctíssima que, si es segueix aquest sistema, on queda la veritat? Perquè, com es veu, tot està sotmès a les opinions humanes de la voluntat general. El propi Rousseau també contesta a la pregunta, i no d'una manera menys sorprenent que contundent, i és que argumenta que no estem parlant d'organitzar Idees perfectes o Déus, sinó d'organitzar homes, és a dir, éssers humans totalment imperfectes (per culpa de la corrupció natural) que no tenen un coneixement directe de la veritat, perquè, si la tinguessin ja, perquè s'haurien d'organitzar políticament? No els hi caldria; de manera que aquest sistema és l'alternativa.

I, efectivament, la llei roussoniana permet fer a la comunitat qualsevol llei comuna, de manera que si estiguessin disposats a fer-se mal a si mateixos, perquè impedir-los-ho? És la pura llibertat; aquella que serviria de model a les democràcies actuals.

Tot i així, després d'aquest incís de referència a la democràcia, cal remarcar enormement que el contracte social i la voluntat general no són únicament compatibles amb una democràcia. Efectivament, a primera vista sembla impossible però fins i tot el propi Rousseau recomana la conjunció del seu sistema amb diferents sistemes de govern, cosa que demostra que no és una pura legitimació del moviment democràtic, sinó quelcom que està més enllà.

M'explico: com dèiem el contracte social permet a la comunitat una enorme llibertat entesa com a un cos compost per tots els membres, de manera que mentre totes les lleis i decisions siguin preses amb el seu mètode tot es converteix en legítim. Així, si es consensués un sistema de monarquia en el territori del qual els contractistes tenen jurisdicció, seria totalment vàlid i fins i tot recomanable per aquells Estats, segons Rousseau, que tenen una gran extensió. S'aprecia, doncs, que el contracte té moltes més cares que el que a primera vista sembla.

*Retrat de Jean-Jaques Rousseau, obra d'Allan Ramsay pintada l'any 1776.
Actualment es troba exposada al National Gallery d'Escòcia.*

De fet Rousseau exposa, en el llibre tercer, tota una serie de recomanacions respecte el sistema més adient per a cada territori en concret, relacionant el clima, la proximitat al mar, el tipus d'habitants i el relleu, és a dir, els fenòmens geogràfics i atmosfèrics, que actuen remarcant aquí aquest relativisme antiplatònic podríem dir. És a dir, per a Rousseau no existeix “el millor govern” sinó que s'ha de contextualitzar en un lloc i espai, de manera que una regió en concret sí té el seu millor govern, mentre mantingui el contracte social com a base això sí. De manera que això últim és molt important per al sistema roussonià, perquè de la mateixa manera que s'instaura un sistema de govern concret en una regió perquè els contractistes així ho han volgut, encara que hagi sigut una monarquia o una aristocràcia, sempre tenen el dret i l'oportunitat d'anul·lar-lo i instaurar-ne un altre de la mateixa manera, a causa que com que han sigut tots junts els que han elegit instaurar aquell sistema, també tots junts poden acabar-lo; un dels grans avantatges del contracte social: que tot s'elegeix en comunitat i res no es forçat per ningú, perquè són tots els qui ho trien.

5. Interpretacions

Un cop vistos, doncs, tots aquests punts bàsics i claus que formen l'obra del *Contracte Social* i que, per tant, apareix ja un coneixement sobre la matèria, podem mostrar seguidament una petita mostra de les diferents interpretacions que ha presentat el llibre al llarg de la seva història, de ja quasi dos segles i mig, de manera que si es té en compte allò mencionat anteriorment, hom podrà formar-se una visió al respecte:

En un primer terme, a la França del segle XVIII, el llibre va mostrar-se o va semblar, per a la gran majoria, un atac directa i molt agressiu contra l'absolutisme i la reialesa, cosa que, com ja hem dit

anteriorment, va comportar molts problemes a Rousseau, que va haver d'emigrar a Anglaterra durant una bona temporada. I aquesta visió va ser l'única que va poder observar l'autor en els seus anys de vida, encara que sí és cert que va conèixer alguns seguidors que ja en el seu temps el recolzaven.

Tanmateix a finals d'aquest mateix segle el llibre va prendre un gir totalment oposat i va convertir-se en una referència indubtablement aclaparadora: eren els anys de la Revolució francesa. Efectivament, durant aquest període, i fins i tot ens els temps prerevolucionaris, va ser interpretat com una Bíblia a seguir. Això es pot apreciar, per exemple, juntament amb les influències clàssiques que es deriven del neoclassicisme, amb les demandes als Estats Generals de 1789, on els representants del tercer Estat van sol·licitar el vot individual i no pas per grups, perquè així la voluntat general, deien, regnaria; pura influència roussoniana.

Podríem mencionar molts altres aspectes d'aquest període d'or del llibre, com les grans influències que exercí en les bases de la declaració dels drets de l'home i el ciutadà, de la mateixa manera que el típic concepte de "tots som igual davant la llei", que s'executaria ja en aquest període i que té una clara basant extreta del *Contracte Social*, de manera que les bases del món modern restarien en aquesta filosofia que acabem de veure.

Tot i així les mesures revolucionàries inicials tan sols seguiren a Rousseau en aquestes qüestions molt bàsiques, i no fou fins a l'època de la Convenció Nacional del 1793, encapçalat pels jacobins, que no es prengué més seriosament l'obra. Cal a dir, però, que Robespierre, cap indiscutible d'aquell govern, no va comprendre realment l'obra o potser simplement se la va fer venir bé, perquè va confondre la voluntat general amb un sol individu: ell mateix; de manera que va aconseguir convertir-se en el primer dictador modern de la història, provocant tot aquell vessament de sang que va comportar l'època del Terror. D'aquesta manera tant tràgica va convertir-se la filosofia del *Contracte Social* en una de les més temibles, a causa d'una mala interpretació i aplicació, quan en realitat el que realment pretenia, com sabem, era trobar la llibertat per a tota la comunitat.

Siguin quines siguin les causes o culpes d'aquell error de 1793 enfront l'obra de Rousseau, cal a dir que es va aparcar l'obra a un costat, possiblement per associació al Terror. Efectivament, durant la gran majoria del segle XIX Rousseau passà a ser una figura de segon pla, eclipsat pel liberalisme naixent a Anglaterra, en part, gràcies J.S Mill. La burgesia naixent i ja còmode en el seu nou món no necessitava de cap de les maneres a un filòsof que reivindicés la igualtat absoluta de la manera que ho feia Rousseau, perquè així podrien perpetuar el seu domini de desigualtats laborals i socials d'aquell naixent capitalisme industrial.

Karl Marx (1818- 1883), però, va recuperar d'alguna manera la idea de la voluntat general enfront la comunitat, i sabem segur que va llegir-se el *Contracte Social*, encara que al centrar-se tant en la seva posició d'economista fa que la referència a Rousseau acabi siguen molt minsas.

Pel que respecte al terreny del segle XX el panorama encara és més desolador, perquè van prevaler dues visions absolutament contràries però comunes en el sentit de desprestigiar el filòsof.

Una era que Rousseau estava ja "superat" per les democràcies europees i americanes, i que era una bona base, però ja totalment desfasada i sense gairebé importància. I per l'altre, apareixia la visió crítica que mostrava al filòsof com un gran dictador, és a dir, que el *Contracte Social* no porta a res més que a un govern totalitari i quasi feixista. Representants d'aquest últim corrent d'opinió o punt de vista, són els dos dels grans filòsofs d'aquest període: Karl Popper (1902- 1994) i Bertrand Russell (1872- 1970). Tanmateix cal remarcar la gran presència de l'obra de Rousseau a les llistes de llibres més cremats durant els governs nazis i feixistes en general, que, de la mateixa manera que la monarquia de Lluís XV, van veure-hi un perill pels seus autoritarismes, cosa que no deixa de ser interessant, a causa d'aquest contrast en que les democràcies el consideren feixista i els feixistes el

consideren democràtic i lliure pensador; paradoxes que ens mostra la història.

I per acabar amb aquests finals d'any del segle XX i aquests començaments del XXI, sembla que apareix una petita recuperació enfront la seva consideració, amb personatges com el professor polonès Bronislaw Baczko, un roussonià de cap a peus, que lluita per rentar aquesta mala imatge. Tanmateix és indubtable que, encara avui, Rousseau continua estant entre nosaltres i ocupant un espai d'honor entre els pensadors més il·lustres de tots els temps per la seva originalitat i la seva innovació, que encara continuen sorprenent a qui les descobreix.

Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al *Contracte Social*

Rousseau, al escriure el *Contracte Social*, tenia la mirada molt oberta cap al futur, és a dir, cap a més enllà dels seus temps, intentant cercar una manera més lliure, eficaç i justa d'organitzar la societat. I, certament, aquest anhel i esperança cap a un avenir millor és la força que el va impulsar a escriure'l, cosa que s'aprecia al llegir les seves pàgines.

Tot i així, el *Contracte Social* és, alhora, una obra filosòfica amb la mirada molt i molt atenta al món que l'ha precedit, i, concretament, a les èpoques d'or de la civilització humana tant occidental com universal: la Roma i la Grècia clàssiques.

Efectivament, tota l'obra de Rousseau està escrita i publicada en l'època de la Il·lustració, però, alhora, un corrent derivat d'aquest enorme moviment va fer tornar l'interès pel món antic i les seves cultures; un corrent que, d'alguna manera, recupera aquell esperit renaixentista que havia arrasat Itàlia al segle XV; estem parlant del Neoclassicisme.

Coneixem de primera mà, gràcies a les seves pròpies confessions autobiogràfiques, que el nostre autor va llegir-se la majoria dels clàssics grecollatins ja de molt jove; un exemple clar seria el seu apassionament, als tan sols 7 anys d'edat, del llibre *Vides paral·leles* de Plutarc, una obra on es narren les experiències vitals dels més grans personatges de l'antiguitat. Això, evidentment, no li va aparèixer del no res, ja que, com dèiem, l'Europa on va viure el filòsof estava totalment encarada cap al Neoclassicisme, de manera que, en aquest sentit, Rousseau és víctima de la moda intel·lectual de la seva època. Tot i així aquestes influències no tenen en absolut res de negatiu, ja que, per contrari, van resultar-li d'allò més útils per crear la seva innovadora teoria; estariem parlant del concepte de la *Imitatio* (paraula plasmada pel poeta renaixentista Petrarca) que consisteix concretament en “imitar” els bons models que t'han precedit per així aconseguir la novetat a partir de la interpretació que en facis i del teu enginy creador. Exactament el que Rousseau va dur a terme.

En totes les obres filosòfiques de l'autor, doncs, aquest neoclassicisme es reflecteix d'una manera clara i evident a partir de referències de tot tipus, passant des de citacions d'autors clàssics fins a costumaris del dia dia dels antics, mostrant, d'aquesta manera, un model de civilització que s'idealitza de tal forma que es presenta com a quasi perfecte. Efectivament, no tan sols per a Rousseau sinó també per a tots els autors, intel·lectuals i artistes del neoclassicisme, el món antic representa la font de tota la civilització precedent i, per tant, d'una majestuositat i importància desbordants, i és exactament d'aquesta manera com Rousseau ho entenia.

De manera que l'obra del *Contracte Social*, en vistes d'aquest context, es pot deduir que no serà menys en aquest aspecte, i s'estarà pensant correctament, perquè, inclús, és una de les obres filosòfiques, tant de Rousseau com de la història moderna/contemporània, que més referències clàssiques presenta. Aquesta particularitat s'ha d'entendre pel fet que, al ser una obra de política i societat, el model antic va com l'anell al dit al presentar molts diferents sistemes, contextos, conflictes i situacions idònies per tota mena de utilitzacions dins un tractat filosòfic d'aquest tipus: il·lustrar, comparar, exemplificar, desprestigiar, entre d'altres, que són plasmades en aquesta obra a partir d'exactament 123 referències distribuïdes durant tot el curs del llibre.

Amb els apartats que segueixen, doncs, em proposo fer un anàlisi profund d'aquestes citacions que apareixen a l'obra i que, com veurem, són d'una importància extrema tant pel contingut com per l'argumentació en si d'aquest sistema filosòfic que ens proposa l'autor.

1. Els mons antics que hi apareixen

L'obra del *Contracte Social*, com dèiem, manté un estret lligam amb els sistemes, lleis i polítiques

de les civilitzacions greco-romanes de l'antiguitat. Tot i així exposar d'aquesta manera tant oberta una característica del llibre, de naturalesa altament remarcable, seria dir pràcticament un no res, perquè, efectivament, la civilització romana va restar ben viva més de 1200 anys, aproximadament la mateixa duració que presentà la grega, de manera que amb tot aquest període de temps van esdevenir-se, un darrere l'altre, molts tipus de governs i constitucions; de costums i cerimònies; de personatges i combatents; d'escriptors i poetes. Rousseau, com veurem, doncs, té preferències respecte contextos i polítiques, i no parla, per suposat, de tota la història antiga, ja que, sinó, no seria filòsof i seria historiador.

El que vinc a dir amb tot això és que cal delimitar en quins anys i sistemes es centra Rousseau a la seva obra, i, alhora, exposar el perquè d'aquesta elecció i concreció, perquè, sinó, hom es pot perdre entre la història i els seus esdeveniments, i oblidar-nos, sense desitjar-ho, que estem parlant de simples referències que pertanyen en realitat a una obra filosòfica.

1.1 La civilització romana

La història romana està dividida, bàsicament, en tres grans períodes polítics: la Monarquia (752 - 509 a.C), la República (509 - 27 a.C) i l'Imperi (27 a.C- 476 d.C).

Efectivament, els textos que ens han arribat situen la fundació de la ciutat, aproximadament, l'any 752 per Ròmul, sent ell mateix el monarca que inaugurarà la primera etapa, siguent precedit per sis reis més, establint així una monarquia, amb la particularitat que no era hereditària, és a dir, quan el governant moria no era automàticament el seu fill qui el succeïa, sinó que una assemblea del poble era qui elegia el següent. Tanmateix aquest sistema va caure finalment l'any 509 a.C a causa d'una rebel·lió també popular, encapçalada per Luci Brutus, que va destronar el monarca present en aquell moment, Tarquini el Superb, i va eliminar aquest càrrec polític i, per tant, el sistema vigent, començant, doncs, una República.

Aquest nou sistema, que perdurà fins l'any 27 a.C, es caracteritza per l'absència d'un monarca i, per tant, una clara divisió de poders residits en bàsicament tres cossos: Els Comicis, els Magistrats i el Senat. Els primers, compostos per les diferents assemblees populars, eren els encarregats d'elegir els magistrats i tenien el poder legislatiu pràcticament a les seves mans i també part del judicial. Els segons, que, com em dit eren elegits als comicis per tan sols un any per persona, eren els posseïdors del poder executiu, i eren bàsicament dos figures supremes, anomenades Còsols, els que l'exercien, i al ser dos i no un es limitaven el poder a si mateixos al contradir-se, en moltes ocasions, entre ells. I finalment el tercer cos, el Senat, en principi no mantenia cap tipus poder, però, com una arrel de la forta aristocràcia que regia, en part, durant la monarquia, es mostrava com el guardià de la República, és a dir, que era un grup d'aproximadament uns 300 homes (depèn del context més concret), elegits pels magistrats, que es mostraven a favor o en contra d'una llei o acció política concrets, de manera que la seva opinió era molt important i molt respectada per tots els romans, exercint, doncs, *de facto*, una gran influència política; si un governant no tenia el suport del Senat al efectuar qualsevol acció era mal tingut per la població i, per tant, tenia tots els números de no tornar a ser elegit en els següents comicis. En resum: un sistema molt complex bàsicament ideat per evitar la concentració de poder en una sola persona, fet pel qual s'havien revoltat.

Finalment, però, com dèiem, l'any 27 a.C a partir d'una sèrie de guerres civils i altres associacions polítiques entre persones en concret (sobretot militars), que trencaven amb el sistema anterior, van acabar desembocant en la creació d'un Imperi en el qual tot el poder era concentrat en una sola persona, és a dir, tot el contrari pel qual es va instaurar la República. El primer emperador va ser Octavi August, creador del sistema, que va aconseguir reunir més privilegis i poder que els propis reis de la monarquia, a causa que, entre moltes altres coses, va establir la continuïtat hereditària familiar i filial, de manera que els emperadors van anar succeint-se un darrere l'altre, fins que finalment, l'any 476 d.C, tot l'Imperi va caure a mans de les invasions bàrbares, resistint, tan sols, la d'orient, amb capital a Constantinoble, que acabaria caiguen també, a mans dels turcs, l'any 1453.

Sobre tot això, com dèiem, en el *Contracte Social* apareixen referències durant tota la obra, i constantment, amb un contingut molt ric. Tanmateix, com també havíem dit, Rousseau es centra en un o altre dels períodes depenent de l'explicació. Aquests contextos, referents al món romà, són, en la seva majoria, els que parlen de l'època de la República. Efectivament, al filòsof no li interessaven en excés els períodes de la Monarquia i l'Imperi per la simple raó que són exactament unes de les formes de govern que ell rebutja a l'obra (recordem que no el sistema en si, si no la falta d'acord amb la voluntat general per instaurar-lo, ja que, si són tots els contractistes els que ho acorden d'instaurar-lo i poden, alhora, rebutjar-lo en el moment que desitgin és totalment vàlid, cosa que a la història romana, però, evidentment no es compleix). Clarament, doncs, Rousseau tindrà una preferència envers el sistema republicà (i concretament sobre la primera etapa d'aquest, és a dir, abans dels conflictes civils), aquell en el qual el poble té una major repercussió en les decisions polítiques, és a dir, el sistema més pròxim, en la història romana, al que ell proposa. Parla, doncs, sobre els diferents tipus de comitès, el com s'elaboraven les assemblees, etc, cosa que analitzarem amb més calma en el següent apartat.

Tanmateix les referències als altres dos sistemes no són inexistents, perquè, per exemple, ressalta el fet que a la monarquia romana el rei s'elegia i, també presenta l'Imperi, en varies ocasions, com allò contra al que s'ha de lluitar, cosa que li dóna més sentit i força a la seva teoria.

1.2 Les civilitzacions gregues

El títol d'aquest subapartat, certament, està en plural, i no pas per error, ja que al parlar de la Grècia clàssica no podem generalitzar d'una manera tant clara, com hem fet amb la història romana, a causa que en aquest mateix període no s'estenia una única civilització dominadora, sinó que apareixen en el mateix context històric una sèrie de ciutats-estat totalment independentes entre elles, de manera que presenten sistemes de govern totalment diferents. Enfront aquesta situació és més adequat centrar-se concretament en els governs dels quals parla Rousseau, que, ja que no comparteixen una igualtat política, si tenen una proximitat geogràfica i històrica remarcable. Aquestes són Atenes i Esparta:

La primera ciutat-estat, considerada la base de tota la cultura occidental, té una història molt antiga que comença ja a l'època Neolítica i continua vigent enfront la conquesta per part de Roma, arribant, clarament, fins als nostres dies. Tot i així, com hem dit durant aquest apartat, Rousseau es centra en etapes concretes que a ell se li mostren com a interessants per les seves explicacions, de manera que, dins el gran conjunt de sistemes polítics que la ciutat d'Atenes ha tingut durant la seva llarga història, el filòsof es centra en el segle V a.C, és a dir, a l'època de màxima esplendor, anomenat el segle de Pèricles per un dels seus màxims governants anomenat així. No ens ha de sorprendre en absolut aquesta elecció, per la bàsica raó que és el període en que s'instaura la primera democràcia de la història, a partir de les bases de Soló, polític atenès. Efectivament, en aquest període la ciutat es regia per una sèrie d'assemblees populars que decidien tots els afers públics, encara que s'ha de remarcar la gran restricció d'electors, és a dir, que era estrictament difícil aconseguir ser-ho, per la simple raó que era necessari ser fill de pares atenesos, ser home i, alhora, no ser esclau.

El *Contracte Social*, com dèiem, parla sobre aquest sistema de democràcia directa, una forma de govern que, com es pot deduir a partir de la semblança amb la proposta del filòsof, interessava enormement a Rousseau. Fins i tot alguns pensadors han cregut que l'únic que pretén l'obra és recuperar o posar al dia aquell sistema grec que, des de llavors, no s'havia tornat a instaurar, i que no ho faria, de fet, fins després de la revolució francesa. Tanmateix, com hem vist, el contracte que se'ns proposa va més enllà que la democràcia grega i, fins i tot, és impossible que hi vulgui coincidir per la simple presència de l'esclavitud, cosa que, com sabem, Rousseau rebutja totalment a

la seva obra. No es pot negar, però, la gran influència, i no model en totes les seves facetes, que Atenes va exercir en la teoria roussoniana, i sobretot en el tema de la voluntat general, cosa que queda il·lustrada amb les referències que li dedica a l'obra.

I pel que respecte a la segona ciutat-estat, Esparta, cal mencionar que aproximadament va ser fundada al segle VII a.C i que presentava un sistema de govern i de vida molt particulars. Efectivament, Esparta, juntament amb la ja comentada Atenes, va ser una de les *Polis* (ciutat-estat en grec) que més importància i poder va presentar a l'època clàssica. Tot i així, com hem comentat al començament, Esparta és totalment diferent d'Atenes i, fins i tot, mantingueren forts enfrontaments que culminaren amb la guerra del Peloponès, un dels conflictes bèl·lics més recordats de la història. La política espartana, instaurada pel polític i legislador Licurg, no és, doncs, una democràcia, però, tot i així, es tracta d'un sistema que, igual que el republicà a Roma, intenta impedir l'acumulació de poder en una sola persona. Tot el sistema es basa en una assemblea popular anomenada *Apella*, que per formar-ne part també era molt complicat ja que s'havia de ser ciutadà de ple dret. Aquesta elegia, amb els seus comicis, els 25 participants d'un consell d'ancians anomenat *Gerusia*, el qual, amb les seves decisions, controlava el poder legislatiu; i, alhora, els comicis de l'*Apella* també elegien els 5 *Èfors* o magistrats, els quals controlaven el poder executiu. Tanmateix el sistema és més complex, a causa de que era un règim monàrquic, és a dir, existia la figura del rei però, igual que els còsols romans, eren dos i no un. Efectivament, a Esparta, en el seu sistema de govern, convivia dos monarques alhora sota el mateix regnat i amb exactament el mateix poder, de manera que s'havien d'anar tornant les tasques que eren, sobretot, les militars (activitat bàsica en que es basava la vida de la ciutat). Però per assegurar-se, encara més, que els reis, que eren hereditaris, no utilitzessin massa el seu poder, els *Èfors* també tenien el poder de controlar-los i vetar certes decisions si ho creien necessari, de manera que, així, tots els cosos estaven limitats per d'altres del mateix sistema polític.

Es pot veure, doncs, que, encara que no és un sistema democràtic com el d'Atenes, és d'una riquesa política immensa i que no és d'estranyar que Rousseau el tingui tant present a la seva obra fins i tot més que Atenes pel que respecte a referències directes. El més interessant pel filòsof és, doncs, aquest afany per limitar el poder i que ningú pugui aconseguir-ne massa, cosa no incompatible, com veiem, amb la monarquia, concepte que Rousseau remarca també a la seva obra. I, a més a més, el filòsof mostra, a les pàgines de la seva obra, una gran admiració envers Licurg, de manera que segurament el que Rousseau cerca és aconseguir, de la mateixa manera que ho va fer el legislador espartà, un sistema que previngui la corrupció política.

2. Tipus de referències

Un cop hem vist, doncs, les civilitzacions del món antic sobre les quals Rousseau fa referència durant tots els transcurso del *Contracte Social*, ens cal ara analitzar la naturalesa d'aquestes, és a dir, quin tipus de referències són. Això mateix és el que em dispenso a fer amb aquest segon apartat que està dividit en deu subapartats al mateix temps: els deu tipus de referències que hi podem trobar.

2.1 Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic

Al tractar-se d'una obra de filosofia és quasi inevitable que l'autor no utilitzi referències a altres pensadors anteriors a ell, perquè, fins ara almenys, la tasca filosòfica, en la seva gran part, a consistit en revisar el pensament d'altres i millorar-lo o retocar-lo amb les teves aportacions. Així, a la nostra obra, podem trobar frases i comentaris sobre Maquiavel (filòsof renaixentista), del ja mencionat Hobbes i sobre Grocio (filòsof barroc). Tanmateix les citacions a pensadors del món antic també hi són presents i, exactament, en trobem 7 que corresponen, no per casualitat, es

refereixen als més importants de la Grècia i la Roma antigues, és a dir, els clàssics en tota regla. Aquests són, doncs, Plató i Aristòtil (filòsofs grecs tots dos que marquen els dos grans pilars del pensament occidental), i Ciceró (filòsof i orador romà). Com es pot imaginar les referències a aquestes autors seran a les teories polítiques de cadascun, a causa de que són les que li interessien a Rousseau per així poder-les utilitzar per a la seva pròpia, encara que d'Aristòtil parla, tan sols, de la qualitat humana, és a dir, de la qüestió de l'esclavitud i de la divisió de rics i pobres, coses que el grec creia naturals i el ginebrés considera socials i vanes.

Cal esmentar, també, la presència d'una teoria, a la qual se li fa menció en tres ocasions, que no pertany a un pensador en si, sinó a l'emperador romà anomenat Calígula:

Así razonaba [...] el emperador Calígula, y sacaba, con razón, como consecuencia de tal analogía que los reyes eran dioses o que los pueblos eran bestias. (Llibre I, Capítol II).

En total trobem, doncs, contant aquestes tres últimes, 10 referències del tipus aquí exposat.

2.2 Referències a la mitologia grecolatina

Troblem tan sols 3 referències a aspectes mitològics, tan gregues com romanes, al *Contracte Social*, però, encara que es tracti de poques, no deixen de tenir la seva funció i tampoc de ser importants al parlar del món antic d'una manera tan clara que creen, a on es situen, un ambient clàssic. Rousseau, però, no les utilitza simplement per aquest element, sinó que li són útils per crear comparacions que poden fer-nos entendre d'una manera més clara el que intenta transmetre. En un dels casos, per exemplificar la dificultat que representa el governar enfront el simple fet de conquerir, o també el perdurar allò que has aconseguit, proposa la següent menció mitològica:

[...] Mediante una palanca suficiente, se puede conmovier al mundo con un dedo; mas para sostenerlo hacen falta los hombros de Hércules. (Llibre III, Capítol VI).

També hi ha una altra utilització, potser més directa, sobre els déus, en que, amb sarcasme, Rousseau exposa que tots els déus antics són els mateixos siguin de quina mitologia siguin, comparant, per exemple, Zeus amb Júpiter:

¡Como si [...] el Zeus de los griegos y el Júpiter de los latinos pudiesen ser el mismo! (Llibre IV, Capítol VIII).

2.3 Referències literàries

Era també indubtable que, al parlar del món antic, Rousseau es veuria obligat a mencionar obres, autors i historiadors d'aquella època, perquè, efectivament, és important que en un tractat filosòfic, on allò essencial és donar raons i arguments sòlids, hagués de marcar de quina font d'informació ho extreia i, alhora, tingués preferència per les primàries al ser més properes i per tant, en principi, més il·lustratives del moment del qual ens parlen.

Així, podem trobar-hi, d'aquest tipus, 10 referències en total que parlen, concretament, de quatre autors clàssics: el ja mencionat Plutarc (al utilitzar-lo per les referències als personatges i al mencionar-ne una obra anomenada *Que els animals utilitzin la raó*), al també ja dit Plató (del qual, a part d'utilitzar-lo per la filosofia, en menciona l'obra *De regno*, que és la nostra actual *La República*, obra capital de l'autor que parla sobre política en la seva majoria), Tàcit (historiador romà dels fets posteriors a la República), Virgili (poeta romà) i Titus Livi (màxima referència de la història romana anterior a l'Imperi). Tots aquests autors, doncs, apareixen com a referències literàries del món antic i sobretot, en el llibre en si, solen mostrar-se com a incisos a certes referències històriques mostrant, com dèiem, la font d'on les ha extret l'autor.

Tanmateix cal esmentar una altra espècie d'aquestes referències literàries, 3 en concret, que no són ni a autors concrets ni a títols d'obres, sinó als fets narrats a la història de la *Odisea* d'Homer. Efectivament, Rousseau utilitza episodis de les aventures d'Ulisses per a realitzar comparacions dels seus personatges amb el comportament humà, tant en el dia a dia com en la societat política. Un

exemple molt clar és quan l'autor ens explica que el poder absolut en un sol individu, és a dir que els ciutadans no participen a la política, no aporta tranquil·litat, com alguns creuen, sinó que aparentment sembla posar ordre però, en realitat, els capricis del governant i la gran arbitrarietat que regna comporten un malestar més gran, inclús, que el de abans, rebutjant, doncs, com veiem, la teoria de Hobbes. I, tot això, ho expressa amb aquesta analogia, tan encertada i visual, amb l'obra clàssica que ens proposa:

[...] *Los griegos encerrados en el antro del Cíclope vivían tranquilos esperando que les llegase el turno de ser devorados.* (Llibre I, Capítol IV).

2.4 Referències a lleis i costums greco-romanes

Aquest tipus de referències són, *de facto*, les més importants del llibre, perquè fan menció a aspectes de la política i la civilització dels mons antics que utilitza Rousseau, és a dir, són les referències més clares, més adequades al context polític del llibre i, alhora, les més utilitzades per l'autor. No és d'estranyar, doncs, que també siguin les més nombroses de l'obra, amb un total de 58 referències, que contrasten, fortament, envers els altres tipus molt menys nombrosos que aquest, com els que hem vist fins ara.

Al parlar-ne em veig obligat a fer una generalització força gran, perquè, efectivament, al ser tant nombroses, presenten un nivell molt alt de matisos i concordances concretes amb les explicacions de cada context. Certament, així que, *grosso modo*, podríem començar dient que, en simple qüestió de números que sempre és més objectiu, trobem més referències d'aquest estil envers al món romà que no pas en el grec, tot i que, com dèiem, “poques referències” aquí s'ha d'interpretar com a “moltes” al comparar-ho amb la resta de citacions. Com deia, doncs, Rousseau sembla mostrar una certa predilecció per la política, les lleis i les costums de la Roma republicana, apareixent, fins i tot, un capítol sencer del llibre dedicat a la narració de com eren els comicis romans (Llibre IV, Capítol IV), apartat on apareixen més referències del món clàssic en tota l'obra, amb una concentració enorme, trobant-ne més de 50 en aquest sol capítol (on no totes són referents a lleis i costums del món antic). Per posar un exemple, que més o menys pugui il·lustrar el que explico, mostrem aquí una referència a una llei romana que Rousseau utilitza per parlar de la gran disciplina política i ciutadana que tan enveja dels antics romans, és a dir, que s'ho prenien tot molt seriosament :

Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos los escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. [...] (Llibre I, Capítol IV).

2.5 Referències a fets i accions de personatges de la història antiga

De la mateixa manera que hem vist la menció de personatges de l'àmbit filosòfic i de l'àmbit literari, era molt improbable que Rousseau no fes menció a personatges històrics del món antic, perquè, no s'ha d'oblidar, que la història la componen, en una part molt important, persones que hi han deixat la seva empremta. Efectivament, i, parlant com ho fem de política, cal remarcar la importància de governants, legisladors i militars, cosa que Rousseau coneixia molt bé, parlant de la història antiga, gràcies, en part, al ja mencionat llibre *Vides paral·leles* de Plutarc.

Rousseau fa en total, doncs, 17 referències a diferents personatges; aquests són els següents 22: Ròmul (el ja mencionat fundador de Roma), Numa Pompili (segon rei de Roma), Servi Tul·li (sisé rei de Roma), Api Claudi (polític romà), Fabi Màxim (militar romà), Cató (també polític de Roma), Popili (un altre militar de la República romana), Mari (dictador romà), Sul·la (un altre dictador de Roma), Catilina (conspirador de la República romana), Pompeu (polític romà), Juli Cèsar (polític romà), Cató el Jove (polític romà besnét de l'altre Cató), Octavi August (primer emperador romà), Otó (emperador romà), Vittelus (emperador romà), Tiberi (emperador romà), Minos (rei de Creta),

Soló (legislador atenés), Arquímedes (matemàtic, físic, inventor i astrònom grec), Agis IV (rei d'Esparta) i Cleòmenes III (rei d'Esparta).

Cal remarcar, com abans, que Rousseau torna a dedicar més temps a Roma que a les ciutats gregues, cosa que s'aprecia pel nombre de 17 personatges romans i tan sols 5 de grecs. Aquí, la causa d'aquest fenomen, resideix en la gran inestabilitat política que va sofrir Roma en certes etapes de la seva història i, alhora, de com van reaccionar, envers aquestes, els homes que governaven en aquell moment (concepte que els grecs també presenten però d'una forma menor). Aquests contextos i personatges són molt interessants per a Rousseau, referents a les seves explicacions, i utilitza, com veurem, de manera esplèndida. Posarem, també, un exemple:

César, al defender a Catilina, intentaba establecer el dogma de la mortalidad del alma. Catón [...] para refutarlo, no se divirtió en filosofar; se contentó con demostrar que César hablaba como mal ciudadano y anticipaba una doctrina perniciosa para el Estado. En efecto: de esto es de lo que debía juzgar el Senado de Roma, y no de una cuestión de teología. (Llibre IV, Capítol VIII, incís*)

2.6 Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat

Abans hem vist com Rousseau feia menció a lleis i costums de les civilitzacions greco-romanes i, ara, acabem de veure les referències a personatges que van viure amb aquelles normes i societats, de manera que, com a conseqüència, falta parlar dels contextos històrics dels dos anteriors, tancant, d'aquesta manera, el conjunt referit a la història antiga. Efectivament, Rousseau dóna exactament 46 referències a contextos històrics concrets, les segones més nombroses, que, quasi inevitablement, es relacionen directament amb els personatges i les polítiques ja explicades, de manera que existeix, per exemple, una relació entre el nombre de personatges romans que es mencionen amb els contextos històrics que apareixen, perquè, fins i tot, en moltes ocasions, solen comentar-se junts en un mateix paràgraf. Un exemple de la interconnexió d'aquests tres tipus de referències seria aquest, en que es parla d'un personatge romà en concret, que va dividir la societat romana en un moment determinat (context) i que això va passar a ser una llei de la civilització:

El remedio que encontró Servio para este peligroso abuso fue cambiar la división, y a la de las razas que él abolió, sustituyó otra sacada de los lugares de la ciudad ocupados por cada tribu. En lugar de tres tribus, hizo cuatro, cada una de las cuales tenía su asiento en una de las colinas de Roma y llevaba el nombre de éstas. Así, remediando la desigualdad presente, la previno aun para el provenir, y para que tal división no fuese solamente de los lugares, sino de los hombres, prohibió a los habitantes de un barrio pasar a otro; lo que impidió que se confundiesen las razas. (Llibre IV, Capítol IV).

Generalitzant, però, podem veure-hi una distinció de contextos i, com abans, de preferències envers un o altre per part de Rousseau. De Roma torna a ser del que més parla el filòsof i, més concretament, com ja havíem dit, de l'època de la República, tot i que a la Monarquia i a l'Imperi també s'hi fan forces mencions (sobretot de la primera en el famós capítol IV del llibre IV, aquell que tot es centra ens els comicis). Pel que respecte a Grècia, que torna a quedar en segon pla, pot sorprendre el fet que es centra més en Esparta que no en Atenes, però, recordem, que a Rousseau li interessaven en especial les mesures de restricció del poder que presenta aquesta envers la democràcia atenesa que ja tota ella és anti-concentració de poder, de manera que, des de un punt de vista polític, és més interessant apreciar les peripècies històriques que va viure la *Polis* d'Esparta.

2.7 Comparacions amb adjectius

Deixant ja de banda, doncs, les qüestions històriques, que com hem vist eren molt importants, entrem en un tipus de referències menys nombroses i, potser, de segona fila, de la mateixa

naturalesa que les de mitologia, que no és que fossin inútils ni menys importants, però si que presenten una repercussió més petita envers les explicacions. Certament, les referències d'aquest apartat són, doncs, d'aquest estil, perquè el que fa Rousseau aquí, referit al món antic, és comparar les civilitzacions i personatges d'aquest amb adjectius, de manera que els qualifica d'una manera molt directa, cosa que ens serveix als lectors per a crear-nos una idea de quina és la importància de cada civilització i personatges que apareix d'aquesta manera. Això, com dèiem, pot semblar aparentment secundari, però ens dóna la visió de en què ens hem de fixar en cada un, de manera que engloba a totes les referències anteriors i, d'alguna manera, els hi dóna sentit dins l'obra, cosa que m'ha fet, finalment, optar per donar-li's un apartat propi. Tot i així, cal dir que simplement són 3 les referències d'aquest tipus. L'exemple més clar és aquest, que en principi són dos que van separats, però jo els uneixo al estar realment molt pròxims tan per la forma com en el transcurs del llibre: [...] *los atenienses, las letras; [...] Rodas, la marina; Esparta, la guerra, [...] y Roma la virtud.* (Llibre II, Capítol XI).

2.8 Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom històric, de costums, legislatiu o referit a personatges del context antic

El tipus de referències d'aquest apartat és un dels més interessants pel lector i, alhora, un dels més perillosos a causa de la confusió que pot produir. Efectivament, aquestes són unes mencions molt personals de Rousseau en les quals ell, com es diu popularment, es mulla. De fet, les 31 que hi ha, no són mencions, sinó que consisteixen en l'exposició de quelcom històric, de costums, legislatiu o referit a personatges, en que el filòsof exposa la seva opinió personal envers el que va causar el fet, o com creu que hauria d'haver actuat la persona, o com hauria fet ell la llei o quina part d'aquesta està malament o, fins i tot, quines costums antigues eren bones per a la política i quines no. Realment, com veiem, és la part de les referències en que el filòsof innova més, ja que no es limita a mencionar i prou sinó que les critica en el sentit positiu i negatiu de la paraula. Tanmateix, com ja hem dit, això que en principi representa un punt important de l'obra pot representar, *de facto*, una dificultat per aquell que li pugui costar distingir allò objectiu d'allò subjectiu que l'autor hi afegeix. Cal dir, però, que, de la mateixa manera que abans, existeix una connexió directa entre els costums i lleis, els personatges i els contextos històrics, perquè, en moltes ocasions, el filòsof primer narra o fa referència a un dels anteriors i, seguidament, hi exposa la seva opinió. Un exemple seria aquest, en que Rousseau critica, negativament, el context en que l'Imperi romà va convertir-se a la religió cristiana:

Bajo los emperadores paganos, los soldados cristianos eran valientes; todos los autores cristianos lo afirman, y yo lo creo; se trataba de una emulación de honor contra las tropas paganas. Desde que los emperadores fueron cristianos, esta emulación desapareció, y cuando la cruz hubo desterrado al águila, todo valor romano dejó de existir. (Llibre IV, Capítol VIII).

2.9 Referències a l'etimologia de paraules del món antic

Quasi acabant ja amb els diferents tipus de referències, en trobem unes que no deixen de ser curioses en un tractat de política però que, al veure-les contextualitzades dins l'obra, cobren un sentit molt profund. Efectivament, trobem unes referències a l'etimologia de certs mots antics, els quals parlen d'alguna paraula clau de l'explicació concreta que faci Rousseau, i que, alhora, la aclareixen donant el significat original del mot, perquè, certament, moltes paraules de política i filosofia tenen un origen en aquella època, sigui en grec o en llatí. Així, doncs, d'aquest estil trobem exactament 5 referències que, igual que d'altres anteriors, són poques però importants. Aquesta minoria, però, ens afavoreix a nosaltres en el fet que podem (cosa que em dispo a fer) exposar-les totes seguidament i dir específicament de quin idioma antic provenen: Optimates (llatí), Tirà (grec), Roma (grec), Ròmul (grec), Numa (grec), Capite Censi (llatí), Leges cariatæ (llatí).

Sense més deteniment em dispenso, doncs, a presentar el ja típic exemple, en el qual Rousseau ens explica l'origen del nom de Roma, Ròmul i Numa, que presenten una relació directa amb la ciutat i personatges a qui són atribuïts, cosa que ens permet observar, doncs, la utilitat d'aquestes referències:

El nombre Roma, que se pretende derivar de Rómulo, es griego y significa fuerza; el nombre de Numa es también griego y significa ley, ¡qué casualidad que los dos primeros reyes de esta ciudad hayan llevado previamente nombres tan en armonía con lo que han hecho! (Llibre IV, Capítol IV, incís*).

2.10 Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic

Finalment, ja per acabar amb el tipus de referències, trobem unes últimes mencions al món antic per part de Rousseau que podrien estar incloses perfectament a l'apartat de les referències subjectives, però que, a causa de la seva naturalesa tant específica, que explicaré tot seguit, les he considerat com a independents. Això es deu a causa que presenten una comparació entre les polítiques del segle XVIII, en que vivia el filòsof, amb les greco-romanes, de manera que el contrast és molt il·lustratiu i pràctic per desprestigiar les modernes; un recurs molt intel·ligent per part de Rousseau. Com deia, però, poden, també, ser interpretades com a simples elements subjectius de l'autor i, certament, en part en tenen, però no del tot, perquè, llegint-les ben atentament, a vegades es fa força complicat diferenciar la citació que fa una comparació totalment objectiva i la que no fa, de manera que, davant la ambigüitat, presento les 4 comparacions com a especials. L'exemple més clar és el següent, en el qual Rousseau compara, militarment, un Estat cristià del segle XVIII amb el romà i l'espartà:

[...] suponed vuestra república cristiana frente a Esparta o a Roma: los piadosos cristianos serán derrotados, aplastados, destruidos, antes de haber tenido tiempo de reconocerse, o no deberán su salvación sino al desprecio que su enemigo conciba por ellos. Era un buen juramento, a mi juicio, el de los soldados de Fabio: no juraron morir o vencer; juraron volver vencedores, y mantuvieron su juramento. Nunca hubiesen hecho los cristianos nada semejante; hubiesen creído tentar su Dios. (Llibre IV, Capítol VIII)

I, inclús, el filòsof ens adverteix, utilitzant aquest tipus de referències, d'un fet quasi inevitable que ja va predir abans de la revolució francesa:

Si Esparta y Roma han perecido, ¿qué Estado puede tener la esperanza de durar siempre? (Llibre III, Capítol XI).

3. Utilització de les referències

Hem parlat, fins ara, de la presència de referències al món clàssic que hi ha a l'obra, de quines civilitzacions en concret es tracta, i fins i tot de la naturalesa d'aquestes mencions, però, tot i així, no hem especificat la seva funció dins el *Contracte Social*, perquè, efectivament, al tractar-se d'una obra política i filosòfica (cosa que, per tant, no permet espai ni a l'atzar ni a l'arbitrarietat) provoca que aquestes referències hi siguin per una raó concreta, de manera que tinguin una utilitat i un significat dins el conjunt; cosa que certament tenen.

Aquesta utilització, doncs, és crucial per comprendre l'existència d'aquestes frases i citacions a l'obra, de manera que la reflexió demana, d'alguna manera, endinsar-se a la ment del filòsof en el moment en que la va compondre. La pregunta, doncs, seria: *què pretenia aconseguir Rousseau, amb elles, al introduir-les dins al seu tractat?*

En primer lloc, per començar doncs, trobarem la utilitat més argumentativa, és a dir, la més pròpia de textos argumentatius i filosòfics: la d'exemplificar el que diu; donar-li credibilitat; recolzar les seves teories. Efectivament, si ens fixem en qualsevol referència que hi apareix veurem que sempre

va precedida d'una explicació de pròpia invenció de Rousseau, i, no per casualitat insisteixo, hi manté una relació estreta. Això, doncs, ja ens mostra que no és pas que l'autor vagi afegint mencions de l'antiguitat per centrar-se en elles, cosa que faria que l'obra fos d'àmbit històric i no polític i filosòfic, sinó justament per il·lustrar allò que realment li interessa que arribi al lector, no pas les curiositats històriques, sinó les seves teories. De manera que les referències representen un suport per a l'autor; quelcom on pot agafar-se i justificar allò que diu.

Això és possible, però, per dos elements:

Primerament per la demostració científica de la inductivitat, és a dir, que a partir de la repetició d'un mateix fenomen se n'extreu una llei teòrica. Certament, en moltes ocasions, Rousseau, ens comenta un concepte polític concret d'invenció pròpia i, a continuació, ens fa referència a contextos històrics, personatges, etc, de l'antiguitat, que posen en pràctica la teoria, demostrant, doncs, que allò que ell explica no ho extreu d'una imaginació totalment abstracte, sinó que és real i aplicable perquè, efectivament, ja ha passat amb anterioritat. De fet, això mateix ho diu ell clarament a la fi d'una citació, en forma d'incís, referent a Roma:

*Del abuso de la aristocracia nacieron las guerras civiles y el triumvirato. Sylla, Júlio Cesar, Augusto advinieron de hecho verdaderos monarcas; y, en fin, bajo el despotismo de Tiberio fue disuelto el Estado. **La historia romana no desmiente, pues, mi principio, sino que lo confirma.*** (Llibre III, Capítol X, incís*)

Però, certament, hom es podria preguntar, tenint present només això anterior, el per què de l'elecció dels clàssics i no pas la d'altres èpoques. La resposta és senzilla: bàsicament perquè és l'època en que els governs eren més similars al que teoritza Rousseau, de manera que aquests exemples s'adapten més adequadament al context del llibre, i no com ho faria, per exemple, una referència a l'Edat Mitjana, on el feudalisme no aporta res al concepte roussonià de la política.

Alhora, però, el filòsof busca als clàssics per una altra raó, i és que, com ja hem comentat varies vegades, tant l'autor com tota la societat del seu moment entenia les civilitzacions greco-romanes com els models màxims de tota la història de la humanitat (Neoclassicisme), de manera que comparar un concepte teu amb un dels antics, i que aquests coincidís, donava una autoritat enorme a tot allò dit, cosa que feia que la credibilitat augmentés encara més; era un argument d'autoritat. Això es pot apreciar molt clarament en un capítol excepcional que tracta tot sobre els comicis romans, ja comentat anteriorment, en que l'autor, abans d'iniciar-lo, ens diu obertament que els clàssics mostren més veritats sobre el tema que el que ell pugui aportar, mostrant, doncs, aquesta gran confiança i admiració envers les civilitzacions antigues:

Me falta hablar de la manera de dar y recoger los votos en la asamblea del pueblo; pero acaso la historia de la cultura romana en este respecto explicará más vivamente las máximas que yo pudiese establecer. No es indigno de un lector juicioso ver un poco en detalle cómo se trataban los asuntos públicos y particulares en un consejo de doscientos mil hombres. (Llibre IV, Capítol III)

En segon lloc, però com veurem no menys importat, continuant amb el tema del Neoclassicisme, podem trobar una funció quasi pedagògica i psicològica. Efectivament, encara que avui dia ens pugui sorprendre, Rousseau estava aconseguint amb aquestes referències (i pretenia fer-ho), alhora de la credibilitat i la demostració, un acostament al lector al presentar-li un cert didacticisme a la lectura. Per comprendre això, que reconec que pot sobtar a primera vista, cal posar-se dins la ment de l'home occidental del segle XVIII, on, dins la seva societat, els clàssics eren la moda del moment, de manera que continuament la gent sentia atracció per aprendre més sobre aquelles cultures i polítiques. Veiem, doncs, que les citacions que ara ens poden complicar la comprensió de l'obra i fer-nos perdre interès per ella, eren, a l'època de la seva composició, un ham que atreia i que, com dèiem, anava relaxant la lectura (potser dura en referència a la reflexió filosòfica que presenta) al llarg del seu transcurs). Podem dir, doncs, que Rousseau, d'alguna manera, cau a la xarxa de la

demanda d'aquell moment.

Tot i així no hem de quedar-nos amb aquesta última funció, encara que tingui part de certesa i curiositat, sinó més aviat amb la primera, perquè, ho sabem del cert gràcies a les seves autobiografies, Rousseau admirava profundament als clàssics i n'era un gran coneixedor, i entenia aquestes civilitzacions antigues, en certs aspectes, com la base de tot; com uns models a prendre sempre molt seriosament. De manera, doncs, que li va coincidir el context com a favorable i se'n va saber aprofitar; res més.

Efectivament, el *Contracte Social*, com ja hem vist, no és una obra que vulgui agradar i arribar a tothom (cosa impossible amb la monarquia absolutista del moment), sinó que intenta arribar a la veritat i la llibertat sense importar-li les modes o els gustos personals dels seus lectors: és una obra molt sincera.

4. Situació de les referències dins l'obra

Respecte la col·locació o disposició de les referències que aquí comentem, dins el conjunt dels 48 capítols que formen l'obra alhora repartits en 4 llibres, el que més sorprèn és la seva enorme irregularitat. Efectivament, si s'observa el nombre de citacions a cada capítol i, de retruc, a cada llibre, hom s'adona que, per simple qüestió de números, no es manté un equilibri pel que fa a la seva quantitat, i que, llavors, a cada apartat podem trobar una xifra ben diferent. Cal remarcar, alhora, el fet que en un sol capítol, el ja famós nº IV del llibre IV, hi trobem un major nombre de citacions que en tots els altres (concretament el capítol en té 49 mentre que el segon més nombrós tan sols 9), cosa que ens presenta un contrast enorme que, juntament amb la resta de desigualtats numerals, té una causa concreta; no és arbitrària.

Però, per demostrar millor i comprendre la raó o causa del que he dit, és preferible veure cada part en concret, per així comprendre el tot: cosa que ofereixo tot seguit, i també es mostra al gràfic i la taula situats just a la fi de l'*Annex*.

4.1 Demostració

El llibre I, format per 9 capítols, comprén la més petita quantitat de citacions clàssiques: tan sols 7; el 5,69% de les referències. Ens parla, però, de les bases del *Contracte Social*, essent la part de l'obra en que es sustenta tota la resta.

El llibre II, en canvi, augmenta la xifra, respecte l'anterior, a 15 (el 12,19%), tot i que presenta 3 capítols més, donat-li a aquest, d'alguna manera, un avantatge enfront el nombre de referències. La temàtica que tracta és de l'establiment de l'Estat de dret i la naturalesa de la llei.

Pel que fa al llibre III és exactament el que més capítols té, un nombre total de 18, però en canvi no és el que presenta més referències, amb la xifra de 21, que, tot i que ha augmentat respecte el II, no és proporcionalment concordant amb la seva extensió, cosa que, veient que tan sols representa un 21,13%, es confirma. Al llarg del seu transcurs ens exposa la teoria dels governs relatius que poden utilitzar els contractistes segons la seva voluntat.

I, finalment, el llibre IV sí que és al lloc on, com hem dit, conflueixen més referències, amb un total de 75, que fa, com s'observa, que en contingui més que tots els altres tres junts (exactament un 60,97%), accentuant, de cop, una gràfica ascendent que té el cim al capítol IV d'aquest llibre, tot i que, per si sol, ja és un llibre on gairebé tots els seus 9 capítols (amb l'excepció d'un) tenen citacions. A diferència dels altres no té un tema concret.

4.2 Causa que provoca allò demostrat

Queda matemàticament demostrada, doncs, aquesta gran irregularitat que presenta la situació de les referències greco-romanes a l'obra. Ara cal, però, esbrinar-ne el significat, que ja hem dit que no era arbitrari.

El secret del problema es troba en la temàtica dels llibres i capítols, perquè a partir de quines explicacions utilitzi Rousseau, que ja hem vist que feia servir les referències per il·lustrar i recolzar el que diu, li seran de més ajuda aquestes citacions o no, o, fins i tot, pot ser que no les necessiti. Efectivament, si acceptant això, doncs, que està totalment lligat amb la utilització de les referències per part de l'autor, tornem a mirar l'apartat anterior, el de la demostració, i ens fixem en el que explica a cada un dels llibres, veurem que el tema es presenta de més abstracte a més pràctic, és a dir, de conceptes filosòfics purs a aplicacions institucionals d'un govern. Rousseau primer estableix les bases del contracte i, posteriorment, exposa com posar-les en pràctica. De manera, doncs, que unes referències tant concretes sobre governs aplicats, contextos històrics, lleis, etc, no poden ser auxiliars de teories tant conceptuals, a no ser que facin referència a altres pensaments, cosa que ja fa però en menys quantitat, a causa que cita molts altres autors que no són antics (Hobbes, Maquiavel, Grocio...) que potser necessita més. Comprove'm-ho:

El llibre I és el que té menys referències i, certament, és alhora el més importat conceptualment, de manera que la teoria es confirma.

El llibre II encara continua essent també, força abstracte (ja hem vist el tema de la llei roussoniana), i per tant, no presenta gaires citacions, tot i que és cert que en comencen a aparèixer més perquè, justament, hi han aspectes ja tractats pràcticament, com ara el capítol VII que parla de com ha de ser el legislador, que és, justament, el que major nombre de referències presenta al llibre II.

Continuant amb el llibre III, el segon més nombrós, es manté la norma establerta, ja que al tractar dels diferents tipus de governs Rousseau es veu impulsat a presentar exemples, de l'antiguitat que tant bé coneix, al ser una cosa tant pràctica i que pot ser recolzada i exemplificada tant fàcilment.

I finalment el llibre IV, que és el més nombrós en referències, és el més representatiu d'aquesta explicació que faig, perquè, al no tenir un tema central, Rousseau l'utilitza com un calaix de sastre per a col·locar-hi totes les explicacions pertinents que reforcin la teoria del contracte com un a més a més i, alhora, d'advertir sobre perills que se li poden presentar, utilitzant casos històrics de corrupció, de crisi, etc. De manera, doncs, que és el més pràctic o, també podem dir, el menys abstracte dels quatre.

La raó, també, de l'existència de gran capítol IV d'aquest llibre (on recordem que les citacions es concentraven en el nombre 49) és la possibilitat de prendre exemples totalment directes dels romans. Efectivament, recordem que el capítol tractava sobre els comicis, el com recollir els sufragis i el com organitzar les assemblees, de manera que es tracta d'una cosa purament pràctica que, com hem vist abans que deia el propi Rousseau, la història romana proposa un model que ell considera quasi perfecte, de manera que no li cal donar explicacions, sinó donar referències de l'antiguitat per elaborar el capítol, cosa que provoca, juntament amb el fet de ser l'apartat més llarg de tota l'obra, aquesta acumulació descomunal de citacions a Roma.

Conclusions finals

Gràcies a l'elaboració d'aquest treball, prou singular, hem anat desemascarant de mica en mica tots els dubtes, qüestions i conflictes que se'ns han plantejat respecte els objectius inicials, mitjançant una tasca constant i sobretot metòdica. Al final d'aquesta feina, doncs, podem recollir els fruits de tant d'esforç: les respostes finals; les conclusions.

Després d'un extens aprofundiment filosòfic a la temàtica de l'obra del *Contracte Social* hem pogut assegurar, a partir d'una lectura prèvia, que existeixen unes citacions o referències particulars dins el llibre que efectivament parlen sobre el món antic. Aquest fet innegable, doncs, s'ha de comprendre o justificar pel context històric, filosòfic i cultural del Neoclassicisme de què, durant el transcurs del segle XVIII, va impregnar-se l'Europa de Rousseau.

Hem observat també, analitzant aquestes citacions, que en la seva majoria les civilitzacions tractades, és a dir a les quals es fan referència, són les més significatives, estudiades, poderoses i amb sistemes de polítics més complexos i sofisticats de tota l'antiguitat: Roma, Esparta i Atenes.

Rousseau, efectivament, va prendre aquells governs que més li podien servir pel seu tractat perquè, certament, els apreciava d'una manera extraordinària i, alhora, els valorava l'afany que tenien per limitar el poder i, per tant, no acumular-lo en una sola persona o grup minoritari, igual que al seu sistema. Per tant, doncs, no els va elegir a l'atzar; l'autor tenia molt clar que, per ell, eren un model a seguir, tot gràcies, també, al gran coneixement que d'ell en tenia. Tanmateix la funció o causa de la seva presència, com hem pogut demostrar, no és arbitrària, sinó que comporten una ajuda o recolzament teòric de les teories roussonianes al mostrar-se aquestes citacions com a argument d'autoritat respecte les conjuntures pràctiques de l'obra. Alhora que, també, aquestes citacions aporten una vessant didàctica i amena al lector encara que, avui dia, aquesta funció, sí present al segle de la seva composició, es mostra com un anacronisme: els temps han canviat i ara representa una dificultat al lector estàndard.

L'apreciació de les referències, però, no apareix com a unànime absolutament, és a dir, que no totes presenten l'èmfasi en les mateixes qüestions i aspectes de les civilitzacions a les que parlen, perquè, com hem pogut comprovar, en trobem de diferents naturaleses o tipus. Exactament aquestes classificacions que hem pogut veure es redueixen a 10:

- Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
- Referències a la mitologia grecolatina
- Referències literàries
- Referències a lleis i costums greco-romanes
- Referències a fets i accions de personatges de la història antiga
- Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
- Comparacions o associacions amb atjectius
- Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom històric, de costums, legislatiu, o referit a personatges del món antic
- Referències a l'etimologia de paraules del món antic
- Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic

Finalment sols ha quedat mesurar o comptabilitzar la presència o situació de les citacions en cada llibre i capítol formants de l'obra; xifres de les quals se'n extreu una clara, innegable i desmesurada desigualtat de repartició, és a dir, que hem arribat a la conclusió que les referències no estan organitzades ni per arbitrariedad ni per una regla que mantingui una constant al llarg del transcurs, sinó que una gran irregularitat crida l'atenció, sobretot centrada en el capítol IV del llibre IV.

La causa o raó d'aquest fenomen hem descobert que resideix, després d'una relació entre això observat i la teoria anteriorment treballada, en una concordança directa entre la temàtica que es tracta en cada part en concert i el lligam que aquesta pot tenir amb al món antic, de manera que si es tracta d'un tema sobre els sufragis (com és el cas del capítol extraordinari) la història antiga pot ser utilitzada perfectament com a exemplificació o recolzament, utilitat que hem demostrat que tenien les citacions, de manera que el nombre d'aquestes augmentarà. Pel contrari, si el tema es mostra com a massa abstracte o especulatiu (com és el cas de la majoria de capítols del llibre I) la xifra disminueix. Hem trobat, doncs, una relació de proporcionalitat entre la temàtica de cada part del llibre i el seu nombre de referències al món clàssic.

Bibliografia

1. Aymard, A. i Auboyer, J., *Roma y su Imperio*, Ediciones Destino, Barcelona, 1960
2. Ferrater Mora, J., *Diccionario de filosofía* (tomo I), Editorial Ariel, Barcelona, 1994
3. Gaarder J., *El món de Sofia*, Editorial Empúries, Barcelona, 1995
4. Goñi, C., *Las narices de los filósofos*, Editorial Ariel, Barcelona, 2008
5. Gual, G.G., *Diccionario de civilización romana*, Editorial Larousse, Barcelona, 1996
6. Homer, *Odisea*, Colección Austral, Editorial Espasa Calpe, Madrid, 1995
7. Rougé, J., *Les institutions romaines*, Editorial Armand Colin, París, 1991
8. Rousseau, J. J., *Contrato social*, Colección Austral, Editorial Espasa Calpe, Madrid, 2007
9. Rousseau, J. J., *Del contracte social*, Edicions 62, Barcelona, 1993
10. Rousseau, J. J., *Du contrat social*, Livre de poche, París 1991
11. Rousseau, J. J., *Emili o de l'educació*, Eumo Editorial, Valls, 1989
12. Rousseau, J. J., *Discursos*, Editorial Laia, Barcelona, 1983
13. Russell, B., *Història social de la filosofia (III): La filosofia moderna*, Edicions 62, Barcelona, 1996
14. Torrent, A. i Vilanovana, F., *Llatí*, Editorial Barcanova, Barcelona, 2008
15. Virgili, *L'Eneida*, Editorial Empúries, Barcelona, 2007

Webgrafia

- <http://aliso.pntic.mec.es/agalle17/instituciones/esparta1.htm>
dimecres, 25 / agost / 2010, 13:26:19
- <http://www.lib-art.com/artgallery/12660-portrait-of-jean-jacques-rousseau-maurice-quentin-de-la-tour.html>
dimecres, 12 / gener / 2011, 16:10:46
- <http://archivosociologico.wordpress.com/thomas-hobbes-2/>
dimecres, 12 / gener / 2011, 16:11:16
- http://www.nationalgalleries.org/collection/online_az/4:322/result/0/5337?initial=R&artistId=6240&artistName=Allan%20Ramsay&submit=1
dimecres, 12 / gener / 2011, 16:12:17
- <http://www.nndb.com/people/813/000055648/>
dimecres, 12 / gener / 2011, 16:14:38

Annex:
textos i materials

Glossari de conceptes

Centúria: Se li atribueix a Servi Tul·li la divisió de la societat romana en cinc classes que alhora aquestes les va subdividir en les anomenades centúries (en un principi militars), organitzades pel nivell de riquesa dels ciutadans. En total estan documentades 193 centúries, però no comprenien el mateix nombre de persones cada una, sinó que, al ser per la riquesa, unes agrupaven molta població més humil i d'altres, les més elevades, tan sols un sol individu: el més ric.

Client: Figura secundària d'una organització extrapolítica que es va donar a Roma. Aquesta consistia en una relació entre una sèrie de persones (clients) amb una de sola força, poderosa tan econòmicament com políticament (patró). Les primeres tenien una sèrie d'obligacions a complir que afectaven directe o indirectament al patró, com ara votar-lo en cas d'eleccions, anar-lo a veure a casa seva, portar-li certs regals, etc, de manera que es creava una espècie de confiança que portava finalment a un suport dels interessos dels clients per part del poderós patró. Aquesta relació tan peculiar era la base dels jocs polítics i econòmics de l'antiga Roma, considerada amb molt de compte, com l'antecedent dels actuals partits polítics.

Comicis: Òrgan polític de l'Estat romà republicà constituït per totes les assemblees del poble. Allà s'hi elaboraven debats polítics, es proposava l'acceptació de lleis proposades pels cònsols i s'hi decidia bàsicament, per sufragi indirecte, l'elecció i els nomenaments dels magistrats. N'hi havia de tres tipus: els comicis per centúries, els comicis per curies i els comicis per tribus.

Comicis per centúries: Un dels tres tipus de comicis que existiren a Roma durant l'època republicana. Estaven basats en una subdivisió basada en l'element militar *centúria* (tropa de cent soldats), que justament és el seu antecedent formatiu, i en la riquesa particular dels ciutadans. Així, quan els comicis eren centuriats, el nombre de vots representatius augmentava respecte la cúria, ja que l'expressió de la voluntat dels ciutadans d'una mateixa centúria, valia com a un: el que per sufragi dominés. D'aquesta manera la majoria que sortís, ajuntant la voluntat de cada centúria en particular, era l'acceptada com a voluntat general. Tanmateix la divisió de la centúria segons la riquesa (veure *Centúria*) creava una forta desigualtat electoral que afavoria a l'aristocràcia romana. Aquests comicis, que se celebraven al Camp de Mart, tenien poder legislatiu, part judicial i el militar; elegien els cònsols, els pretors i els censurs entre d'altres.

Comicis per curies: Un dels tres tipus de comicis que hi hagueren a Roma. Ja des de l'època de la monarquia existiren aquests tipus d'assemblees, de manera que constituïen, juntament amb el rei i el Senat, uns òrgans importants. Formats per trenta *curies* (subdivisions de les antigues tribus; deu per cada una de les tres tribus) tenia el poder enorme d'elegir el propi rei, de declarar la guerra o la pau i tractar aspectes sobretot socials i cívics. Més tard, en època de la República, aquests comicis perderen importància a causa de la força dels comicis per centúries i per tribus, arribant a convertir-se (a partir del segle II a.C) en un òrgan simbòlic encapçalat per trenta lictors, nombre que feia referència a les trenta antigues curies.

Comicis per tribus: Un dels tres tipus de comicis existents a la Roma republicana. Aquests estaven constituïts per 35 *tribus* (subdivisions de la població romana basades primerament en aspectes geogràfics i més tard en pura administració. Veure tribú.). Aquestes pròpies tribus

estaven dividides entre elles mateixes en urbanes i rústiques; de les primeres tan sols quatre i de les altres, la resta de 31 tribus. Aquesta diferència marca un gran desequilibri en les votacions, ja que es contaven els sufragis de manera que cada tribu representava una sola voluntat, i en l'època hi havia molts més ciutadans a les urbanes que a les rústiques, de manera que realment es presentava un fort desavantatge que creava una irrealitat en la voluntat general. Els senadors i magistrats de càrrecs importants els hi estava prohibit participar-hi, i inclús presentar-s'hi. Aquests comicis, que es reunien al fòrum de Roma, elegien els tribus de la plebs i tenien bàsicament el poder judicial a les seves mans.

Cònsol: Magistrat suprem de la República romana. Aquest càrrec polític era atorgant a dues persones en una mateixa legislatura, que durava tan sols un any, de manera que per torns s'anaven intercanviant el poder (cada mes si els dos estaven a Roma). Qui exercia aquest càrrec era un aspecte que elegia el poble romà mateix en els comicis per centúries. El poder dels còsols era força gran, però restringit per la seva curta durada i la presència d'un company: poder executiu, dret a convocar el Senat i els comicis, poder administratiu, militar, part del judicial, i el també religiós. Durant la etapa del imperi aquest càrrec, creat inicialment per a substituir els reis, es convertí purament en simbòlic, eclipsat totalment pel d'emperador.

Cúria: Ròmul, fundador de Roma, va organitzar ja inicialment la societat ciutadana en una subdivisió de les tribus originàries anomenades curies. Aquestes eren deu en cada tribu, per tant, el nombre total, que es va mantenir sempre, va ser de trenta. Cada cúria tenia una espècie de llibertat o més ben dit organització pròpia que establia uns temples, cultes, sacerdots i oficials concrets totalment diferenciats de les altres, juntament amb les *compitalia*: les festes pertanyents a celebracions específiques de la cúria.

Decemvir: Magistrat romà col·legiat en un grup polític de deu persones: els decemvirs. Aquests eren els encarregats de redactar les lleis de Roma, cosa que els va portar a crear la *Llei de les dotze taules*, considerada com una espècie de constitució romana, basada en consultes constants als assemblearis dels comicis per centúries. Un màxim representant seria Api Claudi.

Dictador: Magistratura extraordinària, atorgada en casos extrems de necessitat a l'antiga Roma, en que la persona que l'ocupava obtenia tots els poders de l'Estat, de manera que se li encarregava que solucionés, ràpidament i de qualsevol manera possible, la situació precària del moment. Aquest nomenament era donat legalment pel Senat i els còsols, i tenia una durada de tan sols sis mesos per així evitar perpetuaments al poder. Tot i així alguns van ocasionar problemes per desprendre-se'n i fins i tot d'altres, com Sila o Cèsar, hi accediren il·legalment.

Lictor: Càrrec d'oficial o protector de les autoritats romanes que els hi obria el pas i demanava respecte cap al seu protegit. Aquesta mena de guardaespalles personals es van anar perpetuant en tots els sistemes polítics que tingué Roma: primerament ho era del rei en la monarquia, després, durant la República, dels còsols i els dictadors, i finalment durant l'Imperi del propi emperador. El nombre que una autoritat tenia d'aquests variava segons el càrrec: dotze en els reis i còsols, 24 en els dictadors i emperadors, però també dos el pretó o en el cas del tribu de la plebs cap ni un.

Patró: Figura central d'una organització extrapolítica que es donà a Roma. Veure *Client*.

Senat: Òrgan polític de l'Estat romà, existent en tots els sistemes polítics que tingué la ciutat. Durant la monarquia no era res més que un element de suport del monarca menys quan aquest es moria, situació en que llavors el Senat decidia quin havia de ser el següent. Però la màxima esplendor d'aquest organisme es troba en l'època republicana. La monarquia els senadors eren simplement representants de les famílies més importants de Roma, però en la República eren elegits pel cònsol, o els pretors més tard, entre antics magistrats i podien ser tan de família important (patricis) com de família més humil (plebs), formant un cos de 300 senadors inicialment (tot i que a l'època de Cèsar s'augmentà a 900). El Senat, però, no tenia oficialment cap poder propi de l'Estat, es a dir, ni el legislatiu (pertanyent als comicis), ni l'executiu (pertanyent als còsols) ni tampoc el judicial (entre els dos anteriors). Però *de facto* tenia una gran influència en totes les decisions polítiques, tant que era considerat el guardià de la República; les seves decisions i opinions eren molt valorades i eren considerades (no legalment) una llei. És a dir, era un organisme que mantenia l'ordre polític, vigilant fortament que les lleis es complissin. El Senat podia ser convocat pel cònsol i pels pretors.

Tribú: Inicialment, sense coneixent l'antecedent, la població romana estava dividida en tres grups anomenats tribus. Els ciutadans d'aquestes primeres divisions eren anomenats en cada cas: *ramnes*, *luceres*, i *titios*. Tanmateix Servi Tul·li va establir-ne una quarta, al fer-les coincidir amb els turons de Roma. Durant la República, però, al adquirir molts territoris nous, es van crear noves tribus de caire rústic, arribant així al número final de 35. Quant això va succeir pertànyer a una tribú va deixar de ser un aspecte geogràfic per convertir-se en pura administració, és a dir, a quina tribú es pertanyia es va convertir en una qüestió de lliure elecció personal.

Tribú de la plebs: Magistrat romà pertanyent originalment a la República, que consistia en que la persona que l'exercia havia de defensar els interessos i drets de la plebs enfront dels patricis (famílies poderoses de Roma). Aquest càrrec fou encarnat per un diferent nombre de persones durant la història romana; primerament eren tan sols dos, després cinc i finalment deu. Eren elegits primerament per unes assemblees especials on tan sols participava la plebs, però posteriorment ho foren pels propis comicis per tribus. El seu poder polític no era directe, es a dir, no tenia cap dels poders propis de l'Estat, però sí tenia dret a convocar el Senat, per exemple, cosa que li atorgava un respecte i força molt considerades a l'època republicana. Durant l'Imperi aquests càrrecs desaparegueren, ja que el propi emperador s'atorgà el títol de tribú de la plebs.

Personatges grecs

Minos (?)

Monarca de l'illa de Creta, que resta entre la realitat i la ficció, al qual se li atribueix la legislació de la civilització minoica. A la mitologia grega va esdevenir el jutge de l'Hades, el regna dels morts.

Homer (segle VIII a.C)

Va ser un poeta i rapsoda grec, mig llegendari mig verídic, considerat el pare de la literatura occidental al atribuir-se-li els primers grans poemes èpics: La *Iliada* i la *Odissea*.

Licurg (700? - 630? a.C)

Fou un llegendari legislador de la ciutat d'Esparta que se li atribueixen les bases de les lleis de la ciutat, la seva constitució i l'organització militar.

Soló (638 – 558 a.C)

Va ser un dels *Set savis de Grècia* formant part alhora de la vida política d'Atenes com a legislador i reformista. A més a més fou un gran poeta.

Plató (427 – 347 a.C)

Fou un dels més grans filòsofs de la història de la humanitat, deixeble de Sòcrates i mestre de Aristòtil. La influència de les seves obres en forma de diàlegs arriba fins als nostres dies, sent una referència bàsica de tot el pensament humà.

Aristòtil (384 – 322 a.C)

Va ser un dels més grans filòsofs de la història de la humanitat, deixeble de Plató. Aristòtil creà una corrent totalment diferent de la del seu mestre i formà així la segona referència bàsica del pensament humà.

Arquímedes (287 – 212 a.C)

Fou un matemàtic, físic, inventor i astrònom, es a dir un científic com l'entenien a l'antiguitat, molt valorat. És recordat, per exemple, per les seves aportacions en el món de la hidroestàtica o per mostrar el principi de la palanca.

Agis IV (265 – 242 a.C)

Va ser un rei d'Esparta juntament amb Leònides II que lluità per reformar certs aspectes de la organització del moment, per aconseguir més igualtat, amb el suport del poble. Després de moltes disputes i enfrontaments amb el seu propi company de tron fou traït i entregat a les mans dels seus enemics. El èfors el condemnaren a mort, donant poder a Leònides.

Cleòmenes III (260 – 219 a.C)

Fill de Leònides II rei d'Esparta, va succeir al seu pare al tron. Va organitzar guerres contra la lliga Aquea sense victòria i va veure's obligat a exiliar-se, deixant la ciutat sense força i sotmesa.

Filó d'Alexandria (15/10 a.C – 45/50 d.C)

Fou un filòsof reconegut que uní el judaisme amb la filosofia grega, creant així el Judaisme hel·lenístic. Un fet important de la seva vida va ser formar part de l'ambaixada d'Alexandria que anà a Roma a demanar ajut a l'emperador Calígula per fer front a unes guerres contra els grecs. És en una obra seva on descriu fermament la visió d'aquest emperador i les seves institucions.

Plutarc (46/50 – 120 d.C)

Va ser un escriptor grec que destacà pels seus assajos, les seves biografies i els seus estudis històrics. És considerat una de les més grans figures de la literatura hel·lenística.

Personatges romans de la Monarquia

Ròmul (771? - 716 / 715 a.C)

Un dels fundadors de la ciutat de Roma, juntament amb el seu germà Rem, i el seu primer rei, de caràcter més llegendari que verídic. S'inaugurà així l'etapa monàrquica de la ciutat. Va ser un fort conqueridor, fent expandir el territori inicial i annexionant molts pobles veïns.

Numa Pompili (? – 673 / 672 a.C)

Segon rei de la monarquia romana succeint a Ròmul. També és un personatge entre la realitat i la ficció que, tot i així, se li atribueix l'establiment d'unes lleis principals i organització del món religiós. Realitzà, a més, una divisió social basada en oficis.

Servi Tul·li (? - 535 a.C)

Sisé rei de la monarquia romana succeint a Tarquini el Vell. Se li atribueix l'engrandiment de la ciutat i emmurallament d'aquesta, a més d'unes divisions socials basades en la riquesa i en la geografia de la ciutat

Personatges de la República romana

Pre guerres Púniques i Guerres Púniques

Appius Claudius Caecus (340 – 273 a.C)

Conegut com *El cec*, ja que efectivament ho era durant el final de la seva vida, va ser un censor romà molt reconegut, que arribà al seu càrrec sense haver sigut prèviament cònsol, cosa molt estranya en la República romana.

Quintus Fabius Maximus (275 – 203 a.C)

Va ser un militar i polític de la República romana que ocupà el càrrec de cònsol en cinc ocasions i fins i tot el de dictador romà. És molt recordat per les seves campanyes a les guerres Púniques.

Marcus Porcius Cato (234 – 149 a.C)

Anomenat també *Cató el censor* o *Cató el vell*, per diferenciar-lo del seu besnét, va ser un polític, escriptor i militar romà que ocupà en el seu context càrrecs variats de gran importància, com ara el de cònsol, tribu i censor, en la república.

Marcus Popillius Laenas (cònsol l'any 173 a.C)

Va ser un militar i polític de la república romana que fou molt criticat pel Senat a causa de la seva crueltat envers altres pobles conquerits. L'any 173 a.C fou proclamat cònsol, i l'any 159 a.C censor.

Post guerres Púniques i final de la República

Gaius Marius (157 – 86 a.C)

Va ser un militar i dictador il·legítim del partit dels *populares* que portà a Roma a la seva primera guerra civil lluitant contra *Lucius Cornelius Sulla Felix*. Va ser anomenat cònsol set vegades, cosa totalment il·legal, i en un primer moment, en que derrotà al seu enemic, establí el Terror a Roma fins a la seva mort.

Lucius Cornelius Sulla Felix (138 – 78 a.C)

Va ser un militar i dictador il·legítim del partit dels *optimates* que portà a Roma a la seva primera guerra civil lluitant contra *Gaius Marius*. Un cop el seu enemic morí per causes naturals donà un cop militar i s'apoderà de la ciutat, fent executar tots els seus opositors i governant tirànicament fins a la fi dels seus dies.

Lucius Sergius Catilina (108 – 62 a.C)

Va ser un polític romà que planejar una forta conspiració contra la República. Tot i així fou descobert per Ciceró, que el desemmascarà públicament, cosa que li impedí portar-los a terme.

Marcus Tullius Cicero (106 – 43 a.C)

Va ser un gran filòsof, polític, orador, escriptor i jurista de la República romana considerat avui dia encara com una de les figures més importants en el camp de les humanitats.

Gnaeus Pompeius Magnus (106 – 48 a.C)

Va ser un general i polític romà que formà part de l'aliança política del primer triumvirat (Cras, Cèsar i Pompeu). Tanmateix acabà nomenat-se cònsol únic després de la mort de Cras, desencadenant així la segona guerra civil de Roma. Fou derrotat per Cèsar a la batalla de Farsàlia, cosa que l'obligà a exiliar-se al nord d'Àfrica, on més tard va ser assassinat.

Gaius Iulius Caesar (100 – 44 a.C)

Va ser un general, polític, escriptor i dictador il·legítim de Roma que inicialment formà part de l'aliança política del primer triumvirat (Cras, Pompeu i Cèsar) però que a la mort de Cras lluità fermament contra Pompeu donant lloc a la segona guerra civil. Un cop fou derrotat el seu enemic s'instaurà com a líder únic i sembla que pretenia restablir la monarquia a la ciutat. Per aquestes sospites va ser assassinat pel propi Senat l'any 44 a.C.

Marcus Porcius Cato Uticensis (95 – 46 a.C)

Anomenat també *Cató el jove*, per diferenciar-lo del seu besavi, va ser un recordat polític romà que exercí amb molta serietat varis càrrecs a la República, juntament amb el seu company Ciceró. Es suïcidà un cop acabà la segona guerra civil.

Personatges romans de l'Imperi

Publius Virgilius Maro (70 – 19 a.C)

Va ser el més gran poeta romà. Les seves obres encara estudiades i molt presents són bàsicament *La Eneida*, *Les Bucòliques* i *Les Geòrgiques*.

Caius Iulius Caesar Augustus (63 a.C – 14 d.C)

Va ser el primer emperador romà, inaugurant així l'Imperi. Primerament formà part de l'aliança política del segon triumvirat (Lèpid, Marc Antoni i August) però al morir Lèpid començà una tercera guerra civil entre Marc Antoni i August. El primer va ser derrotat a la batalla d'Àccium, i a partir de llavors August tingué via lliure per establir-se com a líder únic fins a la seva mort.

Titus Livius (59 a.C – 17 d.C)

Va ser un dels més grans historiadors romans el qual va escriure 142 llibres dels que ens han arribat 35 amb el títol d'*Història de Roma* en els que si narra amb molt de detall tots els fets històrics de la ciutat tan en la monarquia com en la República com en l'Imperi. Encara avui és la màxima referència pels estudiosos del món clàssic romà.

Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, àlies “Calígula” (12 – 41 d.C)

Va ser el tercer emperador romà, pertanyent a la família o dinastia Julioclàudia. El seu regnat fou un dels més inestables i desastrosos del Imperi romà, i sempre s'ha insinuat que l'emperador patia bogeria. Va ser assassinat al 41, quant tan sols portava quatre anys de govern.

Aulus Vitellius Germanicus (15 – 69 d.C)

Va ser un emperador romà que tan sols governà durant vuit mesos de l'any 69. Aquest any és anomenat *L'any dels quatre emperadors* a causa de que després de la mort de l'emperador Neró s'acabà la dinastia julioclàudia, cosa que despertà la corrupció per a obtenir el poder. Vittellius va aparèixer com a tercer candidat d'aquell mateix any, després d'Otó, però va ser derrotat i assassinat pel militar Vespasià que, juntament amb les seves tropes, va rebel·lar-se contra el seu poder, aconseguint ser el nou i definitiu emperador que perpetuaria la nova dinastia: la Flàvia.

Imperator Marcus Otho Caesar Augustus (32 – 69 d.C)

Va ser un emperador romà que tan sols governà durant quatre mesos de l'any 69. Aquest any és anomenat *L'any dels quatre emperador* a causa de que després de la mort de l'emperador Neró s'acabà la dinastia julioclàudia, cosa que despertà la corrupció per a obtenir el poder. Otó va ser el segon candidat d'aquell any, però es va suïcidar per una revolta contra ell.

Cornelius Tacitus (55 – 120 d.C)

Va ser un escriptor, historiador i polític de l'Imperi romà. Tenim avui dia certes obres o petits discursos, però la majoria de la seva obra s'ha perdut.

Anotació de les referències

Número	1
	<i>Así razonaba, según Philon, el emperador Calígula, y sacaba, con razón, como consecuencia de tal analogía que los reyes eran dioses o que los pueblos eran bestias.</i>
Localització	Llibre I, Capítol II,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
<p>L'emperador romà Calígula, tercer de l'època imperial, sempre s'ha presentat sempre com un personatge immers en la bogeria a causa de les seves actuacions (com per exemple la d'anomenar senador a un cavall), de manera que, tal com se'ns presenta aquí, Rousseau ens mostra una certa ironia que critica fortament als governants que accepten aquesta idea que aquest emperador va extreure de la seva experiència: qui pensa així fa el mateix que el boig romà.</p>	

Número	2
	<i>Aristóteles, antes de ellos dos, había dicho también que los hombres no son naturalmente iguales, sino que unos nacen para la esclavitud y otros para la dominación. Aristóteles tenía razón; pero tomaba el efecto por la causa: todo hombre nacido en la esclavitud nace para la esclavitud, no hay nada más cierto. Los esclavos pierden todo en sus cadenas, hasta el deseo de salir de ellas; aman su servilismo, como los compañeros de Ulises amaban su embrutecimiento; si hay, pues, esclavos por naturaleza es porque ha habido esclavos contra naturaleza. La fuerza ha hecho los primeros esclavos; su cobardía los ha perpetuado.</i>
Localització	Llibre I, Capítol II,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
<p>Recuperant la visió aristotèlica que, efectivament, diferencia o entén l'existència de diferents tipus d'éssers humans segons la seva procedència social, Rousseau mostra un argument contrari envers aquesta visió que, tot i que pertany al pensament de l'antiguitat, era encara molt ben considerat i extens a la societat de l'Antic Règim on va viure el filòsof.</p> <p>Aquí mateix, també, hi trobem una referència al comportament literari dels companys d'Ulisses, de l'Odissea d'Homer, que, tot i que a vegades es mostrava molt dur i tirànic, ells sempre van recolzar-lo i li van fer costat, enllaçant, doncs, amb la naturalesa esclavista que explica Aristòtil.</p>	

Número	3
	<i>[...] que se repartieron el universo como hicieron los hijos de Saturno, a quienes se ha creído reconocer en ellos.</i>
Localització	Llibre I, Capítol II,
Tipus	Referències a la mitologia grecolatina
<p>Saturn (el Cronos grec), déu del temps i fill del Cel i la Terra, va ser el primer déu, segons la mitologia, governant del món, iniciant així la història. Ell va tenir, amb la seva mare, un cop va haver destronat al seu pare, molts fills anomenats titans que, per por que el destronessin també a ell, se'ls menjava al néixer. L'excepció va arribar quan un d'aquests, Júpiter (Zeus grec), va ser amagat per la seva mare i, al fer-se gran, derrotà al seu pare, repartint-se d'aquesta manera, amb els seus germans vomitats a partir de la ferida, el domini patern.</p>	

Número	4
<i>Véase un pequeño tratado de Plutarco, titulado Que los animales usen la razón.</i>	
Localització	Llibre I, capítol II, incís*,
Tipus	Referències literàries
<p>Plutarc a més de la seva obra capital de <i>Vides paral·leles</i> va escriure moltíssimes altres obres, algunes d'història i d'altres de reflexions filosòfiques en general. L'obra a la qual es refereix Rousseau és una d'aquestes últimes, la qual representa la primera que defensa d'uns, encara molt primitius, drets dels animals, cosa que el nostre autor relaciona, doncs, amb la concepció dels drets dels esclaus, considerats pràcticament com a animals.</p>	

Número	5
<i>[...] Los griegos encerrados en el antro del Cíclope vivían tranquilos esperando que les llegase el turno de ser devorados.</i>	
Localització	Llibre I, Capítol IV,
Tipus	Referències literàries
<p>Aquesta citació, que apareix en forma d'exemple metafòric per confirmar o mostrar amb més claredat l'observació anterior, fa referència a una de les aventures que narra la obra del gran poeta Homer, de la antiga Grècia, anomenada: Odisea.</p> <p>Concretament el nostre autor utilitza els fets narrats a la rapsòdia IX en què el protagonista, Odiseu, juntament amb els seus companys, va a parar a les terres dels Ciclops. Allà són presa de la curiositat, que els acaba portant a la caverna de Polifem. Aquest ésser mitològic els deixa tancats a la seva gruta i de mica en mica va menjant-se'ls de dos en dos. Finalment l'enginy del protagonista promou un pla per fugir-ne deixant cec el monstre.</p>	

Número	6
<p><i>Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos los escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. Habiendo sido reformada una legión de Catón, el hijo, hacía sus primeras armas bajo Popilio, Catón, el padre, escribió a éste que si deseaba que su hijo continuase bajo su servicio era preciso hacerle prestar un nuevo juramento militar; porque habiendo sido anulado el primero, no podía ya levantar las armas contra el enemigo. Y el mismo Catón escribía a su hijo que se guardara de presentarse al combate en tanto no hubiese prestado este nuevo juramento. Sé que se me podrá oponer el sitio de Cluriam y otros hechos particulares; mas yo cito leyes, usos. Los romanos son los que menos frecuentemente han transgredido sus leyes y los que han llegado a tenerlas más hermosas.</i></p>	
Localització	Llibre I, Capítol IV, incís*,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat/ Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic

Rousseau es fixa aquí en la gran fermesa i seriositat amb que els romans ens prenen els serveis militars, donant-nos, per concretar encara més, l'exemple del fill de Cató el Vell. El filòsof utilitza aquesta referència, a més a més de pel concepte militar en concret, perquè, com acaba dient ell mateix al final, allò interessant és el gran respecte que tenien els romans envers les seves lleis i que, efectivament, els fa destacar durant la primera etapa de la república on, certament, la política era quasi una cosa sagrada. Aquesta concepció, Rousseau la recolza també fortament quan ens parla sobre els deures dels ciutadans perquè, avançant ja la temàtica del llibre II, d'aquesta manera s'anul·la la diferència entre els individus i pot començar una comunitat igualitària.

Número	7
<i>[...] Este mismo error costó caro en otro tiempo a los cartagineses.</i>	
Localització	Llibre I, Capítol VII, incís*,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Rousseau ens parla aquí de la civilització cartaginesa (única vegada que ho fa durant tota l'obra), que va ser totalment contemporània a la romana i amb la que inclús van mantenir grans enfrontaments anomenats <i>Guerres Púniques</i>. Estava situada al nord d'Àfrica i, efectivament, mantenien un sistema de govern complex, no molt conegut per la pèrdua de documents, el qual no acabava de determinar clarament que era i que no era un ciutadà, problema gran en una civilització de tan grans dimensions com va arribar a ser-ho, i que, certament, durant les guerres Púniques, segons Polibi, va ser un dels punts clau de la seva derrota.</p>	

Número	8
<i>[...] tal fue la única y sublime institución del gran Licurgo.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol II,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga
<p>Licurg, que fou el gran legislador d'Esparta, efectivament va declarar tots els ciutadans (no els artesans ni esclaus) com a iguals absolutament, inclús ell mateix que pertanyia a la família reial però sense abolir aquesta, de manera que aquesta igualtat era la base de tot el sistema polític que va desenvolupar a partir d'aquest principi, compost i començat per l'<i>Apella</i>, l'assemblea popular d'aquest iguals.</p>	

Número	9
<i>Si existen sociedades parciales, es preciso multiplicar el número de ellas y prevenir la desigualdad, como hicieron Solón, Numa y Servio.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol III,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Rousseau cita aquí tres personatges polítics (el primer com a legislador atenès i els altres dos com a monarques de Roma) els quals, efectivament, van aportar lleis i estructures socials a les seves ciutats, i, concretament, una divisió de la societat en classes o grups. El primer ho va fer al instaurar la democràcia atenesa (registrament d'electors); Numa al aportar les</p>	

primeres lleis oficials a Roma; i, finalment, Servi va crear, clarament, les divisions socials i de comicis que restaren a Roma fins a finals de la República (cosa que Rousseau explica amb detall al llibre IV, capítol IV).

Número	10
<i>Cuando el pueblo de Atenas, por ejemplo, nombraba o deponía a sus jefes, otorgaba honores al uno, imponía penas al otro y, por multitud de decretos particulares, ejercía indistintamente todos los catos de gobierno, el pueblo entonces no tenía la voluntad general propiamente dicha; no obraba ya como soberano, sino como magistrado.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>El poble atenès, sota el règim democràtic, efectivament decidia tots els fets a la seva assemblea, és a dir, de manera conjunta mitjançant la oratòria. Però, com ens diu Rousseau, també és cert que tenien la potestat de poder decidir i jutjar sobre quelcom particular sigués cosa o persona (fet que el nostre autor argumenta que és totalment contrària a la naturalesa del contracte, perquè al ser un sol conjunt la comunitat, i tothom ser igual, tampoc no es pot parlar de ningú en particular). Un exemple històric d'aquesta pràctica grega, prou conegut i clar, és el del filòsof Sòcrates, que, sota l'assemblea atenesa, va ser condemnat a mort.</p>	

Número	11
<i>Bajo la república romana, ni el Senado, ni los cónsules intentaron jamás conceder gracia alguna; el pueblo mismo no la otorgaba, aun cuando algunas veces revocase su propio juicio.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol V,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Aquesta gràcia per perdonar els delictes i els delinqüents, de la qual parla Rousseau, a Roma tenien el poder de d'atorgar-la bàsicament els comicis per tribús, una assemblea popular, juntament amb els cònsols. I, certament, no era una pràctica gens estesa a la ciutat perquè, cosa que li agrada força al filòsof, tenien tant de respecte a les lleis que consideraven a aquell que les incomplia com un individu menyspreable.</p>	

Número	12
<i>El mismo razonamiento que hacía Calígula en cuanto al hecho [...]</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
Veure nota 1.	

Número	13
<i>[...] lo hacía Platón en cuanto al derecho para definir el hombre civil o real que busca en su libro De regno.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic / Referències literàries
Aquest llibre dels filòsof grec, que actualment és anomenat <i>La República</i> , certament el que pretén és cercar el millor sistema de govern possible, de manera que, alhora, també es tracta en força profunditat el com ha de ser o és un bon ciutadà.	

Número	14
<i>Un pueblo no llega a ser célebre sino cuando su legislación comienza a declinar. Se ignora durante cuántos siglos hizo la legislación de Licurgo la felicidad de los espartanos, antes de que se hiciese mención de ella en el resto de Grecia.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII, incís*,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
De Licurg, al tractar-se d'un personatge ser mig fantàstic i mig real, no podem afirmar o demostrar molta de la informació que ens ha arribat d'ell, però el que sí podem assegurar és que cap al segle VIII a.C la legislació espartana, la qual se li atribueix, ja estava vigent a la ciutat, de manera que (al ser tant antiga com diu Rousseau) podria ser que fos ignorada per les altres <i>polis</i> fins als segles més d'esplendor, com ara el VI a.C o el V a.C.	

Número	15
<i>Véase el diálogo de Platón que, en las traducciones latinas, lleva por título Politicus o Vir civilis. Algunos lo han titulado De regno.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII, incís*,
Tipus	Referències literàries
Aquí Rousseau s'està referint a diferents formes o títols que ha rebut l'obra, del filòsof grec Plató, que avui dia anomenem <i>La República</i> . (veure nota 13)	

Número	16
<i>Cuando Licurgo dio leyes a su patria comenzó por abdicar de la realeza. Era costumbre, en la mayor parte de las ciudades griegas, confiar a extranjeros el establecimiento de las suyas.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga

Veure nota 8.

Número	17
<i>Roma, en su más hermosa edad, vio brotar en su seno todos los crímenes de la tiranía, y estuvo próxima a perecer por haber reunido sobre las mismas cabezas la autoridad legislativa y el poder soberano. Sin embargo, ni siquiera los decenviros se arrogaron nunca el derecho de hacer pasar ninguna ley con su sola autoridad. “Nada de lo que os proponemos -decían al pueblo- puede pasar como ley sin vuestro consentimiento. Romanos: sed vosotros mismos los autores de las leyes que deben hacer vuestra felicidad”.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VII,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>La història romana està plena d'alts i baixos i, còcretament, Rousseau ens parla de la gran corrupció que va prosperar durant els últims anys de la república i que va acabar portant-la a la ruïna juntament amb les guerres civils, començant seguidament l'Imperi. Però, també efectivament, és cert que en cap moment els romans republicans acceptaven la concentració de poder; un exemple molt clar és l'assassinat de Juli Cèsar que, segons es creu, pretenia esdevenir monarca de la ciutat.</p>	

Número	18
<i>[...] Ésta fue la razón por la cual Platón rehusó dar leyes a los arcadios y a los cirenienses, sabiendo que estos dos pueblos eran ricos y no podían sufrir la igualdad; he aquí el motivo de que se vieran en Creta buenas leyes y hombres malos, porque Minos no había disciplinado sino un pueblo lleno de vicios.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VIII,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Plató va ser un filòsof força actiu respecte a l'aplicació de les seves teories polítiques, i coneixem que en dues ocasions va intentar-les aplicar a l'illa de Sicília però sense èxit. Tanmateix és cert que va rebre altres ofertes, com ens explica Rousseau, però van ser rebutjades per el motiu que ens conta l'autor que no coincidien amb la ideologia platònica: eren pobles massa rics i, per tant, massa superbs.</p> <p>Pel que fa a la referència al govern de Minos, rei i legislador de l'illa de Creta, veiem com el filòsof no qüestiona la qualitat del seu govern sinó la dels ciutadans minoics, els quals també els va cegar la supèrbia i la bona vida.</p>	

Número	19
<i>[...] Así acaeció en Esparta en tiempo de Licurgo; [...]</i>	

Localització	Llibre II, Capítol VIII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
L'època de Licurg representa una autèntica revolució per a la ciutat d'Esparta, perquè, efectivament, va canviar tot el seu sistema polític, econòmic i social arcaic per convertir-lo en la de la <i>polis</i> que coneixem històricament com una gran potència.	

Número	20
<i>[...] en Roma después de los Tarquinos.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol VIII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Rousseau està parlant aquí de la revolució que succeí a Roma l'any 509 a.C , en que foren expulsats la família dels Tarquins, la família monàrquica encapçalada pel rei Luci Tarquini el Superb. Aquest fet representa el pas de la monarquia fundadora de la ciutat a una República que durarà fins l'any 27 a.C.</p> <p>La causa de la revolta s'ha de trobar en què Sext Tarquini, fill del rei, feu una aposta amb Luci Tarquini Col·latí, el seu cosí, mentre es trobaven en les tendes d'un campament militar. Aquesta juguesca consistí en sorprendre les seves respectives mullers anant, sense avisar, a Roma, per així poder demostrar quina era la millor. En fer-ho trobaren a la dona de Sext de festa amb unes amigues mentre que Lucrècia, esposa de Col·latí, es trobava a casa teixint un vestit pel seu marit. El fill del monarca al apreciar que havia perdut la aposta va violar la muller del seu parent. Aquesta, al no poder suportar la gran angoixa interior, feu cridà al seu pare i marit per explica'l-s'hi aquests fets i tot seguit es suïcidà davant d'ells mateixos. La mort de Lucrècia es convertí llavors en la gota que va fer vessar el got en el govern tirànic dels Tarquins, i el cosí de la pròpia difunta, Luci Juni Brutus, organitzà finalment aquesta rebel·lió que proclamà el final de la monarquia a Roma, ressorgint llavors, com ens mostra el nostre autor, de les pròpies cendres.</p>	

Número	21
<i>[...] los atenienses, las letras; [...] Rodas, la marina; Esparta, la guerra, [...]</i>	
Localització	Llibre II, Capítol XI,
Tipus	Comparacions o associacions amb adjectius
<p>Atenes sempre ha tingut la fama, i no pas arbitrària sinó amb raó, de ser la ciutat-estat que va sustentar més eminències de les lletres, des de filòsofs, historiadors, dramaturgs i poetes, representant, doncs, la base de la cultura occidental. Rodas, illa del mar Egeu, certament també va tenir molta fama però per la pàtria de grans mariners i navegants. I, finalment, l'Esparta que ja hem comentat, destaca per tenir una societat organitzada i centrada entorn l'esperit militar i donar llar als més grans guerrers de l'antiga Grècia.</p>	

Número	22
<i>[...] y Roma la virtud.</i>	
Localització	Llibre II, Capítol XI,

Tipus	Comparacions o associacions amb adjectius
<p>Que l'autor relacioni aquesta civilització amb el concret concepte de la virtut no és casualitat, perquè, ja des de l'antiguitat mateixa, el filòsof i orador romà Ciceró ja establí comparacions similars, extretes, alhora, de la filosofia aristotèlica; on ni l'excés ni la pobresa són recomanables, sinó el terme mitjà entre els dos: la virtut.</p> <p>Això es relaciona amb les limitacions de poders, o l'afany de repartició d'aquest, per no ésser excessiu i desequilibrar la balança.</p>	

Número	23
<i>Esparta tuvo constantemente dos reyes por su constitución;</i>	
Localització	Llibre III, Capítol III,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Veure apartat 1.2 de l'<i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i>, on s'explica concretament el sistema de govern espartà.</p>	

Número	24
<i>[...] y se han visto en el Imperio romano hasta ocho emperadores a la vez, sin que se pudiese decir que el Imperio estaba dividido.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol III,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Certament, amb l'establiment de l'Imperi romà capitalitzat per dos nuclis, a causa de la seva gran extensió i crisi econòmica, (Roma i Bizanci), es va establir l'any 284 d.C per l'emperador Dioclecià, el sistema de govern anomenat tetrarquia, el qual establí dos emperadors a cada nucli que, a la manera dels cònsols, s'ajudarien i es limitarien el poder mútuament. Tanmateix cada un d'aquests càrrecs tenia, alhora, un altre company de menor categoria (anomenat Cèsar per honor a al polític republicà), de manera que, efectivament, l'Imperi es trobava sota el control de 8 emperadors.</p>	

Número	25
<i>[...] Finalmente, el poder transmitido con los bienes de padres a hijos formó las familias patricias, convirtió al gobierno en hereditario y se vieron senadores de veinte años.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol V,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Rousseau, durant tot el transcurs de l'obra, va mencionant que no existeix res pitjor en un Estat que el fet que governin els fills, per herència, a una edat massa prematura, perquè, segons ell, la inexperiència vital i política comportaria fets catastròfics. Acceptant, doncs, això dit, el filòsof veiem que es mostra força contrari a l'aristocràcia i, aquí concretament, busca l'explicació, del fet que ell detesta, en el traspàs de la propietat per herència que produeix o atorga, al fill, d'un poder que, possiblement, no li correspondria i que no depèn de res més que de la riquesa i no de la</p>	

capacitat o l'esforç.

Número	26
<i>Es claro que la palabra optimates, entre los antiguos, no quiere decir los mejores, sino los más poderosos.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol V, incís*,
Tipus	Referències a l'etimologia de paraules del món antic
Amb aquesta referència etimològica a una paraula llatina, l'autor aconsegueix desprestigiar la classe aristocràtica que, tal com ens mostra, no són millors sinó simplement més rics i poderosos. (Veure nota 25).	

Número	27
<i>Importa mucho regularizar, mediante leyes, la forma de elección de los magistrados, porque abandonándola a la voluntad del príncipe no se puede evitar el caer en la aristocracia hereditaria, como les ha sucedido a las repúblicas de Venecia y Roma.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol V, incís*,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Rousseau s'està referint aquí a l'enorme poder, que tenia no <i>de iure</i> però si <i>de facto</i> , el Senat romà, el qual, a causa de la seva gran influència, dirigia d'alguna manera les decisions del poble mitjançant l'ajuda a certes persones per accedir el poder (normalment seguint l'esquema de la família aristocràtica), de manera que eren manipuladors polítics, cosa contra la qual Rousseau ens intenta avisar establint correctament, ja <i>a priori</i> , com elegir i qui pot ser elegit com a magistrat, de manera que estigui tan clar que sigui impossible la corrupció aristocràtica.	

Número	28
<i>[...] porque parece que una igualdad rigurosa estaría fuera de lugar: ni en Esparta fue observada.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol V,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Efectivament ni a Esparta existia una igualtat absoluta entre les persones, perquè la pràctica esclavista hi era encara molt present, i no tan sols això, sinó que existia una distinció clara entre ciutadans de ple dret i aquells que simplement eren artesans.	

Número	29
<i>[...] si esta forma de gobierno lleva consigo una cierta desigualdad de fortuna es porque, en general, la administración de los asuntos públicos está confiada a los que mejor pueden dar todo</i>	

<i>su tiempo; pero no, como pretende Aristóteles, porque los ricos sean siempre preferidos.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol V,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
Veure nota 2.	

Número	30
<i>Arquímedes, sentado tranquilamente en la playa y sacando sin trabajo un barco a flote, se me representa como un monarca hábil, gobernando desde su gabinete sus vastos Estados y haciendo moverse todo con actitud de inmovilidad.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol VI,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Arquímedes fou un gran matemàtic, físic, inventor de l'antiguitat grega que entre els seus fets més rellevants destaca el descobriment de la flotabilitat dels cosos a l'aigua: el principi d'Arquímedes. És per aquesta raó que Rousseau l'identifica com un bon rei (al ser un “geni” antic que popularment se li ha associat una tranquil·litat i calma de savi) i alhora comenta el tema del vaixell fent referència, doncs, al seu descobriment físic.</p>	

Número	31
<i>[...] Discursos sobre Tito Livio.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol VI, incís*,
Tipus	Referències literàries
<p>Aquesta obra que aquí menciona Rousseau és realment de Maquiavel (filòsof polític del renaixement) el qual, efectivament, va escriure aquesta obra on, d'una manera subjectiva, mostra una interpretació i màximes polítiques deduïdes a partir de la història romana que va escriure Titus Livi, és a dir, a partir de Roma extreu teories polítiques, cosa que es relaciona enormement amb Rousseau a l'invers: l'autor demostra les seves teories amb Roma.</p>	

Número	32
<i>Es más fácil conquistar que gobernar. Mediante una palanca suficiente, se puede conmovier al mundo con un dedo; mas para sostenerlo hacen falta los hombros de Hércules.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol VI,
Tipus	Referències a la mitologia grecolatina
<p>Rousseau fa aquí una menció a la gran i sobrehumana força que es conta que tenia, a la mitologia grega, el semidéu Hèrcules.</p>	

Número	33
<i>Plutarco [...]</i>	
Localització	Llibre III, Capítol VI, incís*,
Tipus	Referències literàries
Veure <i>Personatges grecs</i> .	

Número	34
<i>Pero si, según Platón, el rey, por naturaleza, es un personaje tan raro, ¿cuántas veces concurrirán la naturaleza y la fortuna a coronarlo?</i>	
Localització	Llibre III, Capítol VI,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
Aquí l'autor està qüestionant-se la teoria política de Plató (exposada a la seva obra <i>La República</i>), la qual proposa a un monarca com a governant, però no qualsevol tipus, sinó el més savi: ha de governar el que té el coneixement. Tot i així, amb aquesta interrogació retòrica, Rousseau ens ve a dir que seria molt difícil trobar aquest personatge i que, per tant, la visió platònica, en aquest aspecte, és utòpica.	

Número	35
<i>En otro tiempo, Grecia florecía en el seno de las más crueles guerras; las sangre corría a rios, y todo el país estaba cubierto de hombres; parecía- dice Maquiavelo- que en medio de los crímenes, de las proscripciones, de las guerras civiles, nuestra república advenía más pujante; la virtud de sus ciudadanos, sus costumbres, su independencia, tenía más efecto para reforzarla que todas sus discusiones para debilitarla.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol X, incís*,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Certament a Grècia van haver-hi moltes guerres, des de les guerres mèdiques (enfrontament de les ciutats-estat gregues amb l'imperi turc) fins a les guerres del Peloponès (Atenes contra Esparta), conflictes llargs i de grans costos humans.	

Número	36
<i>No se me dejará de objetar, recordando la república romana, que siguió un proceso, dicen, completamente contrario, pasando de la monarquía a la aristocracia y de la aristocracia a la democracia. Estoy muy lejos de pensar tal cosa.</i> <i>La primera organización que estableció Rómulo fue un gobierno mixto, que degeneró pronto en despotismo. Por causas particulares, el Estado pereció antes de tiempo, como puede morir un recién nacido antes de llegar a la edad adulta. La expulsión de los Tarquinos fue la verdadera época de nacimiento de la república. Pero no tomó al principio una forma constante, pues no se</i>	

realizó más que la mitad de la obra, no aboliendo al patriciado. Porque de esta manera, al quedar la aristocracia hereditaria, que es el peor de las administraciones legítimas, en conflicto con la democracia, no se fijó la forma de gobierno, siempre insegura y flotante, como ha probado Maquiavelo, sino al establecerse los tribunos; sólo entonces hubo un verdadero gobierno y una verdadera democracia. En efecto; el pueblo en aquel momento no era solamente soberano, sino magistrado y juez; el Senado era un tribunal subordinado para moderar y concretar el gobierno, y los mismos cónsules, aunque patricios, primeros magistrados, y generales absolutos en la guerra, no eran en Roma sino los presidentes del pueblo.

Desde entonces se vio también que el gobierno tomaba su pendiente natural y que tendía fuertemente a la aristocracia. Aboliéndose al patriciado, podría decirse, por sí mismo, no estaba ya la aristocracia en el cuerpo de los patricios, [...] sino en el cuerpo del Senado, compuesto de patricios y plebeyos, e incluso en el cuerpo de los tribunos, cuando comenzaron a usurpar un poder activo; porque las palabras no tienen nada que ver con las cosas, y cuando el pueblo tiene jefes que gobiernan por él, cualquiera que sea el nombre que lleven son siempre una aristocracia.

Localització	Llibre III, Capítol X, incís*,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Veure l'apartat 1.1 de l' <i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i> , on s'hi expliquen les diferents etapes d'història política per on va passar la civilització romana i que aquí Rousseau els hi dóna una causa de ser a cada una.	

Número	37
<i>Del abuso de la aristocracia nacieron las guerras civiles y el triumvirato. Sylla, Júlio Cesar, Augusto advinieron de hecho verdaderos monarcas; y, en fin, bajo el despotismo de Tiberio fue disuelto el Estado. La historia romana no desmiente, pues, mi principio, sino que lo confirma.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol X, incís*,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Veure l'apartat 1.1 de l' <i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i> i, alhora, el glossari de personatges corresponents. Aquí Rousseau torna a donar una explicació de perquè la història romana va succeir de la manera que ho va fer, és a dir, bàsicament argumenta que la fi de la república va esdevenir-se per la corrupció aristocràtica i que, considera ell, l'Imperi no significa res més que una gran tirania.	

Número	38
<i>[...] un tirano es un rey que gobierna con violencia y sin tener en cuenta la justicia ni las leyes. [...] Así es como entendían los griegos la palabra tirano; la aplicaban indistintamente a los buenos y a los malos príncipes cuya autoridad no era legítima.</i>	
Localització	Llibre III, Capítol X,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a l'etimologia de paraules del món antic

Els grecs tenien molt clar el concepte de la legitimitat, tal com ens mostra Rousseau, i no tan sols en política, sinó també, per exemple, en el tema de l'estrangeria (ja podies viure a Esparta tota la teva vida que si havies nascut a un altre indret mai series espartà del tot) o també pel que fa al concepte del ciutadà (a Atenes només eren ciutadans aquells que seguien o complien una condicions molt concretes, les quals eren determinades pel naixement, de manera que encara que haguessis nascut i treballat allà tota la vida tampoc mai aconseguiries ser un ciutadà sinó les complies).

Número	39
<i>Si Esparta y Roma han perecido, ¿qué Estado puede tener la esperanza de durar siempre?</i>	
Localització	Llibre III, capítol XI,
Tipus	Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic
<p>En forma de sentència o aforisme Rosseau ens anuncia, amb una gran solemnitat, la inevitable caiguda del nostre Estat; sigui d'on sigui; sigui quin sigui el seu sistema de govern; tard o d'hora caurà. Aquesta observació el filòsof l'argumenta amb la inductivitat, i és que cap Estat ha resistit eternament, cosa que fa pensar que el nostre (o qualsevol altre) no serà una excepció; fa el mateix que amb la mort. Tanmateix no utilitza altres Estats concrets sinó Esparta i Roma perquè són els que considera els més grans i forts de tots els temps, de manera que si els millors construïts de tota la història no han aguantat sembla inevitable la caiguda de la resta.</p>	

Número	40
<p><i>No hablaré de las antiguas repúblicas de Grecia; pero la república romana era, me parece, un gran Estado, y la ciudad de Roma, una gran ciudad. El último censo acusó en Roma cuatrocientos mil ciudadanos armados, y el último empadronamiento del Imperio, más de de cuatro millones de ciudadanos, sin contar los súbditos, los extranjeros, las mujeres, los niños ni los esclavos. ¡Qué difícil es imaginarse, reunido frecuentemente, al pueblo inmenso de esta capital y de sus alrededores! Sin embargo, no transcurrían muchas semanas sin que se reuniese el pueblo romano, y en ocasiones hasta muchas veces en este espacio de tiempo. No solamente ejercía los derechos de la soberanía, sino una parte de los del gobierno. Trataba ciertos asuntos; juzgaba ciertas causas, y este pueblo era en la plaza pública casi con tanta frecuencia magistrado como soberano.</i></p>	
Localització	Llibre III, capítol XII,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veure l'apartat 1.1 de l'<i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i> i, alhora, el glossari de conceptes, fixant-se concretament en les estructures internes dels comicis romans: tant centuriats com de tribú.</p> <p>Rousseau aquí, però, també ens parla de la població romana en la seva quantitat i, certament, la ciutat de Roma (no contem ja tots els territoris exteriors a ella), a l'època imperial, va acollir més d'un milió d'habitants (com moltes de les grans ciutats actuals) de manera que, espectacularment, Rousseau no s'equivoca en els números: va ser un nombre de població que no es tornaria repetir fins a ben entrat al segle XX.</p>	

Número	41
<i>[...] Como en otro tiempo las ciudades griegas resistieron el gran rey [...]</i>	
Localització	Llibre III, Capítol XIII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Rousseau s'està referint aquí a la gran resistència grega enfront el gran Imperi Turc, és a dir, a les Guerres Mèdiques (veure nota 35). El gran rei va ser el turc Jerjes I.	

Número	42
<i>[...] La mayor parte de los tumulos que se elevaron en Roma en los comicios provino de haber ignorado o descuidado en su aplicación esta regla. Los cónsules entonces no eran sino los presidentes del pueblo; los tribunos, simples oradores; el Senado no era absolutamente nada.</i>	
Localització	Llibre III, capítol XIV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Rousseau està comentant, al començament del capítol on es troba la citació, que en el moment en que el poble es reuneix per a elaborar l'assemblea popular, els càrrecs de magistrat o d'altres similars s'han d'anular, perquè llavors, les persones que encarnen el càrrecs, es tornen part de la comunitat i excloure'ls seria no ser la comunitat sinó tan sols una part. Aquest problema, diu ell, va ser un dels que es van donar a Roma perquè, efectivament, per exemple, els còsols tenien més poder que d'altres i, per tant, la igualtat de decisió de l'organisme, que suposadament tenia, es trencava; i el mateix amb la resta de càrrecs.	

Número	43
<i>Aproximadamente, según el sentido que se le dé a esta palabra en el Parlamento de Inglaterra. La semejanza de estos empleos hubiese creado un conflicto a los cónsules y a los tribunos, aun cuando hubiese sido suspendida toda jurisdicción.</i>	
Localització	Llibre III, capítol XIV, incís*,
Tipus	Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic
El concepte d'orador els romans, en part gràcies a Ciceró, el tenien molt clar i assumit, però, tal com diu Rousseau, si els hi plantegéssim els conflictes d'aquest terme al context del segle XVIII a Anglaterra (on existia un Parlament ja des de feia més d'un segle) verdaderament es confondrien.	

Número	44
<i>En las antiguas repúblicas y en las monarquías, el pueblo no tuvo jamás representantes; no se conocía esta palabra.</i>	
Localització	Llibre III, capítol XV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes

En cap civilització antiga, efectivament, s'utilitzaven els representants polítics, perquè o regia una monarquia absolutista (el qual el rei és el senyor dels seus súbdits), o una aristocràcia de famílies importants, o una democràcia directa; amb totes les barreges pertinents entre els sistemes anteriors, però, al no aparèixer representants enlloc dels tres, la seva aplicació era totalment desconeguda o ignorada.

Número	45
	<p><i>Es muy singular que en Roma, donde los tribunos eran tan sagrados, no se haya ni siquiera imaginado que pudiesen usurpar las funciones del pueblo, y que en medio de tan grande multitud no hayan nunca intentado sustraer a su jefe un solo plebiscito. Júzguese, sin embargo, de las dificultades que originaba algunas veces la multitud por lo que ocurrió en tiempo de los Gracos, en que una parte de los ciudadanos daban su sufragio desde los tejados. [...]</i></p> <p><i>En este pueblo sabio todo era colocado en su justa medida: dejaba hacer a sus lictores lo que sus tribunos no se hubieran atrevido a hacer; no temían que sus lictores quisiesen representarlos.[...]</i></p> <p>De cualquier modo que sea, es seguro que los tribunos, no teniendo parte alguna en el poder ejecutivo, no pudieron representar jamás al pueblo romano por los derechos de sus cargos, sino solamente usurpando los del Senado.</p>
Localització	Llibre III, capítol XV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure glossari de conceptes.	

Número	46
	<p>Entre los griegos, cuanto tenía que hacer el pueblo, lo hacía por sí mismo: constantemente estaba reunido en la plaza. Disfrutaba de un clima suave, no era ansioso, los esclavos hacían sus trabajos, su gran preocupación era la libertad.</p>
Localització	Llibre III, Capítol XV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Aquesta descripció del context polític antic grec (sobretot d'Atenes) mostra a la perfecció el com era possible que existís aquestes democràcies directes que tant busca Rousseau. La resposta, però, veiem que rau en la falta de feina (gràcies a l'esclavisme) i alhora a la situació climàtica, factor que permet reunir-se amb regularitat.</p>	

Número	47
	<p><i>Hay situaciones desgraciadas en que no puede conservarse la libertad más que a expensas de la de otro y en que el ciudadano no puede ser perfectamente libre si el esclavo no lo es en otro extremo. Tal era la situación de Esparta.</i></p>
Localització	Llibre III, Capítol XV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat

Tan a Esparta com a Atenes (i fins i tot a Roma) el sistema polític que tan admira Rousseau era possible, en part, perquè tenien un motor extern a ell que proveïa l'Estat d'allò bàsic per a subsistir, és a dir, de les feines pesades: els esclaus. Com veiem, doncs, aquí el filòsof accepta aquesta realitat en que els homes podien dedicar-se a buscar la llibertat perquè els esclaus ja els hi feien tota la resta.

Número	48
	<i>[...] Así es como los decenviros, habiendo sido elegidos al principio por un año, después prorrogado su cargo por otro, intentaron retener perpetuamente su poder, no permitiendo que los comicios; [...]</i>
Localització	Llibre III, capítol XVIII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Certament es coneixen varis intents per part dels decemvirs de perpetuar el seu poder més enllà de l'any que legalment se'ls hi concedia.	

Número	49
	<i>[...]Esto parece menos evidente cuando entran en su constitución dos o más clases sociales, como en Roma los patricios y los plebeyos, cuyas querellas turbaron frecuentemente los comicios, aun en los más gloriosos tiempos de la República; [...]</i> <i>En efecto: hasta en los tiempos más tempestuosos, los plebiscitos del pueblo, cuando el Senado no intervenía en ellos, pasaban siempre tranquilamente y por una gran cantidad de sufragios; no teniendo los ciudadanos más que un interés, no tenía más que una voluntad.</i> <i>En el otro extremo del círculo resurge la unanimidad; cuando los ciudadanos, caídos en la servidumbre, no tenían ya libertad ni voluntad, entonces el terror y la adulación convierten en actos de aclamación el del sufragio: ya no se delibera, se adora o se maldice. Tal era la vil manera de opinar el Senado bajo los emperadores. Algunas veces se hacía esto con precauciones ridículas. Tácito observa que, bajo Otón, los senadores anonadaban a Vitellius de execraciones, afectando hacer al mismo tiempo un ruido espantoso, a fin de que, si por casualidad llegaba a ser el dominador, no pudiese saber lo que cada uno de ellos había dicho.</i>
Localització	Llibre IV, capítol II,
Tipus	Referències literàries / Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Podem apreciar aquí el conflicte entre classes socials que efectivament existia a Roma entre els patricis (rics) i la plebs (poble), que van mantenir fortes confrontacions sobretot durant el començament de la república i que, més o menys, va acabar amb el nomenament de la figura del tribú de la plebs, una magistratura que defensaria els drets del poble de classe mitjana pobre. Alhora se'ns comenta el paper del Senat durant l'Imperi perquè, certament, no va pas desaparèixer, tot i que, com diu Rousseau, no tenia ni de bon tros la influència que abans presentava a causa que la figura de l'emperador no deixava lloc a més discussions ni suggeriments (tal com veia abans) sinó que va passar a ser un òrgan quasi simbòlic i, segons Rousseau, inútil, en el sentit que o estaves del bàndol de l'emperador o estaves en contra; no existia el debat ni les solucions d'entremigs, cosa, com veiem, que a l'autor no li fa cap gràcia. L'exemple que ens apareix sobre	

els dos rivals emperadors, Otó i Vittelus, és força il·lustratiu.

Número	50
<i>Me falta hablar de la manera de dar y recoger los votos en la asamblea del pueblo; pero acaso la historia de la cultura romana en este respecto explicará más vivamente las máximas que yo pudiese establecer. No es indigno de un lector juicioso ver un poco en detalle cómo se trataban los asuntos públicos y particulares en un consejo de doscientos mil hombres.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol III,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Rousseau ens exposa aquí, doncs, la gran confiança que professa envers la civilització romana i les seves costums i lleis que, com diu ell mateix, poden prendre's perfectament d'exemple per a com fer i recollir els sufragis.	

Número	51
<i>No tenemos documentos muy seguros de los primeros tiempos de Roma; es más, parece que la mayor parte de las cosas que se le atribuyen son fábulas, [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Rousseau demostra aquí que s'ha llegit la <i>Història Romana</i> de l'historiador Titus Livi, el qual també emfatitza la falta de rigor històric respecte aquesta primera etapa de la ciutat, on els únics documents són la mitologia i els poemes, fonts literàries i, per tant, per malfiar-se'n científicament.	

Número	52
<i>[...] he procurado seguir al buscar cómo ejercía su poder supremo el más libre y poderoso pueblo de la Tierra.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
S'aprecia clarament en quin nivell de consideració té Rousseau a Roma (ja que són afirmacions de caràcter totalment subjectiu).	

Número	53
<i>El nombre Roma, que se pretende derivar de Rómulo, es griego y significa fuerza; el nombre de Numa es también griego y significa ley, ¡qué casualidad que los dos primeros reyes de esta ciudad hayan llevado previamente nombres tan en armonía con lo que han hecho!</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol IV, incís*,

Tipus	Referències a l'etimologia de paraules del món antic
Aquesta curiositat etimològica reforça, doncs, la visió de la nota 51: d'aquests primers temps de Roma hi han tan poques fonts d'informació diferents de les literàries i mitològiques que hom no pot fiar-se'n històricament.	

Número	54
<p><i>Después de la fundación de Roma, la república naciente, es decir, el ejército del fundador, compuesto de albanos, de sabinos y de extranjeros, fue dividido en tres clases, que de esta división tomaron el nombre de “tribus”. Cada una de estas tribus fue subdividida en diez “curias”, y cada curia en “decurias”, a la cabeza de las cuales se puso a unos jefes, llamados “curiones” o “decuriones”.</i></p> <p>Además de esto se sacó de cada tribu un cuerpo de cien caballeros, llamado centuria, por donde se ve que estas divisiones, poco necesarias en una aldea (bourg), no eran al principio sino militares. Pero parece que un instinto de grandeza llevaba a la pequeña ciudad de Roma a darse por adelantado una organización conveniente a la capital del mundo.</p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure l'apartat 1.1 de l' <i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i> i el glossari de conceptes, llocs on es pot confirmar clarament el que aquí explica Rousseau (tribú, cúria, etc).	

Número	55
<p><i>De esta primera división resultó en seguida un inconveniente: que la tribu de los albanos y la de los sabinos permanecían siempre en el mismo estado, mientras que la de los extranjeros crecía sin cesar por el concurso perpetuo de éstos, y no tardó en sobrepasar a las otras dos.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Roma en el seu origen contenia o estava formada per diferents grups ètnics (bàsicament albanos i sabins) i foren aquests primers fundadors els que més tard conqueririen molt territori, afegint a la petita població un gran nombre de persones.	

Número	56
<p><i>El remedio que encontró Servio para este peligroso abuso fue cambiar la división, y a la de las razas que él abolió, sustituyó otra sacada de los lugares de la ciudad ocupados por cada tribu. En lugar de tres tribus, hizo cuatro, cada una de las cuales tenía su asiento en una de las colinas de Roma y llevaba el nombre de éstas. Así, remediando la desigualdad presente, la previno aun para el provenir, y para que tal división no fuese solamente de los lugares, sino de los hombres, prohibió a los habitantes de un barrio pasar a otro; lo que impidió que se confundiesen las razas.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,

Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·li, on es verifica això anterior.	

Número	57
<i>Dobló de este modo las tres antiguas centurias de caballería y añadió otras doce, pero siempre bajo los antiguos nombres; medio simple y juicioso por el cual acabó de distinguir el cuerpo de los caballeros del pueblo sin hacer que murmurase este último.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·li, on es verifica això anterior.	

Número	58
<i>A estas cuatro tribus urbanas añadió Servio otras quince, llamadas tribus rústicas, porque estaban formadas de los habitantes del campo, repartidas en otros tantos cantones. A continuación se hicieron otras nuevas, y el pueblo romano se encontró al fin dividido en treinta y cinco tribus, número a que quedaron reducidas hasta el final de la república.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·li, on es verifica això anterior.	

Número	59
<i>De esta distinción de las tribus de la ciudad y de las tribus del campo resultó un efecto digno de ser observado, porque no hay ejemplo semejante y porque Roma le debió, a la vez, la conservación de sus costumbres y el crecimiento de su Imperio. Se podría creer que las tribus urbanas se arrogaron en seguida al poder y los honores y no tardaron en envilecer las tribus rústicas: fue todo lo contrario. Es sabido el gusto de los primeros romanos por la vida campestre. Esta afición provenía del sabio fundador, que unió la libertad a los trabajos rústicos y militares y relegó, por decirlo así, a la ciudad las artes, los oficios, las intrigas, la fortuna y la esclavitud.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del

	context antic
Efectivament, al començament de la història romana fins a la meitat de la república, els romans valoraven molt el treball agrari, tal com aquí s'explica, fet que a Rousseau li interessa moltíssim pel que respecte al concepte de la senzillesa humana i el no voler corrompre's per la societat.	

Número	60
<i>[...] todo lo que Roma tenía de ilustre procedía de vivir en los campos y de cultivar las tierras, y se acostumbraron a no buscar sino allí el sostenimiento de la república.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure nota 59.	

Número	61
<i>Este Estado, siendo el de los más dignos patricios, fue honrado por todo el mundo; la vida sencilla y laboriosa de los aldeanos fue preferida a la vida ociosa y cobarde de los burgueses de Roma, y aquel que no hubiese sido un desgraciado proletario en la ciudad, labrando los campos llegó a ser un ciudadano respetado.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure nota 59.	

Número	62
<i>Plinio dice positivamente que las tribus de los campos eran honradas a causa de los hombres que las componían, mientras que se llevaban como signo de ignominia de la ciudad a los cobardes, a quienes se quería envilecer.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències literàries / Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure nota 59.	

Número	63
<i>El sabio Apio Claudio, habiendo ido a establecerse a Roma, fue colmado de honores e inscrito en una tribu rústica, que tomó desde entonces el nombre de su familia.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga
Efectivament la família Clàudia va seguir essent considerada, durant tota la història romana, com una de les grans de la civilització, en part gràcies a la gran fama d'aquest legislador i bon polític, que va sempre despertar entre els romans una gran simpatia.	

Número	64
<i>En fin, los libertos entraban todos en tribus urbanas, jamás en las rurales; y no hay durante toda la república un solo ejemplo de ninguno de estos libertos que llegase a ninguna magistratura, aunque hubiese llegado a ser ciudadano.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Ja hem comentat varies vegades la força esclavista que hi havia en totes aquestes societats antigues que discriminaven o diferenciaven molt clarament entre uns éssers humans o uns altres. Un exemple d'aquesta discriminació, de naturalesa aparentment amagada, és el que ens proposa Rousseau, perquè, efectivament els esclaus alliberats (lliberts) mai se'ls hi va permetre accedir a una tribú rústica ni a cap magistratura: la seva condició anterior els marcava de per vida.	

Número	65
<i>[...] En primer lugar, los censores, después de haberse arrogado mucho tiempo el derecho de transferir arbitrariamente a los ciudadanos de una tribu a otra, permitieron a la mayor parte hacerse inscribir en la que quisiesen; permiso que seguramente no convenía para nada y suprimía uno de los grandes resortes de la censura. Además, los grandes y los poderosos se hacían inscribir en las tribus del campo, y los libertos convertidos en ciudadanos quedaron con el populacho en la ciudad; las tribus, en general, llegaron a no tener territorio: todas se encontraron mezcladas de tal modo que ya no se podía discernir quiénes eran los miembros de cada una sino por los Registros; de suerte que la idea de la palabra tribu pasó así de lo real a lo personal, o más bien se convirtió casi en una quimera.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de conceptes (tribú, censor, etc).	

Número	66
<i>Ocurrió, además, que estando más al alcance de todos las tribus de la ciudad, llegaron con</i>	

<i>frecuencia a ser las más fuertes en los comicios y vendieron el Estado a los que compraban los sufragios de la canalla que las componían.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Rousseau ens torna a parlar de la corrupció política a partir o derivant a l'aristocràcia (cosa comuna a Roma) un tema ja típic de l'obra perquè, efectivament, Rousseau cerca tota petita possibilitat que trenqui els esquemes de la seva teoria per així perfeccionant-la.	

Número	67
<i>Respecto a las curias, habiendo hecho el fundador diez de cada tribu, se halló todo el pueblo romano encerrado en los muros de la ciudad y se encontró compuesto de treinta curias, cada una de las cuales tenía sus templos, sus dioses, sus oficiales, sus sacerdotes y sus fiestas, llamadas compitalia, análogas a la paganalia que tuvieron posteriormente las tribus rústicas.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de conceptes (cúria, etc).	

Número	68
<i>No pudiendo repartirse por igual este número de treinta entre las cuatro tribus en el nuevo reparto de Servio, no quiso éste tocarlas y las curias independientes de las tribus llegaron a ser otra división de los habitantes de Roma;</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·lui, on es verifica això anterior.	

Número	69
<i>[...] pero no se trató de curias, ni en las tribus rústicas ni en el pueblo que las componía, porque habiéndose convertido las tribus en instituciones puramente civiles, y habiendo sido introducida otra organización para el reclutamiento de las tropas, resultando superfluas las divisiones militares de Rómulo. Así, aunque todo ciudadano estuviese inscrito en una tribu, distaba mucho de estarlo en una curia.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic

Veure glossari de conceptes (tribú, cúria, etc).

Número	70
	<i>Servio hizo una tercera división que no tenía ninguna relación con las dos precedentes, y esta tercera llegó a ser por sus efectos la más importante de todas. Distribuyó el pueblo romano en seis clases, que no distinguió ni por el lugar ni por los hombres, sino por los bienes; de modo que las primeras clases las nutrían los ricos; las últimas, los pobres, y las medias, los que disfrutaban una fortuna intermedia.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
	Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·li, on es verifica això anterior.

Número	71
	<i>Estas seis clases estaban subdivididas en ciento noventa y tres cuerpos, llamados centurias, y estos cuerpos distribuidos de tal modo que la primera clase comprendía ella sola más de la mitad de aquéllos, y la última exclusivamente uno. De esta suerte resulta que la clase menos numerosa en hombres era la más numerosa en centurias, y que la última clase no contaba más que una subdivisión, aunque contuviese más de la mitad de los habitantes de Roma.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
	Veure glossari de conceptes (centúria, cúria, tribú, etc).

Número	72
	<i>Para que el pueblo no se diese cuenta de las consecuencias de esta última reforma, Servio afectó darle un aspecto militar; insertó en la segunda clase dos centurias de armeros, y dos de instrumentos de guerra en la cuarta;</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
	Veure glossari de personatges de la Monarquia romana: Servi Tul·li, i el glossari de conceptes (centúria, etc), on es verifica això anterior.

Número	73
<i>[...] en cada clase, excepto en la última, distinguió los jóvenes de los viejos, es decir, los que estaban obligados a llevar armas de aquellos que por su edad estaban exentos, según las leyes; distinción que, más que la de los bienes, produjo la necesidad de rehacer con frecuencia el censo o empadronamiento; en fin, quiso que la asamblea tuviese lugar en el campo de Marte, y que todos aquellos que estuviesen en edad de servir acudiesen con sus armas.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure glossari de conceptes (centúria, cúria, tribú, etc).	

Número	74
<i>La razón por la cual no siguió esta misma separación de jóvenes y viejos en la última clase es que se no concedía al populacho, del cual estaba compuesta, el honor de llevar las armas por la patria; era preciso tener hogares para alcanzar el derecho de defenderlos, [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Concepte que avui dia se'ns presenta com a contradictori o absurd des de el punt de vista militar, Rousseau ens el presenta aquí el per aquest afany no guerrer, com sabem, sinóde mostrar la visió romana en la qual els ciutadans (els que ho eren) eren presos com autèntics participants i formadors de la pàtria, cosa que Rousseau reivindica però més fortament a nivell polític i contractista.	

Número	75
<i>Se distinguió, sin embargo, en la última clase a los proletarios de aquellos a quienes se llamaba capite censi. Los primeros no estaban reducidos por completo a la nada y daban, al menos, ciudadanos al Estado; a veces, en momentos apremiantes, hasta soldados. Los que carecían absolutamente de todo y no se les podía empadronar más que por cabezas, eran considerados como nulos, y Mario fue el primero que se dignó alistarlos.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga /Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Referències a l'etimologia de paraules del món antic
La paraula Capite censi, significa literalment “empadronats per cap” i, efectivament, designava aquesta classe social de Roma que, fins que el dictador Mari no va arribar al poder, ningú mai els va tenir en compte, ni tan sols per les assemblees.	

Número	76
<i>[...] Es preciso anotar bien que las costumbres y la censura, más fuertes que esta misma institución, corrigieron los vicios de ella en Roma, y que hubo ricos que se vieron relegados a la clase de los pobres por haber ostentado demasiado su riqueza.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Crítica clara i directa a la classe patrícia. (veure nota 49).	

Número	77
<i>De todo esto se puede colegir fácilmente por qué no se ha hecho mención, casi nunca, más que de cinco clases, aunque realmente hayan habido seis. La sexta, como no proveía ni de soldados al ejército ni de votantes al campo de Marte, y como además no era casi de ninguna utilidad en la república, rara vez se contaba con ella para nada.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure nota 75.	

Número	78
<i>[...] [Las] asambleas, legítimamente convocadas, se llamaban comicios; tenían lugar ordinariamente en el campo de Marte y se distinguían en comicios por curias, comicios por centurias y comicios por tribus [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure glossari de conceptes (comicis, comicis per tribú, per centúries, per cúries, etc).	

Número	79
<i>[...] Los comicios por curias habían sido instaurados por Rómulo; los por centurias por Servio, y los por tribus, por los tribunos del pueblo.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga
Veure glossari de conceptes (comicis, comicis per tribú, per centúries, per cúries, etc).	

Número	80
<i>Ninguna ley recibía sanción, ningún magistrado era elegido sino en los comicios, y como no había ningún ciudadano que no fuese inscrito en una curia, en una centuria o en una tribu, se sigue que ningún ciudadano era excluido del derecho de sufragio y que el pueblo romano era verdaderamente soberano, de derecho y de hecho.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure glossari de conceptes (comicis, tribú, etc).	

Número	81
<i>Para que los comicios fuesen legítimamente reunidos, y lo que en ellos se hiciese tuviese fuerza de ley, eran precisas tres condiciones: primera, que el cuerpo o magistrado que los convocase estuviese revestido para esto de la autoridad necesaria; segunda, que la asamblea se hiciese uno de los días permitidos por la ley, y la tercera, que los augurios fuesen favorables. [...] no estaba permitido celebrar comicios los días de feria y de mercado, en que la gente, que venía a Roma para sus asuntos, no tenía tiempo de pasar el día en la plaza pública. En cuanto a la tercera, el Senado tenía sujeto a un pueblo orgulloso e inquieto y temblaba el ardor de los tribunos sediciosos; pero éstos encontraron más de un medio de librarse de esta molestia.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Rousseau ens mostra aquí com i quan el reunien els comicis romans, i ho fa perquè prenguem nota sobre el tema, identificant-se ideològicament amb aquestes condicions de l'època antiga.	

Número	82
<i>Las leyes y la elección de los jefes no eran los únicos puntos sometidos al juicio de los comicios. Habiendo usurpado el pueblo romano las funciones más importantes del gobierno, se puede decir que la suerte de Europa estaba reglamentada por sus asambleas.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Des de la seva fundació la ciutat de Roma va contínuament conquistant territoris; durant la monarquia no es va ampliar massa, però, de fet, durant la República van arribar a dominar tota la costa mediterrània i, finalment, sota l'Imperi gairebé, per no dir tota, l'actual Europa. Per tant, doncs, Rousseau no exagera en absolut: el que les assemblees romanes decidien afectava d'una manera directa o indirecta als pobles sotmesos, que eren molts. Tanmateix el que potser no té molt en compte l'autor és que els romans van ser uns dominadors molt "liberals", en el sentit que permetien que les societats conquerides continuessin conservant la seva cultura i tipus de govern, sota la supervisió, això sí, de la metròpolis.	

Número	83
<i>[...] Rómulo, al instituir las curias, se proponía contener al Senado por el pueblo y al pueblo por el Senado, dominando igualmente sobre todos. Dio, pues, al pueblo, de este modo, toda la autoridad del número, para contrarrestar la del poder y la de las riquezas que dejaba a los patricios.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veiem, doncs, una interpretació de les accions de Ròmul que Rousseau, segurament, idealitza com a legislador savi (a la manera de Licurg o Soló) i que, de fet, no està tant clar que ho fos, perquè, realment, costa de creure que el fundador de Roma (monàrquic fins al moll de l'os) ja pensés quelcom per ajudar els seus súbdits enfront un conflicte social entre classes, qüestió més de república que no pas de monarquia.</p>	

Número	84
<i>Pero, según el espíritu de la monarquía, dejó, sin embargo, más ventajas a los patricios por la influencia de sus clientes sobre la pluralidad de los sufragios. Esta admirable institución de los patronos y de los clientes fue una obra maestra de política y de humanidad, sin la cual el patriciado, tan contrario al espíritu de la república, no hubiese podido subsistir solo. Roma ha tenido el honor de dar al mundo este hermoso ejemplo, del cual nunca resultó abuso, y que, sin embargo, no ha sido seguido jamás.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Aquí si però, (veure nota 83) Rousseau accepta l'utopia anterior dient que, efectivament, Ròmul tenia predilecció per la monarquia.</p> <p>Pel que respecte a sistema de clientela romana (la qual segons Rousseau no ha estat mai més seguida però, en realitat, pràctica en que es va basar el caciquisme del segle XIX i XX) veure glossari de conceptes (patró, client).</p>	

Número	85
<i>El haber substituido bajo los reyes hasta Servio esta misma forma de las curias, y el no ser considerado como legitimo el reinado del último Tarquino, fueron la causa de que se distinguiesen generalmente las leyes reales con el nombre de leges cariatæ.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Referències a l'etimologia de paraules del món antic
<p>Veure nota 20 i,alhora, veure l'apartat 1.1 de l'<i>Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i>, juntament amb el glossari de conceptes (tribú, cúria, etc).</p> <p><i>Leges cariatæ</i> significa literalment “lleis valuoses, de veritat o d'amor” de manera que, efectivament, els romans només concebien les lleis com a adequades quan el govern era legítim,</p>	

les altres eren lleis falses, banals: lleis irreal.

Número	86
	<i>Bajo la república, las curias, siempre limitadas a cuatro tribus urbanas, y no conteniendo más que el populacho de Roma, no podían convenir; ni al Senado, que estaba a la cabeza de los patricios, ni a los tribunos, que, aunque plebeyos, se hallaban al frente de los ciudadanos acomodados. Cayeron, pues, en el descrédito; su envilecimiento fue tal, que sus treinta lictores reunidos hacían lo que los comicios por curias hubiesen debido hacer.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
	Veure glossari (centúries, comicis per centúries, etc).

Número	87
	<i>La división por centurias era tan favorable a la aristocracia que no se comprende, al principio, cómo el Senado no dominaba siempre en los comicios que llevaban este nombre, y por los cuales eran elegidos los cónsules, los censores y los demás magistrados curiales.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
	Veure glossari de conceptes (centúria, comicis per centúries, comicis per cúria, etc).

Número	89
	<i>[...] de ciento noventa y tres centurias que formaban las seis clases del pueblo romano, como la primera clase comprendía noventa y ocho, y como los votos no se contaban más que por centurias, sólo esta primera clase tenía mayor número de votos que las otras dos. Cuando todas estas centurias estaban de acuerdo, no se seguía siquiera recogiendo los sufragios: lo que había decidido el menor número pasaba por una decisión de la multitud, y se puede decir que en los comicios por centurias los asuntos se decidían más por la cantidad de escudos que la de votos. Pero esta extrema autoridad se modificaba por dos medios: primeramente, perteneciendo los tribunos, en general, a la clase de los ricos, y habiendo siempre un gran número de plebeyos entre éstos, equilibraban el crédito de los patricios en esta primera clase. El segundo medio consistía en que, en vez de hacer primero votar las centurias según su orden, lo que habría obligado a comenzar siempre por la primera, se sacaba una a la suerte, y aquélla procedía sola a la elección; después de lo cual todas las centurias, llamadas otro día, según su rango, repetían la misma elección, y por lo común la confirmaban. Se quitó así la autoridad del</i>

<i>ejemplo al rango para dársela a la suerte, según el principio de la democracia. Resultaba de este uso otra ventaja aún: que los ciudadanos del campo tenían tiempo, entre dos elecciones, de informarse del mérito del candidato nombrado provisionalmente, a fin de dar su voto con conocimiento de causa. Más, con pretexto de celeridad, se acabó por abolir este uso, y las dos elecciones se hicieron el mismo día.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Veure glossari de conceptes (comicis, etc).</p> <p>Aquesta explicació en concret, la qual ens explica els problemes interns de les assemblees romanes, certament és de gran interès per a Rousseau pel que fa a les qüestions del sufragi i el paper ciutadà (que tots han de votar per igual, etc). Tanmateix aquest fragment en concret representa molt més que això, perquè, efectivament, és el que va influenciar, als representants del tercer Estat francès de 1789, a demanar el vot individual, i no pas per classes, als Estats Generals, assemblea organitzada pel rei Lluís XVI, on, com a la Roma que aquí ens explica Rousseau, els sufragis es feien per grups desiguals que manipulaven <i>a priori</i> els resultats (ja que si la noblesa i el clergat d'aquell segle XVIII es posaven d'acord el poble ja no podia dir res.)</p>	

Número	90
<p><i>Los comicios por tribus eran propiamente el Consejo del pueblo romano. No se convocaba más que por los tribunos: los tribunos eran allí elegidos y llevaban a cabo sus plebiscitos. No solamente no tenía el Senado ninguna autoridad en estos comicios, sino ni siquiera el derecho de asistir; y obligados a obedecer leyes sobre las cuales no habían podido votar, los senadores eran, en este respecto, menos libres que los últimos ciudadanos.</i></p> <p><i>Esta injusticia estaba muy mal entendida, y bastaba ella sola para invalidar derechos de un cuerpo en que no todos sus miembros eran admitidos. Aun cuando todos los patricios hubiesen asistido a estos comicios, por el derecho que tenían a ello dada su calidad de ciudadanos, al advenir simples particulares, no hubiesen influido casi nada en una forma de sufragios que se recogían por cabeza y en el que el más insignificante proletario podía tanto como el príncipe del Senado.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veure glossari de conceptes (comicis per tribú, tribú, etc).</p> <p>Rousseau ens torna a parlar, doncs, de la importància de prendre a tots els ciutadans per igual i, alhora, del paper que la sort pot representar en aquest context, ja que, al no haver-hi ningú superior a la resta, alguns afers, com els que aquí se'ns narra que desenvolupava a Roma, s'hi ha de disposar a l'atzar.</p>	

Número	91
<p><i>[...] resulta de las aclaraciones precedentes que los comicios por tribus eran los más favorables para el gobierno popular, y los comicios por centurias, para la aristocracia.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic

Veure glossari de conceptes (comicis per tribú, comicis per centúries, etc).

Número	92
	<i>Respecto a los comicios por curias, en que sólo el populacho de Roma formaba la mayoría, como no servían sino para favorecer la tiranía y los malos propósitos , cayeron en el descrédito, absteniéndose los mismos sediciosos de utilizar un medio que ponía demasiado al descubierto sus proyectos.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
	Veure glossari de conceptes <i>Comicis per Cúries</i> , tot i que, com s'apreciarà, no es ben bé cert el que aquí ens explica Rousseau, perquè ell dóna la causa de la deixadesa o abandonament d'aquest tipus de comicis a que els propòsits dels tirans s'hi feien molt evidents i, històricament, sembla ser que va esdevenir-se a causa de la gran força i poder que van presentar els altres dos; van quedar eclipsats.

Número	93
	<i>Es cierto que toda la majestad del pueblo romano no se encontraba más que en los comicios por centurias, únicos completos: en tanto que en los comicios por curias faltaban las tribus rústicas, y en los comicios por tribus, el Senado y los patricios.</i>
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
	Veure glossari de conceptes (comicis per tribú, comicis per centúries, comicis per cúries, etc). Tornem aquí a veure una interpretació roussoniana de les constitucions romanes, perquè, efectivament, per a Rousseau una assemblea tan sols és completa quan engloba tots els ciutadans i, per tant, l'única d'aquella època i civilització que complís aquesta regla bàsica del Contracte Social van ser els comicis per centúries, tal com diu.

Número	94
	<i>En cuanto a la manera de recoger los sufragios, era entre los primeros romanos tan sencilla como sus costumbres, aunque no tanto como en Esparta. Cada uno daba su sufragio en voz alta, y un escribano los iba escribiendo; la mayoría de votos en cada tribu determinaba el sufragio de la tribu; la mayoría de votos en todas las tribus determinaba el sufragio del pueblo, y lo mismo de las curias y centurias.</i> <i>Este uso era bueno, en tanto reinaba la honradez en los ciudadanos y cada uno sentía vergüenza de dar públicamente su sufragio sobre una opinión injusta o asunto indigno; pero cuando el pueblo se corrompió y se compraron los votos, fue conveniente que se diesen éstos en secreto para contener a los compradores mediante la desconfianza y proporcionar a los pillos el medio de no ser traidores.</i>

Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veure glossari de conceptes (tribú, centúria, cúria, comicis, etc).</p> <p>Trobem aquí també una interpretació o opinió roussoniana sobre la causa que va portar, efectivament, a donar els sufragis de fer-ho en veu alta a fer-ho en secret escrit i anònim: la corrupció política. Aquesta idea (veure nota 95) Rousseau l'extreu en part de la concepció de Ciceró que condemna el canvi fortament, perquè, certament, propiciava a la compra de vots.</p>	

Número	95
<p><i>Sé que Cicerón censura este cambio y atribuya a él, en parte, la ruina de la república. [...] no puedo ser de su opinión; yo creo, por contrario, que por no haber hecho bastantes cambios semejantes se aceleró la pérdida del Estado. [...]</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veure nota 94.</p> <p>Veiem, però, que Rousseau no es lamenta d'aquest problema que va aparèixer, sinó que, d'una manera més pràctica, considera que si una població es va corrompent no fem res al intentar restablir lleis bones, perquè, certament, són els homes els que les han de complir i, per tant, s'acabaran saltant; i és llavors l'Estat té tots els números de desaparèixer, cosa que li passà a la república romana <i>grosso modo</i>. La solució de Rousseau és, doncs, l'adaptació a la corrupció, relacionant-t'ho, doncs, amb tota la seva filosofia que no és res més que intentar adaptar-se en un context de corrupció humana i falta de llibertat.</p>	

Número	96
<p><i>Se distribuyó, pues, a los ciudadanos una tabletas, mediante las cuales cada uno podía votar sin que se supiese cuál era su opinión; se establecieron también nuevas formalidades para recoger las tabletas, el recuento de los votos, la comparación de los números, etc; lo cual no impidió que la fidelidad de los oficiales encargados de estas funciones fuese con frecuencia sospechosa. Se hicieron, en fin, para impedir las intrigas y el tráfico de los sufragios, edictos, cuya inutilidad demostró la multitud.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Veure notes 94 i 95.</p>	

Número	97
<p><i>Hacia los últimos tiempos se estaba con frecuencia obligado a recurrir a expedientes extraordinarios para suplir la insuficiencia de las leyes, ya suponiendo prodigios que, si bien podían imponer al pueblo, no imponían a aquellos que los gobernaban; otras veces se</i></p>	

<i>convocaban bruscamente una asamblea antes de que los candidatos hubiesen tenido tiempo de hacer sus intrigas, o bien se veía al pueblo ganado y dispuesto a tomar un mal partido.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Rousseau s'està referint als últims anys de la república romana, en que un continuat període de guerres civils i crisis econòmiques van expandir el malestar i la por; la inseguretat. De manera que, certament, el poble de les últimes assemblees, que quasi no se'l va permetre actuar a causa de les aliances polítiques militars que ja ho manipulaven tot, va presentar-se passiu i capaç de vendre's fàcilment, allà on ja veia que no hi tenia, de facto, poder de decisió.	

Número	98
<i>Pero, al fin, la ambición lo eludió todo [...] (Augusto)</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Aquesta citació és molt interessant tot i que, com es pot semblar a simple vista, no conté <i>de iure</i> cap referència. Efectivament, de forma el·líptica Rousseau s'està referint aquí al pas de la República a l'Imperi (Veure l'apartat 1.1 de <i>l'Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i>) perquè havent parlat anteriorment dels problemes que van presentar els últims temps del govern republicà, seguidament ens exposa aquesta petita frase on diu clarament que l'Imperi no es va esdevenir per solucionar la situació ni res semblant, sinó que va ser la conseqüència lògica de la causa que va crear aquella conjuntura tan inestable: l'ambició. Per aquesta raó, doncs, he inclòs a la citació el nom d'August (que de fet no hi apareix) perquè va ser el primer emperador, ja que va aconseguir reunir tots els poders que abans havien estat repartits entre els diferents cosos polítics.	

Número	99
<i>[...] lo que parece increíble es que, en medio de tanto abuso, este pueblo inmenso, a favor de sus antiguas reglas, no dejase de elegir magistrados, de aprobar leyes, de juzgar las causas, de despachar los asuntos particulares y públicos, casi con tanta facilidad como lo hubiese podido hacer el mismo Senado.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol IV,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Certament, tant pel que respecta als últims anys de la República com a l'època imperial, el poble mai no va deixar de reivindicar la seva identitat i dret a decidir (encara que amb menys passivitat; veure nota 97), perquè, efectivament, els emperadors no van anul·lar mai ni l'òrgan del Senat ni els de cònsols per assemblees tot i que, com es pot entendre, era una cortina de fum per fer creure al poble que continuava tenint poder, quan, de fet, l'única opinió respectada era la de l'emperador.	

Número	100
<i>Este cuerpo, que llamaré tribunado, es el conservador de las leyes y del poder legislativo. Sirve, a veces, para proteger al soberano contra el gobierno, como hacían en Roma los tribunos del</i>	

<i>pueblo; [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol V,
Tipus	Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic
Veure <i>Tribú de la plebs</i> del glossari de conceptes.	

Número	101
<i>[El tribunado] sirve, a veces, para proteger al soberano contra el gobierno, [...] y en otras ocasiones, para mantener el equilibrio de ambas partes, como los éforos en Esparta.</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol V,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure apartat 1.2 de <i>l'Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i> , on s'explica concretament el sistema de govern espartà.	

Número	102
<i>[...] Esto se vio claramente en Roma cuando los soberbios patricios, que despreciaron siempre al pueblo entero, fueron obligados a doblegarse ante un simple funcionario del pueblo que no tenía ni auspicios ni jurisdicción.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol V,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure nota 49.	

Número	103
<i>El enorme poder de los éforos, que no constituyó peligro alguno en tanto que Esparta conservó sus costumbres, aceleró la corrupción comenzada. La sangre de Agis, ahorcado por estos tiranos, fue vengada por su sucesor: el crimen y el castigo de los éforos apresuraron igualmente la pérdida de la república, y después de Cleómenes, Esparta ya no fue nada.</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol V,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Rousseau fa referència als últims anys del govern espartà, que ell tant admira, perquè, de la mateixa manera que la república romana, la ciutat-estat va veure's sotmesa enfront d'una onada de corrupció política. El fet més il·lustratiu d'aquesta decadència va ser la condemna a mort del monarca Agis IV per part dels éfors, eft del qual ens parla Rousseau; el problema o la causa de tal esdeveniment recau en què el monarca tenia la intenció de reformar cert aspectes polítics del	

moment (al veure els problemes de corrupció) donant més poder a *l'Apella*, és a dir, al poble; però el seu company de càrrec (recordem que era una diarquia), Leònides II, per mantenir idees contràries, va entregar-lo als enemics ideològics de manera que, rere manipulacions, es va acabar executant el monarca, vida del qual coneixem realment bé gràcies a l'obra *Vides paral·leles* de Plutarc (cosa que quadra pel que fa a les referències literàries de Rousseau: veure apartat 1 de *Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social*.)

Pel que respecte a Cleòmenes III, del qual també ens parla, cal dir que fou un altre monarca espartà, fill de Leònides II, que va portar, efectivament, la ciutat a la ruïna i a la dominació estrangera: la fi de l'Esparta que valorava Rousseau.

Número	104
<i>[...] Roma perdió también por seguir el mismo camino; y el poder excesivo de los tribunales, usurpado por grados, sirvió, por fin, con la ayuda de leyes hechas para proteger la libertad, como salvaguardia a los emperadores que la destruyeron.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol V,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Rousseau continua parlant, deprés de fer-ho de l'espartana (veure nota 103), de la corrupció política de la República que, efectivament, va desembocar en l'època imperial (veure l'apartat 1.1 de <i>l'Estudi de la presència dels clàssics greco-romans al Contracte Social</i>) que, d'alguna manera, presenten paral·lelismes; cosa que s'enllaça amb la seva sentència de la nota 39.	

Número	105
<i>El tribunado se debilita, como el gobierno, por la multiplicación de sus miembros. Cuando los tribunales del pueblo romano, en sus comienzos, en número de dos, después de cinco, quisieron doblar este número, el Senado los dejó hacer seguro de contener a los unos por los otros; lo que, al fin, aconteció.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol V,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Durant tota la història romana, sobretot republicana, van anar-se esdevenint molts augments i reajustaments del nombre de participants dels diferents cosos polítics. Un exemple el podem trobar a l'època de Juli Cèsar en que es va passar d'un nombre de senadors de 300 a 900. De manera que, com ens explica Rousseau, amb els tribunals va ocorre el mateix.	

Número	106
<i>No es preciso, pues, querer afirmar las instituciones políticas hasta negar el poder de suspender su efecto. Esparta mismo ha dejado dormir sus leyes.</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol VI,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
Veure nota 103, on es parla de la decadència política d'Esparta.	

Número	107
<p><i>[...] El primer medio se empleaba por el Senado romano cuando encargaba a los cónsules, por una fórmula consagrada, de proveer a la salvación de la república. El segundo tenía lugar cuando uno de los dos cónsules nombraba un dictador, uso del cual Alba había dado el ejemplo a Roma.</i></p> <p><i>En los comienzos de la república se recurrió con mucha frecuencia a la dictadura, porque el Estado no tenía aún base bastante fija como para poder sostenerse por la sola fuerza de su constitución.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol VI,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Veure Dictador al glossari de conceptes, perquè, efectivament, els romans republicans tenien un càrrec legal anomenat així en que, <i>grosso modo</i>, atorgava tot el poder a una sola persona durant sis mesos, perquè, en situacions crítiques, salvés a l'Estat de la seva decadència i inestabilitat, o fins i tot de quasi desaparició, que, efectivament, va patir Roma al començament de la República.</p>	

Número	108
<p><i>Este nombramiento (el de dictador) se hacía de noche y en secreto, como si se hubiese tenido vergüenza de poner a un hombre por encima de las leyes.</i></p>	
Localització	Llibre IV, capítol VI, incís*,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Veure nota 107.</p>	

Número	109
<p><i>Hacia el final de la república, los romanos, que habían llegado a ser más circunspectos, limitaron el uso de la dictadura con la misma falta de razón que la habían prodigado otras veces. Era fácil ver que su temor no estaba fundado; que la debilidad de la capital constituía entonces su seguridad contra los magistrados que abrigaban en su seno; que un dictador podía, en ciertos casos, suspender las libertades públicas, sin poder nunca atentar contra ellas, y que los hierros de Roma no se forjarían en la misma Roma, sino en sus ejércitos. La pequeña resistencia que hicieron Mario a Sila y Pompeyo a César muestra bien lo que se puede esperar de la autoridad del interior contra la fuerza.</i></p> <p><i>Este error les hizo cometer grandes faltas; por ejemplo, el de no haber nombrado un dictador en el asunto de Catilina, pues como se trataba de una cuestión del interior de la ciudad y, a lo más, de alguna provincia de Italia, dada la autoridad sin límites que las leyes concedían al dictador, hubiese disipado fácilmente la conjura, que solo fue ahogada por un concurso feliz de azares que nunca debe esperar la prudencia humana.</i></p> <p><i>En lugar de esto, el Senado se contentó con entregar todo su poder a los cónsules; por lo cual</i></p>	

ocurrió que Cicerón, por obrar eficazmente, se vio obligado a pasar por cima de este poder en un punto capital, y si bien los transportes de júbilo hicieron aprobar su conducta, a continuación se le exigió, con justicia, dar cuenta de la sangre de los ciudadanos vertida contra las leyes; reproche que no se le hubiese podido hacer a un dictador. Pero la elocuencia del cónsul lo arrastró todo, y él mismo, aunque romano, amando más su gloria que su patria, no buscaba tanto el medio más legítimo y seguro de salvar al Estado cuanto el de alcanzar el honor en este asunto. Así, fue honrado en justicia como liberador de Roma y castigado, también en justicia, como infractor de las leyes. Por muy brillante que haya sido su retirada, es evidente que fue un acto de gracia.

Localització	Llibre IV, capítol VI,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic

Primerament veure nota 107.

Efectivament, dels dictadors que van governar a Roma ni hagueren forces, els que aquí nombra Rousseau (Mari, Sul·la, Pompeu i Cèsar) en són un bon exemple, que van intentar perpetuar el seu temps d'actuació limitat legalment a sis mesos; simple ambició de poder.

Pel que respecte als esdeveniments dels quals es menciona l'actuació de Ciceró, fan referència a l'anomenada *Conjura de Catilina*. Aquest fet històric va donar-se l'any 63 a.C i, exactament, va consistir en un intent de conspiració militar per part de Lucius Sergius Catilina, polític romà de l'època, per acabar amb el sistema republicà. Tanmateix, com deia, va ser sols un intent, perquè Ciceró, cònsol en aquell any, va descobrir l'estratagema i va delatar-lo a temps davant el Senat, amb els seus famosos i reconeguts quatre discursos anomenats *Catilinàries*. A partir d'aquest fet Catilina va veure's obligat a exiliar-se, però tot i així, va reunir un exèrcit i va atacar la ciutat, conflicte en que la República va sortir victoriosa. Un cop Catilina va ser derrotat (i mort en combat), Ciceró va massacrar, sense judicis previs, a tots els recolzadors del cop d'Estat, cosa que va provocar-li, pel període de dos anys, un exili com a càstic: s'havia saltat les lleis.

A partir, doncs, d'aquests fets Rousseau, com ja ha fet anteriorment, ens proposa una solució, mitjançant la seva opinió, enfront del conflicte de que Ciceró va actuar correctament per a salvar l'Estat però alhora malament al saltar-se les lleis; un conflicte interessant. La proposta de Rousseau hauria estat, doncs, l'anomenament previ d'un dictador, perquè, efectivament, si un dictador hagués fet el mateix que va fer Ciceró, des de del càrrec de cònsol, no hauria hagut res a parlar perquè el dictador quedava per sobre de les lleis i, per tant, no se'l podia culpar de res.

Número	110
<i>Esto es de lo que no podía responder al proponer un dictador, no atreviéndose a nombrarse a sí mismo y no pudiendo estar seguro de que lo nombrase su colega.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VI, incís*,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
Veure <i>Dictador</i> al glossari de conceptes.	

Número	111
<i>En Roma, los dictadores no lo eran más que por seis meses; pero la mayor parte de ellos abdicaron antes de este plazo. Si éste hubiese sido más largo, acaso habrían tenido la tentación de prolongarlo, como lo hicieron los decenviros con el de un año. El dictador no disponía de más tiempo que el que necesitaba para proveer a la necesidad que había motivado su elección; mas no lo tenía para pensar en otros proyectos.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VI,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure <i>Dictador</i> al glossari de conceptes.	

Número	112
<i>Nunca se admirará demasiado con qué arte ponían en práctica los romanos este resorte (la censura), completamente perdido para los modernos, y aun mejor que los romanos, los lacedonios.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VII,
Tipus	Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
El que ens ve a dir Rousseau aquí és que els romans prenen l'opinió pública de quelcom com a regla bàsica per a elaborar la censura i no, com passava al segle XVIII i passaria també més endavant inclús en els nostres dies, factors arbitraris.	

Número	113
<i>Habiendo emitido una opinión buena un hombre de malas costumbres en el Consejo de Esparta, los éforos, sin tenerlo en cuenta hicieron proponer la misma opinión a un ciudadano virtuoso. ¡Qué honor para el uno, qué nota para el otro, sin haber recibido palabra alguna de alabanza ni censura ninguno de los dos! Ciertos borrachos de Samos mancillaron el tribunal de los éforos; al día siguiente, por edicto público, fue permitido a los de Samos ser indignos. Un verdadero castigo hubiese sido menos severo que semejante impunidad. Cuando Esparta se pronunció sobre lo que es o no honrado, Grecia no apeló de sus resoluciones.</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol VII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
Veure nota 112 i, llavors, aplicar-ho a Esparta.	

Número	114
<i>Plutarco, Dictis notables des Lacédémoniens.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VII, incís*,

Tipus	Referències literàries
Una obra d'història i costums del poble Lacedoni, escrita per l'autor grec Plutarc. (veure <i>personatges grecs</i> , <i>Plutarc</i>)	

Número	115
<i>[...] Hicieron el razonamiento de Calígula,</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic
Veure nota 1.	

Número	116
<i>La fantasía que tuvieron los griegos para recobrar sus dioses entre los bárbaros provino de que se consideraban también soberanos naturales de estos pueblos.</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol VIII,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Certament, els grecs sempre van reclamar i obligar, als pobles que vencien, que adoptessin la religió perquè, efectivament, consideraven que els seus déus també havien derrotat als dels seus enemics, cosa que a Roma no va passar mai, ja que aquest poble es conformava, o més ben dit l'únic que l'interessava, era el domini polític, econòmic i social, de manera que permetien la perpetuació de la religió que tenien els vençuts; aquesta qüestió teològicament també té una explicació i és que els romans no consideraven els seus déus com a assassins dels altres (com els grecs) sinó simplement que els seus havien demostrat ser superiors, cosa que justificava el domini polític.</p>	

Número	117
<i>[...] ¡Como si Moloch, Saturno y Cronos pudiesen ser el mismo dios! ¡Como si el Baal de los fenicios, el Zeus de los griegos y el Júpiter de los latinos pudiesen ser el mismo! ¡Como si pudiese quedar algo de común a seres quiméricos que llevan diferentes nombres! [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Referències a la mitologia grecollatina
<p>Troblem aquí uns de les citacions més interessants i alhora més iròniques de tota l'obra, que consisteix, bàsicament, en una comparació o analogia entre les diferents figures del déu suprem de la religió fenícia, grega i romana. Aquesta reflexió, certament, és molt encertada perquè apareixen molts punts de connexió entre les tres, a part d'aquest en concret (que no és res més que una excusa per treure el tema): les tres són politeistes, a les tres existeix la figura del déu suprem pare de tota la resta i, a les tres, cada déu s'identifica amb un valor humà o natural (l'amor, la força, el mar, etc). A més a més les figures són quasi idèntiques pel que fa a simbologia i representació física.</p>	

Amb tot això, doncs, Rousseau intenta mostrar-nos l'absurditat de la religió en relació amb la política (veiem, doncs, la separació de la fe amb la política que, efectivament, s'aplicarà a la revolució francesa de 1789) i, també, la irracionalitat que es planteja el fet de lluitar per déus que, com hem vist, són pràcticament els mateixos però noms diferents. Per a Rousseau, doncs, l'única creença vàlida a l'Estat ha de ser la religió civil, és a dir, el culte a la política, el ciutadà i, per tant, a la llibertat en general.

Número	118
<i>Lejos de que los hombres combatiesen por los dioses, eran, como en Homero, los dioses que combatían por los hombres; [...]</i>	
Localització	Llibre IV, Capítol VIII,
Tipus	Referències literàries / Referències a lleis i costums greco-romanes / Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat
<p>Veure nota 116.</p> <p>Certament, parlant aquí només de la referència a Homer, ja que el conflicte dels déus està ja explicat a la nota 116, és totalment veritat que quan hom llegeix les obres d'Homer (la Ilíada i la Odisea) veu clarament que els déus tenen un paper importantíssim a la trama i que, efectivament, aquests tenen preferències entre un humà o un altre i s'enfronten entre ells mateixos per a posar-se d'un bàndol o d'un altre, ajudant als seus protegits i atacant als dels contraris.</p>	

Número	119
<i>Los romanos, antes de tomar una plaza, intimaban a sus dioses a abandonarla, y cuando dejaban a los tarentinos con sus dioses irritados es que consideraban a estos dioses como sometidos a los suyos u obligados a rendirles homenaje. Dejaban a los vencidos sus dioses, como les dejaban sus leyes. Una corona al Júpiter del Capitolio era con frecuencia el único tributo que les imponían. En fin: habiendo extendido los romanos su culto y sus dioses al par que su Imperio, y habiendo adoptado con frecuencia ellos mismos los de los vencidos, concediendo a unos y a otros el derecho de ciudad, halláronse insensiblemente los pueblos de este vasto Imperio con multitud de dioses y de cultos, los mismos próximamente, en todas partes; y he aquí cómo el paganismo no fue al fin en el mundo conocido sino una sola y misma religión.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Referències a lleis i costums greco-romanes
<p>Veure nota 116 i 117.</p>	

Número	120
<i>[...] un solo hipócrita, un Catilina [...]</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Comparacions o associacions amb adjectius

Veure nota 109.

El menyspreu que Rousseau té a la figura del quasi conjurador de la República fa que, d'una manera quasi irònica, converteixi el nom de Catilina com a adjectiu sinònim d'hipòcrita. Aquesta visió, però, no és exclusiva del nostre autor perquè, efectivament, no coneixem les verdaderes raons de Catilina i, per tant, tan sols ens han arribat versions dels guanyadors, les quals, de vegades, no són el 100% segures.

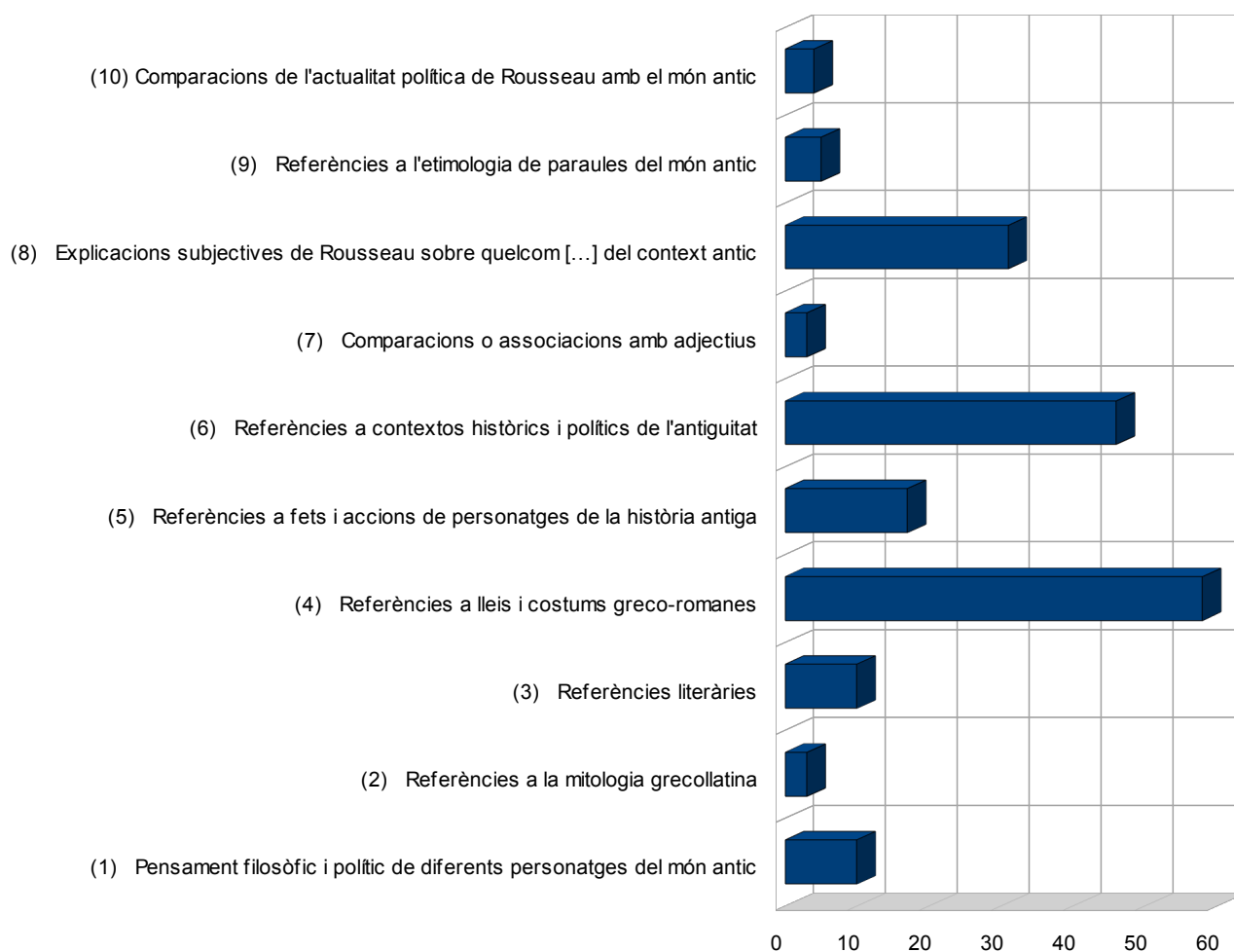
Número	121
	<i>[...] suponed vuestra república cristiana frente a Esparta o a Roma: los piadosos cristianos serán derrotados, aplastados, destruidos, antes de haber tenido tiempo de reconocerse, o no deberán su salvación sino al desprecio que su enemigo conciba por ellos. Era un buen juramento, a mi juicio, el de los soldados de Fabio: no juraron morir o vencer; juraron volver vencedores, y mantuvieron su juramento. Nunca hubiesen hecho los cristianos nada semejante; hubiesen creído tentar su Dios</i>
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Referències a fets i accions de personatges de la història antiga / Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic
<p>Segurament una de les citacions que més car li va sortir de posar-la al nostre autor, perquè, segurament, la monarquia religiosa de l'Antic Règim no ho devia veure amb gaires bons ulls el que Rousseau ens ofereix aquí. Efectivament, el filòsof ens presenta una comparació o analogia entre un exèrcit antic (ell concreta a romà o espartà per la gran admiració que els hi tenia) enfront d'un cristià pur i, per tant, extreu una conclusió que resulta irònica i molt crítica perquè considera que els cristians no haurien lluitat degudament a causa que esperarien la gràcia divina, mentre que els antics, més confiats en la força de la naturalesa humana, haguessin vençut i massacrat al rival; deduint, doncs, que el cristianisme no és útil per a encarar la vida pràctica i que el valor de l'ésser humà és el que val: l'ésser humà és el centre del món altre cop; Neoclassicisme.</p>	

Número	122
	<i>Bajo los emperadores paganos, los soldados cristianos eran valientes; todos los autores cristianos lo afirman, y yo lo creo; se trataba de una emulación de honor contra las tropas paganas. Desde que los emperadores fueron cristianos, esta emulación desapareció, y cuando la cruz hubo desterrado al águila, todo valor romano dejó de existir.</i>
Localització	Llibre IV, capítol VIII,
Tipus	Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat / Explicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom del context antic
<p>Aquí Rousseau exalta la força i valentia dels primers cristians que van gosar plantar cara a la Roma pagana, però ens diu, alhora, que això només va esdevenir-se per una qüestió de ràbia i gran creença religiosa (a més a més de socials) i que, un cop els emperadors romans van adherir-se al cristianisme i, per tant, ja no quedava ningú per convèncer es van tornar de la manera descrita a la nota 121: uns somnia truites.</p>	

Número	123
<i>César, al defender a Catilina, intentaba establecer el dogma de la mortalidad del alma. Catón y Cicerón, para refutarlo, no se divirtieron en filosofar; se contentaron con demostrar que César hablaba como mal ciudadano y anticipaba una doctrina perniciosa para el Estado. En efecto: de esto es de lo que debía juzgar el Senado de Roma, y no de una cuestión de teología.</i>	
Localització	Llibre IV, capítol VIII, incís*,
Tipus	Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic / Referències a fets i accions de personatges de la història antiga
<p>Veure nota 109.</p> <p>Quan els companys de Catilina van ser presos pel govern de Ciceró de seguida, com sabem, el cònsol anterior va voler condemnar-los a mort, cosa que va fer saltant-se les lleis de Roma. Tanmateix, abans de la decisió, és cert que es va discutir un xic al Senat sobre el tema, i Juli Cèsar, que defensava el perdó dels criminals, argumentava que si es mataven realment no era un càstig perquè la seva ànima aniria ràpidament al món dels morts, de manera que molta pena no era. Tot i així, com diu positivament Rousseau, Ciceró i Cató el Jove van recriminar la postura de Cèsar argumentant que estaven parlant de política i no de teologia o metafísica i que no era el lloc el Senat per a discutir sobre l'existència o no de l'ànima.</p>	

Tipus de referències

(1) Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic	10
(2) Referències a la mitologia clàssica	3
(3) Referències literàries	10
(4) Lleis i costums de la civilització greco-romanes	58
(5) Fets concrets entre o de personatges	17
(6) Referències a contextos històrics i polítics	46
(7) Comparacions o associacions amb adjectius	3
(8) Explicacions, subjectives, sobre el perquè de quelcom [...] del context antic	31
(9) Referències a l'etimologia de paraules del món antic	5
(10) Comparació de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic	4

Pensament filosòfic i polític de diferents personatges del món antic

Llibre I, Capítol II,

Así razonaba, según Philon, el emperador Calígula, y sacaba, con razón, como consecuencia de tal analogía que los reyes eran dioses o que los pueblos eran bestias.

Llibre II, Capítol VII, repetit

El mismo razonamiento que hacía Calígula en cuanto al hecho [...]

Llibre IV, capítol VIII,

[...] Hicieron el razonamiento de Calígula

Llibre IV, capítol VIII, incís*,

César, al defender a Catilina, intentaba establecer el dogma de la mortalidad del alma. Catón y Cicerón, para refutarlo, no se divirtieron en filosofar; se contentaron con demostrar que César hablaba como mal ciudadano y anticipaba una doctrina perniciosa para el Estado. En efecto: de esto es de lo que debía juzgar el Senado de Roma, y no de una cuestión de teología.

Llibre I, Capítol II,

Aristóteles, antes de ellos dos, había dicho también que los hombres no son naturalmente iguales, sino que unos nacen para la esclavitud y otros para la dominación. Aristóteles tenía razón; pero tomaba el efecto por la causa: todo hombre nacido en la esclavitud nace para la esclavitud, no hay nada más cierto. Los esclavos pierden todo en sus cadenas, hasta el deseo de salir de ellas; aman su servilismo, como los compañeros de Ulises amaban su embrutecimiento; si hay, pues, esclavos por naturaleza es porque ha habido esclavos contra naturaleza. La fuerza ha hecho los primeros esclavos; su cobardía los ha perpetuado.

Llibre II, Capítol VII,

[...] lo hacía Platón en cuanto al derecho para definir el hombre civil o real que busca en su libro De regno.

Llibre II, Capítol VIII,

[...] Ésta fue la razón por la cual Platón rehusó dar leyes a los arcadios y a los cirenienses, sabiendo que estos dos pueblos eran ricos y no podían sufrir la igualdad; he aquí el motivo de que se vieran en Creta buenas leyes y hombres malos, porque Minos no había disciplinado sino un pueblo lleno de vicios.

Llibre III, Capítol V,

[...] si esta forma de gobierno lleva consigo una cierta desigualdad de fortuna es porque, en general, la administración de los asuntos públicos está confiada a los que mejor pueden dar todo su tiempo; pero no, como pretende Aristóteles, porque los ricos sean siempre preferidos.

Llibre III, Capítol VI,

Pero si, según Platón, el rey, por naturaleza, es un personaje tan raro, ¿cuántas veces concurrirán la naturaleza y la fortuna a coronarlo?

Llibre IV, capítol IV,

Sé que Cicerón censura este cambio y atribuya a él, en parte, la ruina de la república. [...] no puedo ser de su opinión; yo creo, por contrario, que por no haber hecho bastantes cambios semejantes se aceleró la pérdida del Estado. [...]

Referències a la mitologia grecolatina

Llibre I, Capítol II,

[...] que se repartieron el universo como hicieron los hijos de Saturno, a quienes se ha creído reconocer en ellos.

Llibre IV, capítol VIII,

[...] ¡Como si Moloch, Saturno y Cronos pudiesen ser el mismo dios! ¡Como si el Baal de los fenicios, el Zeus de los griegos y el Júpiter de los latinos pudiesen ser el mismo! ¡Como si pudiese quedar algo de común a seres quiméricos que llevan diferentes nombres! [...]

Llibre III, Capítol VI,

Es más fácil conquistar que gobernar. Mediante una palanca suficiente, se puede conmovier al mundo con un dedo; mas para sostenerlo hacen falta los hombros de Hércules.

Referències literàries

Llibre I, capítol II, incís*,

Véase un pequeño tratado de Plutarco, titulado Que los animales usen la razón.

Llibre III, Capítol VI, incís*,

[...] Discursos sobre Tito Livio.

Llibre III, Capítol VI, incís*,

Plutarco [...]

Llibre IV, capítol II,

[...]Esto parece menos evidente cuando entran en su constitución dos o más clases sociales, como en Roma los patricios y los plebeyos, cuyas querellas turbaron frecuentemente los comicios, aun en los más gloriosos tiempos de la República; [...]

En efecto: hasta en los tiempos más tempestuosos, los plebiscitos del pueblo, cuando el Senado no intervenía en ellos, pasaban siempre tranquilamente y por una gran cantidad de sufragios; no teniendo los ciudadanos más que un interés, no tenía más que una voluntad.

En el otro extremo del círculo resurge la unanimidad; cuando los ciudadanos, caídos en la servidumbre, no tenían ya libertad ni voluntad, entonces el terror y la adulación convierten en actos de aclamación el del sufragio: ya no se delibera, se adora o se maldice. Tal era la vil manera de opinar el Senado bajo los emperadores. Algunas veces se hacía esto con precauciones ridículas. Tácito observa que, bajo Otón, los senadores anonadaban a Vittelius de execraciones, afectando hacer al mismo tiempo un ruido espantoso, a fin de que, si por casualidad llegaba a ser el dominador, no pudiese saber lo que cada uno de ellos había dicho.

Llibre IV, capítol VII, incís*,

Plutarco, Dictis notables des Lacédémoniens.

Llibre I, Capítol IV,

[...] Los griegos encerrados en el antro del Cíclope vivían tranquilos esperando que les llegase el turno de ser devorados.

Llibre II, Capítol VII, incís*,

Véase el diálogo de Platón que, en las traducciones latinas, lleva por título Politicus o Vir civilis. Algunos lo han titulado De regno.

Llibre I, Capítol II,

Aristóteles, antes de ellos dos, había dicho también que los hombres no son naturalmente iguales, sino que unos nacen para la esclavitud y otros para la dominación.

Aristóteles tenía razón; pero tomaba el efecto por la causa: todo hombre nacido en la esclavitud nace para la esclavitud, no hay nada más cierto. Los esclavos pierden todo en sus cadenas, hasta el deseo de salir de ellas; aman su servilismo, como los compañeros de Ulises amaban su embrutecimiento; si hay, pues, esclavos por naturaleza es porque ha habido esclavos contra naturaleza. La fuerza ha hecho los primeros esclavos; su cobardía los ha perpetuado.

Llibre II, Capítol VII,

[...] lo hacía Platón en cuanto al derecho para definir el hombre civil o real que busca en su libro De regno.

Libre IV, Capítol VIII,
combatiesen por los dioses, eran, como en Homero, los dioses que combatían por los hombres; [...]

Referències a lleis i costums greco-romanes

Llibre I, Capítol IV, incís*,

Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos los escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. *Habiendo sido reformada una legión de Catón, el hijo, hacía sus primeras armas bajo Popilio, Catón, el padre, escribió a éste que si deseaba que su hijo continuase bajo su servicio era preciso hacerle prestar un nuevo juramento militar; porque habiendo sido anulado el primero, no podía ya levantar las armas contra el enemigo. Y el mismo Catón escribía a su hijo que se guardara de presentarse al combate en tanto no hubiese prestado este nuevo juramento. Sé que se me podrá oponer el sitio de Cluriam y otros hechos particulares; mas yo cito leyes, usos. Los romanos son los que menos frecuentemente han transgredido sus leyes y los que han llegado a tenerlas más hermosas.*

Llibre II, Capítol V,

Bajo la república romana, ni el Senado, ni los cónsules intentaron jamás conceder gracia alguna; el pueblo mismo no la otorgaba, aun cuando algunas veces revocase su propio juicio.

Llibre II, Capítol VII,

Roma, en su más hermosa edad, vio brotar en su seno todos los crímenes de la tiranía, y estuvo próxima a perecer por haber reunido sobre las mismas cabezas la autoridad legislativa y el poder soberano.

Sin embargo, ni siquiera los decenviros se arrogaron nunca el derecho de hacer pasar ninguna ley con su sola autoridad. “Nada de lo que os proponemos -decían al pueblo- puede pasar como ley sin vuestro consentimiento. Romanos: sed vosotros mismos los autores de las leyes que deben hacer vuestra felicidad”.

Llibre III, Capítol V, incís*,

Importa mucho regularizar, mediante leyes, la forma la forma de elección de los magistrados, porque abandonándola a la voluntad del príncipe no se puede evitar el caer en la aristocracia hereditaria, como les ha sucedido a las repúblicas de Venecia y Roma.

Llibre III, Capítol X, incís*,

No se me dejará de objetar, recordando la república romana, que siguió un proceso, dicen, completamente contrario, pasando de la monarquía a la aristocracia y de la aristocracia a la democracia. Estoy muy lejos de pensar tal cosa.

La primera organización que estableció Rómulo fue un gobierno mixto, que degeneró pronto en despotismo. Por causas particulares, el Estado pereció antes de tiempo, como puede morir un recién nacido antes de llegar a la edad adulta. La expulsión de los Tarquinos fue la verdadera época de nacimiento de la república. Pero no tomó al principio una forma constante, pues no se realizó más que la mitad de la obra, no aboliendo al patriciado. Porque de esta manera, al quedar la aristocracia hereditaria, que es el peor de las administraciones legítimas, en conflicto con la democracia, no se fijó la forma de gobierno, siempre insegura y flotante, como ha probado Maquiavelo, sino al establecerse los tribunos; sólo entonces hubo un verdadero gobierno y una verdadera democracia. En efecto; el pueblo en aquel momento no era solamente soberano, sino magistrado y juez; el Senado era un tribunal subordinado para moderar y concretar el gobierno, y los mismos cónsules, aunque patricios, primeros magistrados, y generales absolutos en la guerra, no eran en Roma sino los presidentes del pueblo.

Desde entonces se vio también que el gobierno tomaba su pendiente natural y que tendía

fuertemente a la aristocracia. Aboliéndose al patriciado, podría decirse, por sí mismo, no estaba ya la aristocracia en el cuerpo de los patricios, [...] sino en el cuerpo del Senado, compuesto de patricios y plebeyos, e incluso en el cuerpo de los tribunos, cuando comenzaron a usurpar un poder activo; porque las palabras no tienen nada que ver con las cosas, y cuando el pueblo tiene jefes que gobiernan por él, cualquiera que sea el nombre que lleven son siempre una aristocracia.

Llibre III, capítol XII,

No hablaré de les antigüas repúblicas de Grecia; pero la república romana era, me parece, un gran Estado, y la ciudad de Roma, una gran ciudad. El último censo acusó en Roma cuatrocientos mil ciudadanos armados, y el último empadronamiento del Imperio, más de de cuatro millones de ciudadanos, sin contar los súbditos, los extranjeros, las mujeres, los niños ni los esclavos.

¡Qué difícil es imaginarse, reunido frecuentemente, al pueblo inmenso de esta capital y de sus alrededores! Sin embargo, no transcurrían muchas semanas sin que se reuniese el pueblo romano, y en ocasiones hasta muchas veces en este espacio de tiempo. No solamente ejercía los derechos de la soberanía, sino una parte de los del gobierno. Trataba ciertos asuntos; juzgaba ciertas causas, y este pueblo era en la plaza pública casi con tanta frecuencia magistrado como soberano.

Llibre III, capítol XIV,

[...] La mayor parte de los tumulos que se elevaron en Roma en los comicios provino de haber ignorado o descuidado en su aplicación esta regla. Los cónsules entonces no eran sino los presidentes del pueblo; los tribunos, simples oradores; el Senado no era absolutamente nada.

Llibre III, capítol XV,

En las antigüas repúblicas y en las monarquías, el pueblo no tuvo jamás representantes; no se conocía esta palabra.

Llibre III, capítol XV,

Es muy singular que en Roma, donde los tribunos eran tan sagrados, no se haya ni siquiera imaginado que pudiesen usurpar las funciones del pueblo, y que en medio de tan grande multitud no hayan nunca intentado sustraer a su jefe un solo plebiscito. Júzguese, sin embargo, de las dificultades que originaba algunas veces la multitud por lo que ocurrió en tiempo de los Gracos, en que una parte de los ciudadanos daban su sufragio desde los tejados. [...]

En este pueblo sabio todo era colocado en su justa medida: dejaba hacer a sus lictores lo que sus tribunos no se hubieran atrevido a hacer; no temían que sus lictores quisiesen representarlos. [...]

De cualquier modo que sea, es seguro que los tribunos, no teniendo parte alguna en el poder ejecutivo, no pudieron representar jamás al pueblo romano por los derechos de sus cargos, sino solamente usurpando los del Senado.

Llibre IV, capítol II,

[...] Esto parece menos evidente cuando entran en su constitución dos o más clases sociales, como en Roma los patricios y los plebeyos, cuyas querellas turbaron frecuentemente los comicios, aun en los más gloriosos tiempos de la República; [...]

En efecto: hasta en los tiempos más tempestuosos, los plebiscitos del pueblo, cuando el Senado no intervenía en ellos, pasaban siempre tranquilamente y por una gran cantidad de sufragios; no teniendo los ciudadanos más que un interés, no tenía más que una voluntad.

En el otro extremo del círculo resurge la unanimidad; cuando los ciudadanos, caídos en la servidumbre, no tenían ya libertad ni voluntad, entonces el terror y la adulación convierten en actos de aclamación el del sufragio: ya no se delibera, se adora o se maldice. Tal era la vil manera de opinar el Senado bajo los emperadores. Algunas veces se hacía esto con precauciones ridículas. Tácito observa que, bajo Otón, los senadores anonadaban a Vitellius de execraciones, afectando

hacer al mismo tiempo un ruido espantoso, a fin de que, si por casualidad llegaba a ser el dominador, no pudiese saber lo que cada uno de ellos había dicho.

Llibre IV, capítol III,

Me falta hablar de la manera de dar y recoger los votos en la asamblea del pueblo; pero acaso la historia de la cultura romana en este respecto explicará más vivamente las máximas que yo pudiese establecer. No es indigno de un lector juicioso ver un poco en detalle cómo se trataban los asuntos públicos y particulares en un consejo de doscientos mil hombres.

Llibre IV, capítol VI,

[...] El primer medio se empleaba por el Senado romano cuando encargaba a los cónsules, por una fórmula consagrada, de proveer a la salvación de la república. El segundo tenía lugar cuando uno de los dos cónsules nombraba un dictador, *uso del cual Alba había dado el ejemplo a Roma.*

En los comienzos de la república se recurrió con mucha frecuencia a la dictadura, porque el Estado no tenía aún base bastante fija como para poder sostenerse por la sola fuerza de su constitución.

Llibre IV, capítol VI, incís*,

Este nombramiento (el de dictador) se hacía de noche y en secreto, como si se hubiese tenido vergüenza de poner a un hombre por encima de las leyes.

Llibre IV, capítol VI,

Hacia el final de la república, los romanos, que habían llegado a ser más circunspectos, limitaron el uso de la dictadura con la misma falta de razón que la habían prodigado otras veces. Era fácil ver que su temor no estaba fundado; que la debilidad de la capital constituía entonces su seguridad contra los magistrados que abrigaban en su seno; que un dictador podía, en ciertos casos, suspender las libertades públicas, sin poder nunca atentar contra ellas, y que los hierros de Roma no se forjarían en la misma Roma, sino en sus ejércitos. La pequeña resistencia que hicieron Mario a Sila y Pompeyo a César muestra bien lo que se puede esperar de la autoridad del interior contra la fuerza.

Este error les hizo cometer grandes faltas; por ejemplo, el de no haber nombrado un dictador en el asunto de Catilina, pues como se trataba de una cuestión del interior de la ciudad y, a lo más, de alguna provincia de Italia, dada la autoridad sin límites que las leyes concedían al dictador, hubiese disipado fácilmente la conjura, que solo fue ahogada por un concurso feliz de azares que nunca debe esperar la prudencia humana.

En lugar de esto, el Senado se contentó con entregar todo su poder a los cónsules; por lo cual ocurrió que Cicerón, por obrar eficazmente, se vio obligado a pasar por cima de este poder en un punto capital, y si bien los transportes de júbilo hicieron aprobar su conducta, a continuación se le exigió, con justicia, dar cuenta de la sangre de los ciudadanos vertida contra las leyes; reproche que no se le hubiese podido hacer a un dictador. Pero la elocuencia del cónsul lo arrastró todo, y él mismo, aunque romano, amando más su gloria que su patria, no buscaba tanto el medio más legítimo y seguro de salvar al Estado cuanto el de alcanzar el honor en este asunto. Así, fue honrado en justicia como liberador de Roma y castigado, también en justicia, como infractor de las leyes. Por muy brillante que haya sido su retirada, es evidente que fue un acto de gracia.

Llibre IV, capítol VI, incís*,

Esto es de lo que no podía responder al proponer un dictador, no atreviéndose a nombrarse a sí mismo y no pudiendo estar seguro de que lo nombrase su colega.

Llibre IV, capítol VI,

En Roma, los dictadores no lo eran más que por seis meses; pero la mayor parte de ellos abdicaron antes de este plazo. Si éste hubiese sido más largo, acaso habrían tenido la tentación de prolongarlo, como lo hicieron los decenviros con el de un año. El dictador no disponía de más tiempo que el que necesitaba para proveer a la necesidad que había motivado su elección; mas no lo tenía para pensar en otros proyectos.

Llibre IV, capítol VIII,

Los romanos, antes de tomar una plaza, intimaban a sus dioses a abandonarla, y cuando dejaban a los tarentinos con sus dioses irritados es que consideraban a estos dioses como sometidos a los suyos u obligados a rendirles homenaje. Dejaban a los vencidos sus dioses, como les dejaban sus leyes. Una corona al Júpiter del Capitolio era con frecuencia el único tributo que les imponían.

En fin: habiendo extendido los romanos su culto y sus dioses al par que su Imperio, y habiendo adoptado con frecuencia ellos mismos los de los vencidos, concediendo a unos y a otros el derecho de ciudad, halláronse insensiblemente los pueblos de este vasto Imperio con multitud de dioses y de cultos, los mismos próximamente, en todas partes; y he aquí cómo el paganismo no fue al fin en el mundo conocido sino una sola y misma religión.

Llibre II, Capítol IV,

Cuando el pueblo de Atenas, por ejemplo, nombraba o deponía a sus jefes, otorgaba honores al uno, imponía penas al otro y, por multitud de decretos particulares, ejercía indistintamente todos los catos de gobierno, el pueblo entonces no tenía la voluntad general propiamente dicha; no obraba ya como soberano, sino como magistrado.

Llibre II, Capítol VII,

Cuando Licurgo dio leyes a su patria comenzó por abdicar de la realeza.

Era costumbre, en la mayor parte de las ciudades griegas, confiar a extranjeros el establecimiento de las suyas.

Llibre III, Capítol III,

Esparta tuvo constantemente dos reyes por su constitución;

Llibre III, Capítol V,

[...] porque parece que una igualdad rigurosa estaría fuera de lugar: ni en Esparta fue observada.

Llibre III, Capítol X,

[...] un tirano es un rey que gobierna con violencia y sin tener en cuenta la justicia ni las leyes.[...] Así es como entendían los griegos la palabra tirano; la aplicaban indistintamente a los buenos y a los malos príncipes cuya autoridad no era legítima.

Llibre III, Capítol XV,

Entre los griegos, cuanto tenía que hacer el pueblo, lo hacía por sí mismo: constantemente estaba reunido en la plaza. Disfrutaba de un clima suave, no era ansioso, los esclavos hacían sus trabajos, su gran preocupación era la libertad.

Llibre III, Capítol XV,

Hay situaciones desgraciadas en que puede conservarse la libertad más que a expensas de la de otro y en que el ciudadano no puede ser perfectamente libre si el esclavo no lo es en otro extremo. Tal era la situación de Esparta.

Llibre IV, Capítol IV,

En cuanto a la manera de recoger los sufragios, era entre los primeros romanos tan sencilla como sus costumbres, aunque no tanto como en Esparta.

Llibre IV, Capítol V,

[El tribunado] sirve, a veces, para proteger al soberano contra el gobierno, [...] y en otras ocasiones, para mantener el equilibrio de ambas partes, como los éforos en Esparta.

Llibre IV, Capítol VIII,

La fantasía que tuvieron los griegos para recobrar sus dioses entre los bárbaros provino de que se consideraban también soberanos naturales de estos pueblos.

Llibre IV, Capítol VIII,

Lejos de que los hombres combatiesen por los dioses, eran, como en Homero, los dioses que combatían por los hombres; [...]

Llibre IV, Capítol IV,

Después de la fundación de Roma, la república naciente, es decir, el ejército del fundador, compuesto de albanos, de sabinos y de extranjeros, fue dividido en tres clases, que de esta división tomaron el nombre de “tribus”. Cada una de estas tribus fue subdividida en diez “curias”, y cada curia en “decurias”, a la cabeza de las cuales se puso a unos jefes, llamados “curiones” o “decuriones”.

Además de esto se sacó de cada tribu un cuerpo de cien caballeros, llamado centuria, por donde se ve que estas divisiones, poco necesarias en una aldea (bourg), no eran al principio sino militares. Pero parece que un instinto de grandeza llevaba a la pequeña ciudad de Roma a darse por adelantado una organización conveniente a la capital del mundo.

Llibre IV, Capítol IV,

De esta primera división resultó en seguida un inconveniente: que la tribu de los albanos y la de los sabinos permanecían siempre en el mismo estado, mientras que la de los extranjeros crecía sin cesar por el concurso perpetuo de éstos, y no tardó en sobrepasar a las otras dos.

Llibre IV, Capítol IV,

El remedio que encontró Servio para este peligroso abuso fue cambiar la división, y a la de las razas que él abolió, sustituyó otra sacada de los lugares de la ciudad ocupados por cada tribu. En lugar de tres tribus, hizo cuatro, cada una de las cuales tenía su asiento en una de las colinas de Roma y llevaba el nombre de éstas. Así, remediando la desigualdad presente, la previno aun para el provenir, y para que tal división no fuese solamente de los lugares, sino de los hombres, prohibió a los habitantes de un barrio pasar a otro; lo que impidió que se confundiesen las razas.

Llibre IV, Capítol IV,

Dobló de este modo las tres antiguas centurias de caballería y añadió otras doce, pero siempre bajo los antiguos nombres; medio simple y juicioso por el cual acabó de distinguir el cuerpo de los caballeros del pueblo sin hacer que murmurase este último.

Llibre IV, Capítol IV,

A estas cuatro tribus urbanas añadió Servio otras quince, llamadas tribus rústicas, porque estaban formadas de los habitantes del campo, repartidas en otros tantos cantones. A continuación se hicieron otras nuevas, y el pueblo romano se encontró al fin dividido en treinta y cinco tribus, número a que quedaron reducidas hasta el final de la república.

Llibre IV, Capítol IV,

De esta distinción de las tribus de la ciudad y de las tribus del campo resultó un efecto digno de ser observado, porque no hay ejemplo semejante y porque Roma le debió, a la vez, la conservación de sus costumbres y el crecimiento de su Imperio. Se podría creer que las tribus urbanas se arrogaron en seguida al poder y los honores y no tardaron en envilecer las tribus rústicas: fue todo lo contrario. Es sabido el gusto de los primeros romanos por la vida campestre. Esta afición provenía del sabio fundador, que unió la libertad a los trabajos rústicos y militares y relegó, por decirlo así, a la ciudad las artes, los oficios, las intrigas, la fortuna y la esclavitud.

Llibre IV, Capítol IV,

[...] todo lo que Roma tenía de ilustre procedía de vivir en los campos y de cultivar las tierras, y se acostumbraron a no buscar sino allí el sostenimiento de la república.

Llibre IV, Capítol IV,

Este Estado, siendo el de los más dignos patricios, fue honrado por todo el mundo; la vida sencilla y laboriosa de los aldeanos fue preferida a la vida ociosa y cobarde de los burgueses de Roma, y aquel que no hubiese sido un desgraciado proletario en la ciudad, labrando los campos llegó a ser un ciudadano respetado.

Llibre IV, Capítol IV,

Pilinio dice positivamente que las tribus de los campos eran honradas a causa de los hombres que las componían, mientras que se llevaban como signo de ignominia de la ciudad a los cobardes, a quienes se quería envilecer.

Llibre IV, Capítol IV,

En fin, los libertos entraban todos en tribus urbanas, jamás en las rurales; y no hay durante toda la república un solo ejemplo de ninguno de estos libertos que llegase a ninguna magistratura, aunque hubiese llegado a ser ciudadano.

Llibre IV, Capítol IV,

...] En primer lugar, los censores, después de haberse arrogado mucho tiempo el derecho de transferir arbitrariamente a los ciudadanos de una tribu a otra, permitieron a la mayor parte hacerse inscribir en la que quisiesen; permiso que seguramente no convenía para nada y suprimía uno de los grandes resortes de la censura. Además, los grandes y los poderosos se hacían inscribir en las tribus del campo, y los libertos convertidos en ciudadanos quedaron con el populacho en la ciudad; las tribus, en general, llegaron a no tener territorio: todas se encontraron mezcladas de tal modo que ya no se podía discernir quiénes eran los miembros de cada una sino por los Registros; de suerte que la idea de la palabra tribu pasó así de lo real a lo personal, o más bien se convirtió casi en una quimera.

Llibre IV, Capítol IV,

Respecto a las curias, habiendo hecho el fundador diez de cada tribu, se halló todo el pueblo romano encerrado en los muros de la ciudad y se encontró compuesto de treinta curias, cada una de las cuales tenía sus templos, sus dioses, sus oficiales, sus sacerdotes y sus fiestas, llamadas compitalia, análogas a la paganalia que tuvieron posteriormente las tribus rústicas.

Llibre IV, Capítol IV,

No pudiendo repartirse por igual este número de treinta entre las cuatro tribus en el nuevo reparto

de Servio, no quiso éste tocarlas y las curias independientes de las tribus llegaron a ser otra división de los habitantes de Roma;

Llibre IV, Capítol IV,

Servio hizo una tercera división que no tenía ninguna relación con las dos precedentes, y esta tercera llegó a ser por sus efectos la más importante de todas. Distribuyó el pueblo romano en seis clases, que no distinguió ni por el lugar ni por los hombres, sino por los bienes; de modo que las primeras clases las nutrían los ricos; las últimas, los pobres, y las medias, los que disfrutaban una fortuna intermedia.

Llibre IV, Capítol IV,

Estas seis clases estaban subdivididas en ciento noventa y tres cuerpos, llamados centurias, y estos cuerpos distribuidos de tal modo que la primera clase comprendía ella sola más de la mitad de aquéllos, y la última exclusivamente uno. De esta suerte resulta que la clase menos numerosa en hombres era la más numerosa en centurias, y que la última clase no contaba más que una subdivisión, aunque contuviese más de la mitad de los habitantes de Roma.

Llibre IV, Capítol IV,

[...] en cada clase, excepto en la última, distinguió los jóvenes de los viejos, es decir, los que estaban obligados a llevar armas de aquellos que por su edad estaban exentos, según las leyes; distinción que, más que la de los bienes, produjo la necesidad de rehacer con frecuencia el censo o empadronamiento; en fin, quiso que la asamblea tuviese lugar en el campo de Marte, y que todos aquellos que estuviesen en edad de servir acudiesen con sus armas.

Llibre IV, Capítol IV,

La razón por la cual no siguió esta misma separación de jóvenes y viejos en la última clase es que se no concedía al populacho, del cual estaba compuesta, el honor de llevar las armas por la patria; era preciso tener hogares para alcanzar el derecho de defenderlos, [...]

Llibre IV, Capítol IV,

De todo esto se puede colegir fácilmente por qué no se ha hecho mención, casi nunca, más que de cinco clases, aunque realmente hayan habido seis. La sexta, como no proveía ni de soldados al ejército ni de votantes al campo de Marte, y como además no era casi de ninguna utilidad en la república, rara vez se contaba con ella para nada.

Llibre IV, Capítol IV,

[...] [Las] asambleas, legítimamente convocadas, se llamaban comicios; tenían lugar ordinariamente en el campo de Marte y se distinguían en comicios por curias, comicios por centurias y comicios por tribus [...]

Llibre IV, Capítol IV,

Ninguna ley recibía sanción, ningún magistrado era elegido sino en los comicios, y como no había ningún ciudadano que no fuese inscrito en una curia, en una centuria o en una tribu, se sigue que ningún ciudadano era excluido del derecho de sufragio y que el pueblo romano era verdaderamente soberano, de derecho y de hecho.

Llibre IV, Capítol IV,

Para que los comicios fuesen legítimamente reunidos, y lo que en ellos se hiciese tuviese fuerza de ley, eran precisas tres condiciones: primera, que el cuerpo o magistrado que los convocase

estuviese revestido para esto de la autoridad necesaria; segunda, que la asamblea se hiciese uno de los días permitidos por la ley, y la tercera, que los augurios fuesen favorables.

[...] no estaba permitido celebrar comicios los días de feria y de mercado, en que la gente, que venía a Roma para sus asuntos, no tenía tiempo de pasar el día en la plaza pública. En cuanto a la tercera, el Senado tenía sujeto a un pueblo orgulloso e inquieto y temblaba el ardor de los tribunos sediciosos; pero éstos encontraron más de un medio de librarse de esta molestia.

Llibre IV, Capítol IV,

Pero, según el espíritu de la monarquía, dejó, sin embargo, más ventajas a los patricios por la influencia de sus clientes sobre la pluralidad de los sufragios. Esta admirable institución de los patronos y de los clientes fue una obra maestra de política y de humanidad, sin la cual el patriciado, tan contrario al espíritu de la república, no hubiese podido subsistir solo. Roma ha tenido el honor de dar al mundo este hermoso ejemplo, del cual nunca resultó abuso, y que, sin embargo, no ha sido seguido jamás.

Llibre IV, Capítol IV,

*El haber substituido bajo los reyes hasta Servio esta misma forma de las curias, y el no ser considerado como legítimo el reinado del último Tarquino, fueron la causa de que se distinguiesen generalmente las leyes reales con el nombre de *leges cariatæ*.*

Llibre IV, Capítol IV,

Bajo la república, las curias, siempre limitadas a cuatro tribus urbanas, y no conteniendo más que el populacho de Roma, no podían convenir, ni al Senado, que estaba a la cabeza de los patricios, ni a los tribunos, que, aunque plebeyos, se hallaban al frente de los ciudadanos acomodados. Cayeron, pues, en el descrédito; su envilecimiento fue tal, que sus treinta lictores reunidos hacían lo que los comicios por curias hubiesen debido hacer.

Llibre IV, Capítol IV,

La división por centurias era tan favorable a la aristocracia que no se comprende, al principio, cómo el Senado no dominaba siempre en los comicios que llevaban este nombre, y por los cuales eran elegidos los cónsules, los censores y los demás magistrados curiales.

Llibre IV, Capítol IV,

[...] de ciento noventa y tres centurias que formaban las seis clases del pueblo romano, como la primera clase comprendía noventa y ocho, y como los votos no se contaban más que por centurias, sólo esta primera clase tenía mayor número de votos que las otras dos. Cuando todas estas centurias estaban de acuerdo, no se seguía siquiera recogiendo los sufragios: lo que había decidido el menor número pasaba por una decisión de la multitud, y se puede decir que en los comicios por centurias los asuntos se decidían más por la cantidad de escudos que la de votos.

Pero esta extrema autoridad se modificaba por dos medios:

primeramente, perteneciendo los tribunos, en general, a la clase de los ricos, y habiendo siempre un gran número de plebeyos entre éstos, equilibraban el crédito de los patricios en esta primera clase.

El segundo medio consistía en que, en vez de hacer primero votar las centurias según su orden, lo que habría obligado a comenzar siempre por la primera, se sacaba una a la suerte, y aquélla procedía sola a la elección; después de lo cual todas las centurias, llamadas otro día, según su rango, repetían la misma elección, y por lo común la confirmaban. Se quitó así la autoridad del ejemplo al rango para dársela a la suerte, según el principio de la democracia.

Resultaba de este uso otra ventaja aún: que los ciudadanos del campo tenían tiempo, entre dos elecciones, de informarse del mérito del candidato nombrado provisionalmente, a fin de dar su

voto con conocimiento de causa. Más, con pretexto de celeridad, se acabó por abolir este uso, y las dos elecciones se hicieron el mismo día.

Llibre IV, Capítol IV,

Los comicios por tribus eran propiamente el Consejo del pueblo romano. No se convocaba más que por los tribunos: los tribunos eran allí elegidos y llevaban a cabo sus plebiscitos. No solamente no tenía el Senado ninguna autoridad en estos comicios, sino ni siquiera el derecho de asistir; y obligados a obedecer leyes sobre las cuales no habían podido votar, los senadores eran, en este respecto, menos libres que los últimos ciudadanos.

Esta injusticia estaba muy mal entendida, y bastaba ella sola para invalidar derechos de un cuerpo en que no todos sus miembros eran admitidos. Aun cuando todos los patricios hubiesen asistido a estos comicios, por el derecho que tenían a ello dada su calidad de ciudadanos, al advenir simples particulares, no hubiesen influido casi nada en una forma de sufragios que se recogían por cabeza y en el que el más insignificante proletario podía tanto como el príncipe del Senado.

Llibre IV, Capítol IV,

Respecto a los comicios por curias, en que sólo el populacho de Roma formaba la mayoría, como no servían sino para favorecer la tiranía y los malos propósitos, cayeron en el descrédito, absteniéndose los mismos sediciosos de utilizar un medio que ponía demasiado al descubierto sus proyectos.

Llibre IV, Capítol IV,

En cuanto a la manera de recoger los sufragios, era entre los primeros romanos tan sencilla como sus costumbres, [...] Cada uno daba su sufragio en voz alta, y un escribano los iba escribiendo; la mayoría de votos en cada tribu determinaba el sufragio de la tribu; la mayoría de votos en todas las tribus determinaba el sufragio del pueblo, y lo mismo de las curias y centurias.

Este uso era bueno, en tanto reinaba la honradez en los ciudadanos y cada uno sentía vergüenza de dar públicamente su sufragio sobre una opinión injusta o asunto indigno; pero cuando el pueblo se corrompió y se compraron los votos, fue conveniente que se diesen éstos en secreto para contener a los compradores mediante la desconfianza y proporcionar a los pillos el medio de no ser traidores.

Llibre IV, Capítol IV,

Se distribuyó, pues, a los ciudadanos una tabletas, mediante las cuales cada uno podía votar sin que se supiese cuál era su opinión; se establecieron también nuevas formalidades para recoger las tabletas, el recuento de los votos, la comparación de los números, etc; lo cual no impidió que la fidelidad de los oficiales encargados de estas funciones fuese con frecuencia sospechosa. Se hicieron, en fin, para impedir las intrigas y el tráfico de los sufragios, edictos, cuya inutilidad demostró la multitud.

Referències a fets i accions de personatges de la història antiga

Llibre I, Capítol IV, incís*,

Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos los escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. Habiendo sido reformada una legión de Catón, el hijo, hacía sus primeras armas bajo Popilio, Catón, el padre, escribió a éste que si deseaba que su hijo continuase bajo su servicio era preciso hacerle prestar un nuevo juramento militar; porque habiendo sido anulado el primero, no podía ya levantar las armas contra el enemigo. Y el mismo Catón escribía a su hijo que se guardara de presentarse al combate en tanto no hubiese prestado este nuevo juramento. Sé que se me podrá oponer el sitio de Cluriam y otros hechos particulares; mas yo cito leyes, usos. Los romanos son los que menos frecuentemente han transgredido sus leyes y los que han llegado a tenerlas más hermosas.

Llibre II, Capítol III,

Si existen sociedades parciales, es preciso multiplicar el número de ellas y prevenir la desigualdad, como hicieron Solón, Numa y Servio.

Llibre III, Capítol X, incís*,

Del abuso de la aristocracia nacieron las guerras civiles y el triumvirato. Sylla, Júlio Cesar, Augusto advinieron de hecho verdaderos monarcas; y, en fin, bajo el despotismo de Tiberio fue disuelto el Estado. La historia romana no desmiente, pues, mi principio, sino que lo confirma.

Llibre IV, capítol II,

[...]Esto parece menos evidente cuando entran en su constitución dos o más clases sociales, como en Roma los patricios y los plebeyos, cuyas querellas turbaron frecuentemente los comicios, aun en los más gloriosos tiempos de la República; [...]

En efecto: hasta en los tiempos más tempestuosos, los plebiscitos del pueblo, cuando el Senado no intervenía en ellos, pasaban siempre tranquilamente y por una gran cantidad de sufragios; no teniendo los ciudadanos más que un interés, no tenía más que una voluntad.

En el otro extremo del círculo resurge la unanimidad; cuando los ciudadanos, caídos en la servidumbre, no tenían ya libertad ni voluntad, entonces el terror y la adulación convierten en actos de aclamación el del sufragio: ya no se delibera, se adora o se maldice. Tal era la vil manera de opinar el Senado bajo los emperadores. Algunas veces se hacía esto con precauciones ridículas. Tácito observa que, bajo Otón, los senadores anonadaban a Vittelius de execraciones, afectando hacer al mismo tiempo un ruido espantoso, a fin de que, si por casualidad llegaba a ser el dominador, no pudiese saber lo que cada uno de ellos había dicho.

Llibre IV, capítol VI,

Hacia el final de la república, los romanos, que habían llegado a ser más circunspectos, limitaron el uso de la dictadura con la misma falta de razón que la habían prodigado otras veces. Era fácil ver que su temor no estaba fundado; que la debilidad de la capital constituía entonces su seguridad contra los magistrados que abrigaban en su seno; que un dictador podía, en ciertos casos, suspender las libertades públicas, sin poder nunca atentar contra ellas, y que los hierros de Roma no se forjarían en la misma Roma, sino en sus ejércitos. La pequeña resistencia que hicieron Mario a Sila y Pompeyo a César muestra bien lo que se puede esperar de la autoridad del interior contra la fuerza.

Este error les hizo cometer grandes faltas; por ejemplo, el de no haber nombrado un dictador en el

asunto de Catilina, pues como se trataba de una cuestión del interior de la ciudad y, a lo más, de alguna provincia de Italia, dada la autoridad sin límites que las leyes concedían al dictador, hubiese disipado fácilmente la conjura, que solo fue ahogada por un concurso feliz de azares que nunca debe esperar la prudencia humana.

En lugar de esto, el Senado se contentó con entregar todo su poder a los cónsules; por lo cual ocurrió que Cicerón, por obrar eficazmente, se vio obligado a pasar por cima de este poder en un punto capital, y si bien los transportes de júbilo hicieron aprobar su conducta, a continuación se le exigió, con justicia, dar cuenta de la sangre de los ciudadanos vertida contra las leyes; reproche que no se le hubiese podido hacer a un dictador. Pero la elocuencia del cónsul lo arrastró todo, y él mismo, aunque romano, amando más su gloria que su patria, no buscaba tanto el medio más legítimo y seguro de salvar al Estado cuanto el de alcanzar el honor en este asunto. Así, fue honrado en justicia como liberador de Roma y castigado, también en justicia, como infractor de las leyes. Por muy brillante que haya sido su retirada, es evidente que fue un acto de gracia.

Llibre IV, capítol VIII,

[...] suponed vuestra república cristiana frente a Esparta o a Roma: los piadosos cristianos serán derrotados, aplastados, destruidos, antes de haber tenido tiempo de reconocerse, o no deberán su salvación sino al desprecio que su enemigo conciba por ellos. Era un buen juramento, a mi juicio, el de los soldados de Fabio: no juraron morir o vencer; juraron volver vencedores, y mantuvieron su juramento. Nunca hubiesen hecho los cristianos nada semejante; hubiesen creído tentar su Dios.

Llibre IV, capítol VIII, incís*,

César, al defender a Catilina, intentaba establecer el dogma de la mortalidad del alma. Catón y Cicerón, para refutarlo, no se divirtieron en filosofar; se contentaron con demostrar que César hablaba como mal ciudadano y anticipaba una doctrina perniciosa para el Estado. En efecto: de esto es de lo que debía juzgar el Senado de Roma, y no de una cuestión de teología.

Llibre II, Capítol II,

[...] tal fue la única y sublime institución del gran Licurgo.

Llibre II, Capítol VII,

Cuando Licurgo dio leyes a su patria comenzó por abdicar de la realeza.

Era costumbre, en la mayor parte de las ciudades griegas, confiar a extranjeros el establecimiento de las suyas.

Llibre II, Capítol VIII,

[...] Ésta fue la razón por la cual Platón rehusó dar leyes a los arcadios y a los cirenienses, sabiendo que estos dos pueblos eran ricos y no podían sufrir la igualdad; he aquí el motivo de que se vieran en Creta buenas leyes y hombres malos, porque Minos no había disciplinado sino un pueblo lleno de vicios.

Llibre III, Capítol VI,

Arquímedes, sentado tranquilamente en la playa y sacando sin trabajo un barco a flote, se me representa como un monarca hábil, gobernando desde su gabinete sus vastos Estados y haciendo moverse todo con actitud de inmovilidad.

Llibre IV, capítol IV,

El remedio que encontró Servio para este peligroso abuso fue cambiar la división, y a la de las razas que él abolió, sustituyó otra sacada de los lugares de la ciudad ocupados por cada tribu. En lugar de tres tribus, hizo cuatro, cada una de las cuales tenía su asiento en una de las colinas de

Roma y llevaba el nombre de éstas. Así, remediando la desigualdad presente, la previno aun para el provenir, y para que tal división no fuese solamente de los lugares, sino de los hombres, prohibió a los habitantes de un barrio pasar a otro; lo que impidió que se confundiesen las razas.

Llibre IV, capítol IV,

A estas cuatro tribus urbanas añadió Servio otras quince, llamadas tribus rústicas, porque estaban formadas de los habitantes del campo, repartidas en otros tantos cantones. A continuación se hicieron otras nuevas, y el pueblo romano se encontró al fin dividido en treinta y cinco tribus, número a que quedaron reducidas hasta el final de la república.

Llibre IV, capítol IV,

El sabio Apio Claudio, habiendo ido a establecerse a Roma, fue colmado de honores e inscrito en una tribu rústica, que tomó desde entonces el nombre de su familia.

Llibre IV, capítol IV,

Servio hizo una tercera división que no tenía ninguna relación con las dos precedentes, y esta tercera llegó a ser por sus efectos la más importante de todas. Distribuyó el pueblo romano en seis clases, que no distinguió ni por el lugar ni por los hombres, sino por los bienes; de modo que las primeras clases las nutrían los ricos; las últimas, los pobres, y las medias, los que disfrutaban una fortuna intermedia.

Llibre IV, capítol IV,

Se distinguió, sin embargo, en la última clase a los proletarios de aquellos a quienes se llamaba capite censi.

Los primeros no estaban reducidos por completo a la nada y daban, al menos, ciudadanos al Estado; a veces, en momentos apremiantes, hasta soldados. Los que carecían absolutamente de todo y no se les podía empadronar más que por cabezas, eran considerados como nulos, y Mario fue el primero que se dignó alistarlos.

Llibre IV, capítol IV,

[...] Los comicios por curias habían sido instaurados por Rómulo; los por centurias por Servio, y los por tribus, por los tribunos del pueblo.

Referències a contextos històrics i polítics de l'antiguitat

Llibre I, Capítol IV, incís*,

Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos los escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. Habiendo sido reformada una legión de Catón, el hijo, hacía sus primeras armas bajo Popilio, Catón, el padre, escribió a éste que si deseaba que su hijo continuase bajo su servicio era preciso hacerle prestar un nuevo juramento militar; porque habiendo sido anulado el primero, no podía ya levantar las armas contra el enemigo. Y el mismo Catón escribía a su hijo que se guardara de presentarse al combate en tanto no hubiese prestado este nuevo juramento. Sé que se me podrá oponer el sitio de Cluriam y otros hechos particulares; mas yo cito leyes, usos. Los romanos son los que menos frecuentemente han transgredido sus leyes y los que han llegado a tenerlas más hermosas.

Llibre I, Capítol VII, incís*,

[...] Este mismo error costó caro en otro tiempo a los cartagineses.

Llibre II, Capítol III,

Si existen sociedades parciales, es preciso multiplicar el número de ellas y prevenir la desigualdad, como hicieron Solón, Numa y Servio.

Llibre II, Capítol VII,

Roma, en su más hermosa edad, vio brotar en su seno todos los crímenes de la tiranía, y estuvo próxima a perecer por haber reunido sobre las mismas cabezas la autoridad legislativa y el poder soberano.

Sin embargo, ni siquiera los decenviros se arrogaron nunca el derecho de hacer pasar ninguna ley con su sola autoridad. “Nada de lo que os proponemos -decían al pueblo- puede pasar como ley sin vuestro consentimiento. Romanos: sed vosotros mismos los autores de las leyes que deben hacer vuestra felicidad”.

Llibre II, Capítol VIII,

[...] en Roma después de los Tarquinos,

Llibre III, Capítol III,

[...] y se han visto en el Imperio romano hasta ocho emperadores a la vez, sin que se pudiese decir que el Imperio estaba dividido.

Llibre III, Capítol X, incís*,

Del abuso de la aristocracia nacieron las guerras civiles y el triumvirato. Sylla, Júlio Cesar, Augusto advinieron de hecho verdaderos monarcas; y, en fin, bajo el despotismo de Tiberio fue disuelto el Estado. La historia romana no desmiente, pues, mi principio, sino que lo confirma.

Llibre III, capítol XII,

No hablaré de les antiguas repúblicas de Grecia; pero la república romana era, me parece, un gran Estado, y la ciudad de Roma, una gran ciudad. El último censo acusó en Roma cuatrocientos mil ciudadanos armados, y el último empadronamiento del Imperio, más de de cuatro millones de ciudadanos, sin contar los súbditos, los extranjeros, las mujeres, los niños ni los esclavos.

¡Qué difícil es imaginarse, reunido frecuentemente, al pueblo inmenso de esta capital y de sus alrededores! Sin embargo, no transcurrían muchas semanas sin que se reuniese el pueblo romano,

y en ocasiones hasta muchas veces en este espacio de tiempo. No solamente ejercía los derechos de la soberanía, sino una parte de los del gobierno. Trataba ciertos asuntos; juzgaba ciertas causas, y este pueblo era en la plaza pública casi con tanta frecuencia magistrado como soberano.

Llibre III, capítol XVIII,

[...] Así es como los decenviros, habiendo sido elegidos al principio por un año, después prorrogado su cargo por otro, intentaron retener perpetuamente su poder, no permitiendo que los comicios; [...]

Llibre IV, capítol II,

[...]Esto parece menos evidente cuando entran en su constitución dos o más clases sociales, como en Roma los patricios y los plebeyos, cuyas querellas turbaron frecuentemente los comicios, aun en los más gloriosos tiempos de la República; [...]

En efecto: hasta en los tiempos más tempestuosos, los plebiscitos del pueblo, cuando el Senado no intervenía en ellos, pasaban siempre tranquilamente y por una gran cantidad de sufragios; no teniendo los ciudadanos más que un interés, no tenía más que una voluntad.

En el otro extremo del círculo resurge la unanimidad; cuando los ciudadanos, caídos en la servidumbre, no tenían ya libertad ni voluntad, entonces el terror y la adulación convierten en actos de aclamación el del sufragio: ya no se delibera, se adora o se maldice. Tal era la vil manera de opinar el Senado bajo los emperadores. *Algunas veces se hacía esto con precauciones ridículas. Tácito observa que, bajo Otón, los senadores anonadaban a Vitellius de execraciones, afectando hacer al mismo tiempo un ruido espantoso, a fin de que, si por casualidad llegaba a ser el dominador, no pudiese saber lo que cada uno de ellos había dicho.*

Llibre IV, capítol V,

[...] Esto se vio claramente en Roma cuando los soberbios patricios, que despreciaron siempre al pueblo entero, fueron obligados a doblegarse ante un simple funcionario del pueblo que no tenía ni auspicios ni jurisdicción.

Llibre IV, capítol V,

[...] Roma perdió también por seguir el mismo camino; y el poder excesivo de los tribunos, usurpado por grados, sirvió, por fin, con la ayuda de leyes hechas para proteger la libertad, como salvaguardia a los emperadores que la destruyeron.

Llibre IV, capítol V,

El tribunado se debilita, como el gobierno, por la multiplicación de sus miembros. Cuando los tribunales del pueblo romano, en sus comienzos, en número de dos, después de cinco, quisieron doblar este número, el Senado los dejó hacer seguro de contener a los unos por los otros; lo que, al fin, aconteció.

Llibre IV, capítol VI,

[...] El primer medio se empleaba por el Senado romano cuando encargaba a los cónsules, por una fórmula consagrada, de proveer a la salvación de la república. El segundo tenía lugar cuando uno de los dos cónsules nombraba un dictador, uso del cual Alba había dado el ejemplo a Roma.

En los comienzos de la república se recurrió con mucha frecuencia a la dictadura, porque el Estado no tenía aún base bastante fija como para poder sostenerse por la sola fuerza de su constitución.

Llibre IV, capítol VI,

Hacia el final de la república, los romanos, que habían llegado a ser más circunspectos, limitaron el

uso de la dictadura con la misma falta de razón que la habían prodigado otras veces. *Era fácil ver que su temor no estaba fundado; que la debilidad de la capital constituía entonces su seguridad contra los magistrados que abrigaban en su seno; que un dictador podía, en ciertos casos, suspender las libertades públicas, sin poder nunca atentar contra ellas, y que los hierros de Roma no se forjarían en la misma Roma, sino en sus ejércitos. La pequeña resistencia que hicieron Mario a Sila y Pompeyo a César muestra bien lo que se puede esperar de la autoridad del interior contra la fuerza.*

Este error les hizo cometer grandes faltas; por ejemplo, el de no haber nombrado un dictador en el asunto de Catilina, pues como se trataba de una cuestión del interior de la ciudad y, a lo más, de alguna provincia de Italia, dada la autoridad sin límites que las leyes concedían al dictador, hubiese disipado fácilmente la conjura, que solo fue ahogada por un concurso feliz de azares que nunca debe esperar la prudencia humana.

En lugar de esto, el Senado se contentó con entregar todo su poder a los cónsules; por lo cual ocurrió que Cicerón, por obrar eficazmente, se vio obligado a pasar por cima de este poder en un punto capital, y si bien los transportes de júbilo hicieron aprobar su conducta, a continuación se le exigió, con justicia, dar cuenta de la sangre de los ciudadanos vertida contra las leyes; reproche que no se le hubiese podido hacer a un dictador. Pero la elocuencia del cónsul lo arrastró todo, y él mismo, aunque romano, amando más su gloria que su patria, no buscaba tanto el medio más legítimo y seguro de salvar al Estado cuanto el de alcanzar el honor en este asunto. Así, fue honrado en justicia como liberador de Roma y castigado, también en justicia, como infractor de las leyes. Por muy brillante que haya sido su retirada, es evidente que fue un acto de gracia.

Llibre IV, capítol VI,

En Roma, los dictadores no lo eran más que por seis meses; pero la mayor parte de ellos abdicaron antes de este plazo. Si éste hubiese sido más largo, acaso habrían tenido la tentación de prolongarlo, como lo hicieron los decenviros con el de un año. El dictador no disponía de más tiempo que el que necesitaba para proveer a la necesidad que había motivado su elección; mas no lo tenía para pensar en otros proyectos.

Llibre IV, capítol VIII,

Bajo los emperadores paganos, los soldados cristianos eran valientes; todos los autores cristianos lo afirman, y yo lo creo; se trataba de una emulación de honor contra las tropas paganas. Desde que los emperadores fueron cristianos, esta emulación desapareció, y cuando la cruz hubo desterrado al águila, todo valor romano dejó de existir.

Llibre II, Capítol VII, incís*,

Un pueblo no llega a ser célebre sino cuando su legislación comienza a declinar. Se ignora durante cuántos siglos hizo la legislación de Licurgo la felicidad de los espartanos, antes de que se hiciese mención de ella en el resto de Grecia.

Llibre II, Capítol VIII,

[...] Ésta fue la razón por la cual Platón rehusó dar leyes a los arcadios y a los cirenienses, sabiendo que estos dos pueblos eran ricos y no podían sufrir la igualdad; he aquí el motivo de que se vieran en Creta buenas leyes y hombres malos, porque Minos no había disciplinado sino un pueblo lleno de vicios.

Llibre II, Capítol VIII,

[...] Así acaeció en Esparta en tiempo de Licurgo; [...]

Llibre III, Capítol X, incís*,

En otro tiempo, Grecia florecía en el seno de las más crueles guerras; las sangre corría a rios, y todo el país estaba cubierto de hombres; parecía- dice Maquiavelo- que en medio de los crímenes, de las proscripciones, de las guerras civiles, nuestra república advenía más pujante; la virtud de sus ciudadanos, sus costumbres, su independencia, tenía más efecto para reforzarla que todas sus discusiones para debilitarla.

Llibre III, Capítol XIII,

[...] Como en otro tiempo las ciudades griegas resistieron el gran rey [...]

Llibre III, Capítol XV,

Hay situaciones desgraciadas en que puede conservarse la libertad más que a expensas de la de otro y en que el ciudadano no puede ser perfectamente libre si el esclavo no lo es en otro extremo. Tal era la situación de Esparta.

Llibre IV, Capítol V,

El enorme poder de los éforos, que no constituyó peligro alguno en tanto que Esparta conservó sus costumbres, aceleró la corrupción comenzada. La sangre de Agis, ahorcado por estos tiranos, fue vengada por su sucesor: el crimen y el castigo de los éforos apresuraron igualmente la pérdida de la república, y después de Cleómenes, Esparta ya no fue nada.

Llibre IV, Capítol VII,

Habiendo emitido una opinión buena un hombre de malas costumbres en el Consejo de Esparta, los éforos, sin tenerlo en cuenta hicieron proponer la misma opinión a un ciudadano virtuoso. ¡Qué honor para el uno, qué nota para el otro, sin haber recibido palabra alguna de alabanza ni censura ninguno de los dos! Ciertos borrachos de Samos mancillaron el tribunal de los éforos; al día siguiente, por edicto público, fue permitido a los de Samos ser indignos. Un verdadero castigo hubiese sido menos severo que semejante impunidad. Cuando Esparta se pronunció sobre lo que es o no honrado, Grecia no apeló de sus resoluciones.

Llibre IV, Capítol VIII,

Lejos de que los hombres combatiesen por los dioses, eran, como en Homero, los dioses que combatían por los hombres; [...]

Llibre IV, capítol IV,

No tenemos documentos muy seguros de los primeros tiempos de Roma; es más, parece que la mayor parte de las cosas que se le atribuyen son fábulas, [...]

Llibre IV, capítol IV,

Después de la fundación de Roma, la república naciente, es decir, el ejército del fundador, compuesto de albanos, de sabinos y de extranjeros, fue dividido en tres clases, que de esta división tomaron el nombre de “tribus”. Cada una de estas tribus fue subdividida en diez “curias”, y cada curia en “decurias”, a la cabeza de las cuales se puso a unos jefes, llamados “curiones” o “decuriones”.

Además de esto se sacó de cada tribu un cuerpo de cien caballeros, llamado centuria, por donde se ve que estas divisiones, poco necesarias en una aldea (bourg), no eran al principio sino militares. Pero parece que un instinto de grandeza llevaba a la pequeña ciudad de Roma a darse por adelantado una organización conveniente a la capital del mundo.

Llibre IV, capítol IV,

De esta primera división resultó en seguida un inconveniente: que la tribu de los albanos y la de los sabinos permanecían siempre en el mismo estado, mientras que la de los extranjeros crecía sin cesar por el concurso perpetuo de éstos, y no tardó en sobrepasar a las otras dos.

Llibre IV, capítol IV,

El remedio que encontró Servio para este peligroso abuso fue cambiar la división, y a la de las razas que él abolió, substituyó otra sacada de los lugares de la ciudad ocupados por cada tribu. En lugar de tres tribus, hizo cuatro, cada una de las cuales tenía su asiento en una de las colinas de Roma y llevaba el nombre de éstas. Así, remediando la desigualdad presente, la previno aun para el provenir, y para que tal división no fuese solamente de los lugares, sino de los hombres, prohibió a los habitantes de un barrio pasar a otro; lo que impidió que se confundiesen las razas.

Llibre IV, capítol IV,

Dobló de este modo las tres antiguas centurias de caballería y añadió otras doce, pero siempre bajo los antiguos nombres; medio simple y juicioso por el cual acabó de distinguir el cuerpo de los caballeros del pueblo sin hacer que murmurase este último.

Llibre IV, capítol IV,

A estas cuatro tribus urbanas añadió Servio otras quince, llamadas tribus rústicas, porque estaban formadas de los habitantes del campo, repartidas en otros tantos cantones. A continuación se hicieron otras nuevas, y el pueblo romano se encontró al fin dividido en treinta y cinco tribus, número a que quedaron reducidas hasta el final de la república.

Llibre IV, capítol IV,

De esta distinción de las tribus de la ciudad y de las tribus del campo resultó un efecto digno de ser observado, porque no hay ejemplo semejante y porque Roma le debió, a la vez, la conservación de sus costumbres y el crecimiento de su Imperio. Se podría creer que las tribus urbanas se arrogaron en seguida al poder y los honores y no tardaron en envilecer las tribus rústicas: fue todo lo contrario. Es sabido el gusto de los primeros romanos por la vida campestre. Esta afición provenía del sabio fundador, que unió la libertad a los trabajos rústicos y militares y relegó, por decirlo así, a la ciudad las artes, los oficios, las intrigas, la fortuna y la esclavitud.

Llibre IV, capítol IV,

Este Estado, siendo el de los más dignos patricios, fue honrado por todo el mundo; la vida sencilla y laboriosa de los aldeanos fue preferida a la vida ociosa y cobarde de los burgueses de Roma, y aquel que no hubiese sido un desgraciado proletario en la ciudad, labrando los campos llegó a ser un ciudadano respetado.

Llibre IV, capítol IV,

Pilinio dice positivamente que las tribus de los campos eran honradas a causa de los hombres que las componían, mientras que se llevaban como signo de ignominia de la ciudad a los cobardes, a quienes se quería envilecer.

Llibre IV, capítol IV,

En fin, los libertos entraban todos en tribus urbanas, jamás en las rurales; y no hay durante toda la república un solo ejemplo de ninguno de estos libertos que llegase a ninguna magistratura, aunque hubiese llegado a ser ciudadano.

Llibre IV, capítol IV,

[...] En primer lugar, los censores, después de haberse arrogado mucho tiempo el derecho de transferir arbitrariamente a los ciudadanos de una tribu a otra, permitieron a la mayor parte hacerse inscribir en la que quisiesen; permiso que seguramente no convenía para nada y suprimía uno de los grandes resortes de la censura. Además, los grandes y los poderosos se hacían inscribir en las tribus del campo, y los libertos convertidos en ciudadanos quedaron con el populacho en la ciudad; las tribus, en general, llegaron a no tener territorio: todas se encontraron mezcladas de tal modo que ya no se podía discernir quiénes eran los miembros de cada una sino por los Registros; de suerte que la idea de la palabra tribu pasó así de lo real a lo personal, o más bien se convirtió casi en una quimera.

Llibre IV, capítol IV,

Respecto a las curias, habiendo hecho el fundador diez de cada tribu, se halló todo el pueblo romano encerrado en los muros de la ciudad y se encontró compuesto de treinta curias, cada una de las cuales tenía sus templos, sus dioses, sus oficiales, sus sacerdotes y sus fiestas, llamadas compitalia, análogas a la paganalia que tuvieron posteriormente las tribus rústicas.

Llibre IV, capítol IV,

No pudiendo repartirse por igual este número de treinta entre las cuatro tribus en el nuevo reparto de Servio, no quiso éste tocarlas y las curias independientes de las tribus llegaron a ser otra división de los habitantes de Roma;

Llibre IV, capítol IV,

Servio hizo una tercera división que no tenía ninguna relación con las dos precedentes, y esta tercera llegó a ser por sus efectos la más importante de todas. Distribuyó el pueblo romano en seis clases, que no distinguió ni por el lugar ni por los hombres, sino por los bienes; de modo que las primeras clases las nutrían los ricos; las últimas, los pobres, y las medias, los que disfrutaban una fortuna intermedia.

Llibre IV, capítol IV,

Estas seis clases estaban subdivididas en ciento noventa y tres cuerpos, llamados centurias, y estos cuerpos distribuidos de tal modo que la primera clase comprendía ella sola más de la mitad de aquéllos, y la última exclusivamente uno. De esta suerte resulta que la clase menos numerosa en hombres era la más numerosa en centurias, y que la última clase no contaba más que una subdivisión, aunque contuviese más de la mitad de los habitantes de Roma.

Llibre IV, capítol IV,

[...] en cada clase, excepto en la última, distinguió los jóvenes de los viejos, es decir, los que estaban obligados a llevar armas de aquellos que por su edad estaban exentos, según las leyes; distinción que, más que la de los bienes, produjo la necesidad de rehacer con frecuencia el censo o empadronamiento; en fin, quiso que la asamblea tuviese lugar en el campo de Marte, y que todos aquellos que estuviesen en edad de servir acudiesen con sus armas.

Llibre IV, capítol IV,

Se distinguió, sin embargo, en la última clase a los proletarios de aquellos a quienes se llamaba capite censi. Los primeros no estaban reducidos por completo a la nada y daban, al menos, ciudadanos al Estado; a veces, en momentos apremiantes, hasta soldados. Los que carecían absolutamente de todo y no se les podía empadronar más que por cabezas, eran considerados como nulos, y Mario fue el primero que se dignó alistarlos.

Llibre IV, capítol IV,

El haber substituido bajo los reyes hasta Servio esta misma forma de las curias, y el no ser considerado como legitimo el reinado del último Tarquino, fueron la causa de que se distinguiesen generalmente las leyes reales con el nombre de leges cariatæ.

Llibre IV, capítol IV,

Respecto a los comicios por curias, en que sólo el populacho de Roma formaba la mayoría, como no servían sino para favorecer la tiranía y los malos propósitos , cayeron en el descrédito, absteniéndose los mismos sediciosos de utilizar un medio que ponía demasiado al descubierto sus proyectos.

Llibre IV, capítol IV,

Hacia los últimos tiempos se estaba con frecuencia obligado a recurrir a expedientes extraordinarios para suplir la insuficiencia de las leyes, ya suponiendo prodigios que, si bien podían imponer al pueblo, no imponían a aquellos que los gobernaban; otras veces se convocaban bruscamente una asamblea antes de que los candidatos hubiesen tenido tiempo de hacer sus intrigas, o bien se veía al pueblo ganado y dispuesto a tomar un mal partido.

Comparacions o associacions amb atjectius

Llibre II, Capítol XI,
[...] y *Roma la virtud*.

Llibre IV, capítol VIII,
[...] *un solo hipócrita, un Catilina* [...]

Llibre II, Capítol XI,
[...] *los atenienses, las letras; [...] Rodas, la marina; Esparta, la guerra, [...]*

Exlicacions subjectives de Rousseau sobre quelcom històric, de costums, legislatiu o referit a personatges del context antic

Llibre I, Capítol IV, incís*,

Los romanos, que han entendido y respetado el derecho de la guerra más que ninguna otra nación del mundo, llevaban tan lejos les escrúpulos a este respeto, que no estaba permitido a un ciudadano servir de voluntario sin haberse comprometido antes a ir en contra el enemigo y expresamente contra el enemigo. Habiendo sido reformada una legión de Catón, el hijo, hacía sus primeras armas bajo Popilio, Catón, el padre, escribió a éste que si deseaba que su hijo continuase bajo su servicio era preciso hacerle prestar un nuevo juramento militar; porque habiendo sido anulado el primero, no podía ya levantar las armas contra el enemigo. Y el mismo Catón escribía a su hijo que se guardara de presentarse al combate en tanto no hubiese prestado este nuevo juramento. Sé que se me podrá oponer el sitio de Cluriam y otros hechos particulares; mas yo cito leyes, usos. Los romanos son los que menos frecuentemente han transgredido sus leyes y los que han llegado a tenerlas más hermosas.

Llibre III, Capítol V,

[...] Finalmente, el poder transmitido con los bienes de padres a hijos formó las familias patricias, convirtió al gobierno en hereditario y se vieron senadores de veinte años.

Llibre III, Capítol V, incís*,

Importa mucho regularizar, mediante leyes, la forma la forma de elección de los magistrados, porque abandonándola a la voluntad del príncipe no se puede evitar el caer en la aristocracia hereditaria, como les ha sucedido a las repúblicas de Venecia y Roma.

Llibre III, Capítol X, incís*,

No se me dejará de objetar, recordando la república romana, que siguió un proceso, dicen, completamente contrario, pasando de la monarquía a la aristocracia y de la aristocracia a la democracia. Estoy muy lejos de pensar tal cosa.

La primera organización que estableció Rómulo fue un gobierno mixto, que degeneró pronto en despotismo. Por causas particulares, el Estado pereció antes de tiempo, como puede morir un recién nacido antes de llegar a la edad adulta. La expulsión de los Tarquinos fue la verdadera época de nacimiento de la república. Pero no tomó al principio una forma constante, pues no se realizó más que la mitad de la obra, no aboliendo al patriciado. Porque de esta manera, al quedar la aristocracia hereditaria, que es el peor de las administraciones legítimas, en conflicto con la democracia, no se fijó la forma de gobierno, siempre insegura y flotante, como ha probado Maquiavelo, sino al establecerse los tribunos; sólo entonces hubo un verdadero gobierno y una verdadera democracia. *En efecto; el pueblo en aquel momento no era solamente soberano, sino magistrado y juez; el Senado era un tribunal subordinado para moderar y concretar el gobierno, y los mismos cónsules, aunque patricios, primeros magistrados, y generales absolutos en la guerra, no eran en Roma sino los presidentes del pueblo.*

Desde entonces se vio también que el gobierno tomaba su pendiente natural y que tendía fuertemente a la aristocracia. Aboliéndose al patriciado, podría decirse, por sí mismo, no estaba ya la aristocracia en el cuerpo de los patricios, [...] sino en el cuerpo del Senado, compuesto de patricios y plebeyos, e incluso en el cuerpo de los tribunos, cuando comenzaron a usurpar un poder activo; porque las palabras no tienen nada que ver con las cosas, y cuando el pueblo tiene jefes que gobiernan por él, cualquiera que sea el nombre que lleven son siempre una aristocracia.

Llibre III, Capítol X, incís*,

Del abuso de la aristocracia nacieron las guerras civiles y el triumvirato. Sylla, Júlio Cesar;

Augusto advinieron de hecho verdaderos monarcas; y, en fin, bajo el despotismo de Tiberio fue disuelto el Estado. La historia romana no desmiente, pues, mi principio, sino que lo confirma.

Llibre III, capítol XII,

No hablaré de les antiguas repúblicas de Grecia; pero la república romana era, me parece, un gran Estado, y la ciudad de Roma, una gran ciudad. *El último censo acusó en Roma cuatrocientos mil ciudadanos armados, y el último empadronamiento del Imperio, más de de cuatro millones de ciudadanos, sin contar los súbditos, los extranjeros, las mujeres, los niños ni los esclavos.*

¡Qué difícil es imaginarse, reunido frecuentemente, al pueblo inmenso de esta capital y de sus alrededores! Sin embargo, no transcurrían muchas semanas sin que se reuniese el pueblo romano, y en ocasiones hasta muchas veces en este espacio de tiempo. No solamente ejercía los derechos de la soberanía, sino una parte de los del gobierno. Trataba ciertos asuntos; juzgaba ciertas causas, y este pueblo era en la plaza pública casi con tanta frecuencia magistrado como soberano.

Llibre IV, capítol VI,

[...] El primer medio se empleaba por el Senado romano cuando encargaba a los cónsules, por una fórmula consagrada, de proveer a la salvación de la república. El segundo tenía lugar cuando uno de los dos cónsules nombraba un dictador, uso del cual Alba había dado el ejemplo a Roma.

En los comienzos de la república se recurrió con mucha frecuencia a la dictadura, porque el Estado no tenía aún base bastante fija como para poder sostenerse por la sola fuerza de su constitución.

Llibre IV, capítol VI,

Hacia el final de la república, los romanos, que habían llegado a ser más circunspectos, limitaron el uso de la dictadura con la misma falta de razón que la habían prodigado otras veces. Era fácil ver que su temor no estaba fundado; que la debilidad de la capital constituía entonces su seguridad contra los magistrados que abrigaban en su seno; que un dictador podía, en ciertos casos, suspender las libertades públicas, sin poder nunca atentar contra ellas, y que los hierros de Roma no se forjarían en la misma Roma, sino en sus ejércitos. La pequeña resistencia que hicieron Mario a Sila y Pompeyo a César muestra bien lo que se puede esperar de la autoridad del interior contra la fuerza.

Este error les hizo cometer grandes faltas; por ejemplo, el de no haber nombrado un dictador en el asunto de Catilina, pues como se trataba de una cuestión del interior de la ciudad y, a lo más, de alguna provincia de Italia, dada la autoridad sin límites que las leyes concedían al dictador, hubiese disipado fácilmente la conjura, que solo fue ahogada por un concurso feliz de azares que nunca debe esperar la prudencia humana.

En lugar de esto, el Senado se contentó con entregar todo su poder a los cónsules; por lo cual ocurrió que Cicerón, por obrar eficazmente, se vio obligado a pasar por cima de este poder en un punto capital, y si bien los transportes de júbilo hicieron aprobar su conducta, a continuación se le exigió, con justicia, dar cuenta de la sangre de los ciudadanos vertida contra las leyes; reproche que no se le hubiese podido hacer a un dictador. Pero la elocuencia del cónsul lo arrastró todo, y él mismo, aunque romano, amando más su gloria que su patria, no buscaba tanto el medio más legítimo y seguro de salvar al Estado cuanto el de alcanzar el honor en este asunto. Así, fue honrado en justicia como liberador de Roma y castigado, también en justicia, como infractor de las leyes. Por muy brillante que haya sido su retirada, es evidente que fue un acto de gracia.

Llibre IV, capítol VII,

Nunca se admirará demasiado con qué arte ponían en práctica los romanos este resorte (la censura), completamente perdido para los modernos, y aun mejor que los romanos, los lacedonios.

Llibre IV, capítol VIII,

Bajo los emperadores paganos, los soldados cristianos eran valientes; todos los autores cristianos lo afirman, y yo lo creo; se trataba de una emulación de honor contra las tropas paganas. Desde que los emperadores fueron cristianos, esta emulación desapareció, y cuando la cruz hubo desterrado al águila, todo valor romano dejó de existir.

Llibre III, Capítol VI,

Arquímedes, sentado tranquilamente en la playa y sacando sin trabajo un barco a flote, se me representa como un monarca hábil, gobernando desde su gabinete sus vastos Estados y haciendo moverse todo con actitud de inmovilidad.

libre IV, Capítol V,

El enorme poder de los éforos, que no constituyó peligro alguno en tanto que Esparta conservó sus costumbres, aceleró la corrupción comenzada. La sangre de Agis, ahorcado por estos tiranos, fue vengada por su sucesor: el crimen y el castigo de los éforos apresuraron igualmente la pérdida de la república, y después de Cleómenes, Esparta ya no fue nada.

Llibre IV, Capítol VI,

No es preciso, pues, querer afirmar las instituciones políticas hasta negar el poder de suspender su efecto. Esparta mismo ha dejado dormir sus leyes.

Llibre IV, capítol IV,

[...] he procurado seguir al buscar cómo ejercía su poder supremo el más libre y poderoso pueblo de la Tierra,

Llibre IV, capítol IV,

De esta distinción de las tribus de la ciudad y de las tribus del campo resultó un efecto digno de ser observado, porque no hay ejemplo semejante y porque Roma le debió, a la vez, la conservación de sus costumbres y el crecimiento de su Imperio. Se podría creer que las tribus urbanas se arrogaron en seguida al poder y los honores y no tardaron en envilecer las tribus rústicas: fue todo lo contrario. Es sabido el gusto de los primeros romanos por la vida campestre. Esta afición provenía del sabio fundador, que unió la libertad a los trabajos rústicos y militares y relegó, por decirlo así, a la ciudad las artes, los oficios, las intrigas, la fortuna y la esclavitud.

Llibre IV, capítol IV,

Ocurrió, además, que estando más al alcance de todos las tribus de la ciudad, llegaron con frecuencia a ser las más fuertes en los comicios y vendieron el Estado a los que compraban los sufragios de la canalla que las componían.

Llibre IV, capítol IV,

[...] pero no se trató de curias, ni en las tribus rústicas ni en el pueblo que las componía, porque habiéndose convertido las tribus en instituciones puramente civiles, y habiendo sido introducida otra organización para el reclutamiento de las tropas, resultando superfluas las divisiones militares de Rómulo. Así, aunque todo ciudadano estuviese inscrito en una tribu, distaba mucho de estarlo en una curia.

Llibre IV, capítol IV,

Para que el pueblo no se diese cuenta de las consecuencias de esta última reforma, Servio afectó darle un aspecto militar; insertó en la segunda clase dos centurias de armeros, y dos de instrumentos de guerra en la cuarta;

Llibre IV, capítol IV,

[...] Es preciso anotar bien que las costumbres y la censura, más fuertes que esta misma institución, corrigieron los vicios de ella en Roma, y que hubo ricos que se vieron relegados a la clase de los pobres por haber ostentado demasiado su riqueza.

Llibre IV, capítol IV,

Las leyes y la elección de los jefes no eran los únicos puntos sometidos al juicio de los comicios. Habiendo usurpado el pueblo romano las funciones más importantes del gobierno, se puede decir que la suerte de Europa estaba reglamentada por sus asambleas.

Llibre IV, capítol IV,

[...] Rómulo, al instituir las curias, se proponía contener al Senado por el pueblo y al pueblo por el Senado, dominando igualmente sobre todos. Dio, pues, al pueblo, de este modo, toda la autoridad del número, para contrarrestar la del poder y la de las riquezas que dejaba a los patricios.

Llibre IV, capítol IV,

Pero, según el espíritu de la monarquía, dejó, sin embargo, más ventajas a los patricios por la influencia de sus clientes sobre la pluralidad de los sufragios. Esta admirable institución de los patronos y de los clientes fue una obra maestra de política y de humanidad, sin la cual el patriciado, tan contrario al espíritu de la república, no hubiese podido subsistir solo. Roma ha tenido el honor de dar al mundo este hermoso ejemplo, del cual nunca resultó abuso, y que, sin embargo, no ha sido seguido jamás.

Llibre IV, capítol IV,

La división por centurias era tan favorable a la aristocracia que no se comprende, al principio, cómo el Senado no dominaba siempre en los comicios que llevaban este nombre, y por los cuales eran elegidos los cónsules, los censores y los demás magistrados curiales.

Llibre IV, capítol IV,

Los comicios por tribus eran propiamente el Consejo del pueblo romano. No se convocaba más que por los tribunos: los tribunos eran allí elegidos y llevaban a cabo sus plebiscitos. No solamente no tenía el Senado ninguna autoridad en estos comicios, sino ni siquiera el derecho de asistir; y obligados a obedecer leyes sobre las cuales no habían podido votar, los senadores eran, en este respecto, menos libres que los últimos ciudadanos.

Esta injusticia estaba muy mal entendida, y bastaba ella sola para invalidar derechos de un cuerpo en que no todos sus miembros eran admitidos. Aun cuando todos los patricios hubiesen asistido a estos comicios, por el derecho que tenían a ello dada su calidad de ciudadanos, al advenir simples particulares, no hubiesen influido casi nada en una forma de sufragios que se recogían por cabeza y en el que el más insignificante proletario podía tanto como el príncipe del Senado.

Llibre IV, capítol IV,

[...] resulta de las aclaraciones precedentes que los comicios por tribus eran los más favorables para el gobierno popular, y los comicios por centurias, para la aristocracia.

Llibre IV, capítol IV,

Respecto a los comicios por curias, en que sólo el populacho de Roma formaba la mayoría, como no servían sino para favorecer la tiranía y los malos propósitos, cayeron en el descrédito, absteniéndose los mismos sediciosos de utilizar un medio que ponía demasiado al descubierto sus proyectos.

Llibre IV, capítol IV,

Es cierto que toda la majestad del pueblo romano no se encontraba más que en los comicios por centurias, únicos completos: en tanto que en los comicios por curias faltaban las tribus rústicas, y en los comicios por tribus, el Senado y los patricios.

Llibre IV, capítol IV,

En cuanto a la manera de recoger los sufragios, era entre los primeros romanos tan sencilla como sus costumbres, [...] Cada uno daba su sufragio en voz alta, y un escribano los iba escribiendo; la mayoría de votos en cada tribu determinaba el sufragio de la tribu; la mayoría de votos en todas las tribus determinaba el sufragio del pueblo, y lo mismo de las curias y centurias.

Este uso era bueno, en tanto reinaba la honradez en los ciudadanos y cada uno sentía vergüenza de dar públicamente su sufragio sobre una opinión injusta o asunto indigno; pero cuando el pueblo se corrompió y se compraron los votos, fue conveniente que se diesen éstos en secreto para contener a los compradores mediante la desconfianza y proporcionar a los pillos el medio de no ser traidores.

Llibre IV, capítol IV,

Sé que Cicerón censura este cambio y atribuya a él, en parte, la ruina de la república. [...] no puedo ser de su opinión; yo creo, por contrario, que por no haber hecho bastantes cambios semejantes se aceleró la pérdida del Estado. [...]

Llibre IV, capítol IV,

Pero, al fin, la ambición lo eludió todo [...]

Llibre IV, capítol IV,

[...] lo que parece increíble es que, en medio de tanto abuso, este pueblo inmenso, a favor de sus antiguas reglas, no dejase de elegir magistrados, de aprobar leyes, de juzgar las causas, de despachar los asuntos particulares y públicos, casi con tanta facilidad como lo hubiese podido hacer el mismo Senado.

Referències a l'etimologia de paraules del món antic

Llibre III, Capítol V, incís*,

Es claro que la palabra optimates, entre los antiguos, no quiere decir los mejores, sino los más poderosos.

Llibre III, Capítol X,

[...] un tirano es un rey que gobierna con violencia y sin tener en cuenta la justicia ni las leyes.[...] Así es como entendían los griegos la palabra tirano; la aplicaban indistintamente a los buenos y a los malos príncipes cuya autoridad no era legítima.

Llibre IV, Capítol IV, incís*,

El nombre Roma, que se pretende derivar de Rómulo, es griego y significa fuerza; el nombre de Numa es también griego y significa ley, ¡qué casualidad que los dos primeros reyes de esta ciudad hayan llevado previamente nombres tan en armonía con lo que han hecho!

Llibre IV, capítol IV,

Se distinguió, sin embargo, en la última clase a los proletarios de aquellos a quienes se llamaba capite censi.

Los primeros no estaban reducidos por completo a la nada y daban, al menos, ciudadanos al Estado; a veces, en momentos apremiantes, hasta soldados. Los que carecían absolutamente de todo y no se les podía empadronar más que por cabezas, eran considerados como nulos, y Mario fue el primero que se dignó alistarlos.

Llibre IV, capítol IV,

El haber substituido bajo los reyes hasta Servio esta misma forma de las curias, y el no ser considerado como legítimo el reinado del último Tarquino, fueron la causa de que se distinguiesen generalmente las leyes reales con el nombre de leges cariatæ.

Comparacions de l'actualitat política de Rousseau amb el món antic

Llibre III, capítol XIV, incís*,

Aproximadamente, según el sentido que se le dé a esta palabra en el Parlamento de Inglaterra. La semejanza de estos empleos hubiese creado un conflicto a los cónsules y a los tribunos, aun cuando hubiese sido suspendida toda jurisdicción.

Llibre III, capítol XI,

Si Esparta y Roma han perecido, ¿qué Estado puede tener la esperanza de durar siempre?

Llibre IV, capítol V,

Este cuerpo, que llamaré tribunado, es el conservador de las leyes y del poder legislativo. Sirve, a veces, para proteger al soberano contra el gobierno, como hacían en Roma los tribunos del pueblo; [...]

Llibre IV, capítol VIII,

[...] suponed vuestra república cristiana frente a Esparta o a Roma: los piadosos cristianos serán derrotados, aplastados, destruidos, antes de haber tenido tiempo de reconocerse, o no deberán su salvación sino al desprecio que su enemigo conciba por ellos. Era un buen juramento, a mi juicio, el de los soldados de Fabio: no juraron morir o vencer; juraron volver vencedores, y mantuvieron su juramento. Nunca hubiesen hecho los cristianos nada semejante; hubiesen creído tentar su Dios.